

*Р. ЛЕВЕК, директор департаменту
Агентства з управління земельними ресурсами та
розвитку сільських територій (SAFER)
Європейська асоціація інститутів розвитку сільських територій (AEIAR)
О.В. ХОДАКІВСЬКА, доктор економічних наук,
завідувач відділу земельних відносин та природокористування
І.В. ЮРЧЕНКО, кандидат економічних наук,
науковий співробітник відділу земельних відносин та природокористування
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу

Постановка проблеми. В умовах сучасного глобального контексту економічних перетворень перед сільським господарством ЄС постають нові виклики та завдання. Модель сімейного фермерства, яка для країн ЄС залишається еталонною вже тривалий час, нині знаходиться під загрозою уповільнення розвитку. Приплив іноземного капіталу в сільське господарство через скуповування акцій агроформувань призвів до того, що власниками земель стають іноземні інвестори, які не займаються сільським господарством, а розглядають це як звичайний інвестиційний проект і джерело збагачення.

Основною причиною стало «пом'якшення» механізмів регулювання доступу до земель сільськогосподарського призначення, що зумовило появу різних виробничих агроформувань, які не є сімейними та використовують іноземний капітал.

Враховуючи те, що зміна правових форм сільськогосподарських структур прямо залежить від механізмів регулювання доступу до землі, в окремих країнах ЄС виникла потреба перегляду моделей регулювання земельних відносин у загальному контексті політики лібералізації. Дедалі частіше викорис-

товується такий регуляторний інструмент як «застосування переважного права» [32].

Досвід країн ЄС є цінним для України, оскільки дає можливість уникнути численних проблем при побудові ефективного й прозорого ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ринку земель сільськогосподарського призначення серед українських учених досліджували такі науковці. як В.Г. Андрійчук, Ю.Д. Білик, В.П. Галушко, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, В.М. Заяць, Т.О. Зінчук, Ю.О. Лупенко, А.Г. Мартин, М.П. Мартинюк, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Я. Новаковський, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, Т.О. Степаненко, А.М. Третяк, М.М. Федоров [1-25] та ін. Серед зарубіжних дослідників питання регулювання обігу земель висвітлено у працях М. Noichl [30], R. Levesque, V. Bruns, K.-H. Goetz, Y. Brahic, S. Agofroy, J. Babin, M. Casassus, A. Takacs [32] and others. Наукові здобутки вчених щодо ринку земель у сільському господарстві мають важливе теоретичне й практичне значення. Однак комплексних досліджень досвіду країн стосовно моделей регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у вітчизня-

ній економічній літературі представлено недостатньо.

Мета статті – розкрити особливості моделей регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС і визначити, які з них можуть бути використані у вітчизняній практиці.

Виклад основних результатів дослідження. Світовий досвід вказує на існування різноманітних моделей обігу земель, які можуть бути ефективними, якщо враховують конкретні особливості тієї чи іншої країни та національні інтереси. Практично кожна країна світу в той чи інший спосіб регулює такий обіг. Є країни з «жорстким» регулюванням земельних трансакцій, такі як Данія, або «м'яким» як у Німеччині, але практично кожна розвинута країна віддає пріоритет місцевим фермерам, що проживають на даній території й ведуть господарство. Першочергове право на викуп земельної ділянки надається орендареві або власникові суміжної ділянки за умови, що він є фермером, самостійно господарює на землі та відповідає кваліфікаційним вимогам, а також може довести свою матеріальну й фінансову спроможність обробляти земельну ділянку [20].

Поширеною практикою є надання переважного права спеціалізованій агенції, що здійснює регулювання ринкового обігу, як-то Агентство сільськогосподарської нерухомості в Польщі (ANR,) або Товариство з управління землями в Німеччині (BVVG), чи Агентство з управління земельними ресурсами та розвитку сільських територій у Франції (SAFER), або ж надання переважного права територіальним громадам чи місцевим земельним управлінням, якщо потенційний покупець не відповідає встановленим вимогам.

Найпоширенішими регуляторними інструментами й обмеженнями, які використовуються у світовій практиці, є такі [8; 20]:

обмеження щодо суб'єктного складу покупців;

кваліфікаційні вимоги до покупців;

встановлення перехідного періоду, протягом якого діють тимчасові обмеження щодо купівлі/продажу земель для іноземців, юридичних осіб тощо;

граничні розміри земельних ділянок (як максимальні, так і мінімальні), що можуть знаходитися у власності або користуванні фізичних та юридичних осіб;

мінімальні й максимальні строки оренди земель;

заборона або обмеження щодо зміни цільового призначення земельної ділянки;

регулювання цін;

запровадження прогресивних шкал оподаткування земельних трансакцій;

екологічні обмеження щодо використання земель;

встановлення переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення залежно від країни: орендарем, власником суміжної земельної ділянки, спеціалізованою агенцією.

Для прикладу, Агентство сільськогосподарської нерухомості Польщі із 270 тис. угод (площею 400 тис. га) використало своє переважне право лише 293 рази, викупивши земельні ділянки площею 6,5 тис. га, тобто менше 2%.

Обмеження можуть бути встановлені на державному, регіональному, муніципальному рівнях (на рівні окремих федеральних земель, провінцій, кантонів тощо).

До питань, які можуть бути вирішені на місцевому рівні, належать [20; 21]:

прийняття рішень щодо «відкриття» ринку земель;

визначення суб'єктного складу щодо покупців (визначається коло осіб, які можуть купувати земельні ділянки; право на придбання земель юридичними особами; жителями інших областей, країн, регіонів тощо);

встановлення перехідного періоду щодо тимчасових обмежень;

встановлення розміру земельного податку та визначення пільг.

Метою земельної політики в ЄС є збереження європейської моделі багатофункціонального сільського господарства, що характеризується, передусім, малими й середніми формами господарювання сімейного типу та кооперативними об'єднаннями, гарантуванням прав власності на майно й землю, справедливим доступом до виробничих і природних ресурсів на відповідній території з урахуванням принципів збереження націо-

нальних та культурних традицій, верховенства права й урахування потреб суспільства, включаючи інтереси майбутніх поколінь.

Країни ЄС застосовують різні регуляторні механізми, виходячи з національних інтересів, необхідності гарантування продовольчої безпеки та особливостей економіки й організації ведення раціонального сільськогосподарства. При цьому пріоритет віддається збереженню та розвитку фермерських господарств сімейного типу.

Метою регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Німеччині є не контроль ринку земель і земельних трансакцій заради самого контролю, як подається окремими експертами, а недопущення виникнення загроз для оптимальної інституціональної структури аграрного сектора.

З огляду на це Законом Німеччини «Про заходи щодо вдосконалення структури аграрного сектора та охорони сільськогосподарських і лісгосподарських організацій (Gesetz über Maßnahmen zur Verbesserung der Agrarstruktur und zur Sicherung land – und forstwirtschaftlicher Betriebe (GrdstVG))» передбачено, що потенційний покупець, який не відповідає встановленим вимогам, може одержати відмову щодо придбання земель сільськогосподарського призначення у разі [27]:

якщо продаж земель призведе до «небажаного» їх перерозподілу (у більшості випадків ця норма застосовується тоді, коли покупець не є фермером);

якщо погіршується структура фермерського господарства через зменшення розміру землекористувань, що може призвести до зниження його ефективності, парцеляції чи формування незручних для обробітку земельних масивів;

ціна продажу земельної ділянки відрізняється від середніх цін продажу, що склалися

в окремому регіоні, більш як на 50%. Проте на рівні окремих федеральних земель можуть бути встановлені інші граничні значення. Так, у Баден-Вюртемберзі (Baden-Württemberg) ця межа становить 20%.

У більшості випадків відмова пояснюється тим, що земельна ділянка сільськогосподарського призначення продається особі, яка не є фермером («несприятливий» розподіл земель). Якщо відмова була надана, органи Федерального землеуправління (Federal Länder) передають справу на розгляд до регіональної неприбуткової компанії з управління землями (Landgesellschaft).

За таких умов регіональна компанія (Landgesellschaft), що здійснює управління землями в окремому регіоні, може реалізувати своє право першочергового викупу земельної ділянки. Однак спочатку вона проводить аналіз наслідків використання такого права, керуючись юридичними й економічними оцінками. Як правило, переважне право застосовується, якщо на певній території існує, принаймні, одне агроформування, що потребує розширення площі, або ж дана земельна ділянка сприятиме поліпшенню структури землекористування консолідацією земель.

Регіональна неприбуткова сільськогосподарська компанія виступає в особі покупця, викуповуючи земельну ділянку, яка переходить у її власність, про що роблять відповідні записи до земельного реєстру. У подальшому вона продає земельну ділянку тому покупцеві, який відповідає встановленим вимогам і є місцевим фермером.

Слід зазначити, що своє переважне право на придбання земель сільськогосподарського призначення регіональні сільськогосподарські компанії Німеччини (Landgesellschaft) застосовують у 24-30% трансакцій, що відбуваються за їхньою участю (табл. 1).

1. Діяльність регіональних сільськогосподарських компаній Німеччини (Landgesellschaft) у сфері ринкового обігу земель

Рік	Загальна кількість трансакцій з продажу земель с.-г. призначення	Трансакції з продажу земель с.-г. призначення, які відбулися за участі Landgesellschaft		Застосування переважного права	
		кількість	%	кількість	%
2008	43310	430	1	116	27
2009	40794	443	1,1	114	26
2010	38389	635	2	179	28,2

2011	40524	801	2	241	30,1
2012	39859	912	2,3	244	27
2013	39561	924	2,3	225	24,4

Джерело: Розраховано за даними Die Bundesanstalt für Agrarwirtschaft.

У більшості випадків це право було ними застосовано з огляду на те, що жодний місцевий фермер не виявив бажання придбати землю, виставлену на продаж. Нині однією з причин зниження попиту на сільськогосподарські угіддя є зростання цін. Так, протягом 2008-2013 років у Німеччині ціни на землі сільськогосподарського призначення зросли на 78%. У цьому зв'язку ще одним важливим питанням, що впливає на функціонування ринку земель Німеччини, є регулювання рівня цін, ріст яких не повинен перевищувати 120-150% середньої ціни залежно від регіону, що склалася за попередній рік.

Гострою проблемою ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, з якою зіштовхнулася Німеччина, є те, що продаж акцій та інших цінних паперів сільськогосподарських підприємств і кооперативів, які є юридичними особами, не підлягає жодному контролю й не вимагає одержання будь-яких дозволів. Як наслідок акції скуповуються особами, які не є фермерами, а придбання земель розглядається як спосіб збереження капіталу та спекулятивного збагачення. Тому нині постало питання про необхідність запровадження контролю за продажем акцій і цінних паперів сільськогосподарських компаній.

Заслуговує на увагу також модель регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у Франції, що реалізується за участі приватної неприбуткової організації – Агентства з управління земельними ресурсами та розвитку сільських територій (Societe d'amenagement foncier et d'etablissement rural – SAFER), діяльність якої контролюється державою в особі Міністерства сільськогосподарства й Міністерства фінансів.

Основним завданням SAFER є стимулювання розвитку фермерства, у т.ч. регулюванням ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Його реалізація відбувається через обмеження земельних площ, що можуть знаходитися у володінні одного землекористувача (на правах власно-

сті або користування). Максимальна площа земель, якими володіє одна особа, є різною залежно від провінції. Якщо фермер виявив намір придбати виставлену на продаж земельну ділянку, але вже володіє землями сільськогосподарського призначення, площа яких перевищує максимально допустимі розміри у даній провінції, такому фермеру буде відмовлено. Натомість перевагу одержить фермер, який має у володінні меншу площу земель, або молодий фермер, що прагне започаткувати власну справу.

Згідно із законодавством Франції нотаріус, який супроводжує трансакцію з купівлі/продажу земельної ділянки сільськогосподарського призначення, інформує про неї SAFER, що наділене переважним правом викупу земельної ділянки, за ціною та умовами, які визначені попередньою угодою між продавцем і потенційним покупцем.

SAFER використовує своє переважне право викупу земельної ділянки у випадках, якщо це у подальшому сприятиме: створенню нового фермерського господарства; консолідації земель фермерських господарств із метою досягнення ними економічно вигідних розмірів; розвитку сімейних форм господарювання; боротьбі зі спекуляцією на ринку земель; збереженню існуючих життєздатних агроформувань сімейного типу тощо (табл. 2) [31].

За 2013 рік SAFER взяло участь у 5% трансакціях із продажу земель сільськогосподарського призначення загальною площею 505 тис. га, з яких переважне право було застосовано у 14% випадків.

SAFER відстежує ціни на земельні ділянки. Якщо ціна перевищує ринкову, воно призупиняє виконання угоди. У свою чергу продавець може прийняти ціну, запропоновану SAFER, а в разі незгоди оскаржити рішення у суді або зняти земельну ділянку з продажу. У 2013 році зафіксовано 785 випадків перегляду цін на земельні ділянки, в результаті чого з продажу знято 593 ділянки площею 2736 га [32].

2. Застосування переважного права SAFER з викупу земель сільськогосподарського призначення Франції, 2013 р.

Загальна кількість трансакцій із продажу земель		Трансакції з продажу земель с.-г. призначення, які відбулися за участі SAFER				Застосування переважного права SAFER			
кількість	площа, га	кількість	%	площа, га	%	кількість	%	площа, га	%
207000	505000	9500	5	80500	16	1330	14	6100	8

Джерело: Розраховано за даними Terres d'Europe-Scafr d'après Safer.

На відміну від Landgesellschaft, SAFER має право купувати акції сільськогосподарських компаній, але це право обмежується тим, що воно може бути реалізовано за умови, коли відбувається продаж усіх 100% акцій сільськогосподарської компанії, а не їх частини. Разом із тим регулювання вторинного обігу акцій між сільськогосподарськими компаніями відсутнє, що залишається проблемою, яка на переконання фахівців SAFER потребує відповідного державного втручання.

На відміну від інших країн Європи, функції з регулювання земельної політики Бельгії передані на регіональний рівень. Досвід регулювання ринкового обігу земель розглянемо на прикладі Фламандського регіону Бельгії.

Найбільшу частку в структурі фермерських господарств Фламандського регіону мають сімейні ферми, середній розмір яких не перевищує 32 га, п'ять найбільших господарств мають у середньому 600 га сільськогосподарських угідь.

Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення у Фламандському регіоні Бельгії спрямовується

на розвиток фермерства та, головним чином, здійснюється за допомогою інституту переважного права. Переважне право на придбання земель сільськогосподарського призначення має фермер навіть за умови, якщо держава або місцеві органи влади наділені правом їх купівлі.

При використанні переважного права фермером перегляд ціни продажу земельної ділянки не допускається. Покупець, який має право на придбання, може набути земельну ділянку у власність за тією ж ціною й на тих самих умовах, що були визначені початковим договором між продавцем і первинним покупцем. Коли покупець не може, або не хоче придбавати земельну ділянку за раніше встановлених умов, продаж відбувається за чергою правонаступництва.

У свою чергу переважним правом купівлі земельних ділянок наділена Фламандська земельна агенція (VLM), яка може скористатися цим правом за умов, коли купівля земельної ділянки відбувається з метою консолідації земель, здійснення природоохоронних заходів, формування екомережі, забезпечення збереження водних ресурсів тощо (табл. 3) [34].

3. Застосування переважного права Фламандською земельною агенцією (VLM), 2013 р.

Мета застосованого переважного права	Кількість пропозицій	Застосування переважного права		Площа земель, придбаних із застосуванням переважного права, га
		кількість	%	
Землепорядкування, пов'язане зі збереженням довкілля	105	2	2	124
Здійснення природоохоронних заходів	710	27	4	31
Формування екомережі	751	12	2	26
Консолідація земель	881	24	3	129
Управління водними ресурсами	6127	39	1	125
Інше (включаючи будівництво)	8626	26	>1	4
Усього	17200	130	1	440

Джерело: Розраховано за даними [32].

За 2013 рік Фламандська земельна агенція (VLM) застосувала своє переважне право купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення 130 разів, що становить 1% від загальної кількості трансакцій.

На увагу заслуговує система регулювання ринкового обігу земель в Угорщині. Структура землеволодіння представлена тут незначною кількістю агроформувань та кооперативів, що володіють чималими земельними масивами, й великою кількістю дрібних фермерських господарств, які мають у своєму землекористуванні невеликі земельні наділи і в переважній більшості знаходяться на межі життєздатності.

Ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення в Угорщині регулюється Законом «Про оборот земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення» № СХХІІ від 2013 року [28]. Даний законодавчий акт регулює питання купівлі/продажу земель, а також питання щодо користування землями, включаючи орендні земельні відносини (табл. 4).

Для придбання земельної ділянки потенційному покупцеві потрібно одержати до-

звіл місцевого Земельного комітету. Якщо Земельний комітет відхиляє угоду або особу, яка має намір придбати земельну ділянку, транзакція з купівлі-продажу стає неможливою. Якщо місцевий Земельний комітет погоджується з угодою або особою, яка має право на придбання земель, далі перевіряються умови придбання (статус фермера, максимальний розмір земель, що є в його володінні, співвідношення ціни до середнього рівня ринкових цін). Лише після того як буде встановлено, що всі умови дотримано – транзакцію буде проведено.

Особи, які виявили бажання придбати земельну ділянку сільськогосподарського призначення в Угорщині, мають бути фізичними особами-резидентами, мати громадянство цієї країни, або бути громадянами держав-членів ЄС; мати досвід ведення фермерського господарства, професійну кваліфікацію у сільському господарстві, або за її відсутності – сертифікат із досвіду роботи у сільському господарстві строком не менше як три роки.

4. Основні положення Закону Угорщини «Про оборот земель сільськогосподарського та лісогосподарського призначення»

ЗАВДАННЯ		ПОЛОЖЕННЯ	
1	Забезпечувати такий розподіл земель, за якого вони належатимуть особам, що самостійно їх обробляють	1	Придбання права власності на земельну ділянку ухвалюється місцевим Земельним комітетом, членами якого є місцеві фермери, які володіють землею у даному районі
2	Сприяти розвитку малих та середніх агроформувань, що ґрунтуються на сімейних формах господарювання	2	Сільськогосподарські землі можуть належати на правах власності тільки фермерам та перебувати у користуванні лише фермерів або сільськогосподарських компаній
3	Запобігати здійсненню незаконних трансакцій, що зумовлюють набуття земель у власність з порушенням встановлених заборон	3	Особа яка придбала земельну ділянку, має особисто на ній працювати
		4	Переважним правом на купівлю земель с.-г. призначення наділені виключно фермери

Джерело: Побудовано за даними [28].

Придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення юридичними особами в Угорщині заборонено. Пояснюється це тим, що змінити структуру власності юридичної особи дуже легко, а це в свою чергу робить неможливим контроль за виконанням встановлених вимог. Крім того, це робить можливим придбання земель громадянами третіх країн, що не є членами ЄС.

Із метою забезпечення реалізації положення «земля має належати тим, хто на ній працює», особа, що купує земельну ділянку, зобов'язується обробляти її самостійно, а не передавати права користування іншим особам. Основним мотивом встановлення цього обмеження є запобігання купівлі земель у спекулятивних цілях. Як результат, землі сільськогосподарського призначення в Угорщині недоступні тим інвесторам, які особис-

то не займаються сільськогосподарським товаровиробництвом. Обґрунтовується це тим, що інвестиції без сільськогосподарського виробництва можуть провокувати необґрунтоване підвищення цін на землю й ускладнювати доступ до неї фермерів.

Переважне право придбання земель сільськогосподарського призначення мають лише місцеві фермери (визнання фермера «місцевим» вимагає трирічного проживання в даній місцевості).

Максимально дозволений розмір земельної ділянки, що купується, становить 300 га. Як виняток, можна придбати до 1800 га у трьох випадках: із метою виробництва кормів для тваринництва; з метою створення буферної зони при вирощуванні насіннєвого матеріалу; для кооперативу, якщо він орендує землю у своїх членів.

Висновки. 1. Дослідження особливостей регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в окремих країнах ЄС показали, що в ЄС напрацьовано дієвий інструментарій, який в умовах формування ринку земель може бути корисним для України.

2. Практично усі європейські країни стимулюють розвиток фермерських господарств сімейного типу. Дана модель визнана в країнах ЄС еталонною, що, у свою чергу, визначає особливості регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

3. Встановлено, що кожна країна ЄС у той чи інший спосіб регулює такий обіг, виходячи з конкретних особливостей і національних інтересів. Практично кожна розвинута країна ЄС надає пріоритет місцевим фермерам, що проживають на даній терито-

рії та ведуть господарство. Першочергове право на викуп земельної ділянки надається орендареві або власнику суміжної ділянки за умови, що він є фермером, самостійно господарює на землі й відповідає кваліфікаційним вимогам, а також може довести свою матеріальну та фінансову спроможність обробляти земельну ділянку.

4. Досить поширеним регуляторним інструментом є надання переважного права на викуп земельної ділянки спеціалізований агенції, що здійснює регулювання ринкового обігу, або ж територіальним громадам чи місцевим земельним управлінням, якщо потенційний покупець не відповідає встановленим вимогам.

5. Застосовувані регуляторні механізми щодо обігу земель сільськогосподарського призначення націлюються, головним чином, на запобігання спекуляції на ринку земель і недопущення надмірної концентрації земельних площ в одній особі.

6. Стосовно набуття права власності на землю іноземцями, то у більшості країн ЄС прямої заборони для них не існує. Однак, виходячи із норм переважного права, їхнє право на придбання земель знаходиться на останньому місці. Якщо ж від купівлі земельної ділянки відмовилися й фермери, і держава в особі спеціалізованих агентств, чого практично ніколи не трапляється, іноземець має право придбати земельну ділянку за умови одержання відповідних дозволів.

Подальші наукові розвідки мають спрямовуватися на пошук ефективних регуляторних інструментів, які будуть покладені в основу української моделі обігу земель сільськогосподарського призначення.

Список використаних джерел

1. Боровий В. Аналіз обігу (купівлі-продажу) земель та оцінки земельних ділянок сільськогосподарського призначення / В. Боровий, А. Олінович, О. Іванченко // Землевпоряд. вісн. – 2013. – № 11. – С. 20–24.
2. Добряк Д.С. Актуальні проблеми законодавчого забезпечення ринку землі / Добряк Д. С., Мартин А.Г., Паламарчук Л.В. // Землеустрій і кадастр. – 2006. – № 1. – С. 3–7.
3. Дроздюк Т.М. Правове регулювання ринку земель: світовий досвід та його використання для розвитку ринку земель в Україні / Т. М. Дроздюк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право. – 2015. – Вип. 27. – С. 238–244.
4. Дудич Г.М. Застосування у сільському господарстві України зарубіжного досвіду удосконалення земельних відносин / Г.М. Дудич // Аграр. економіка. – 2014. – Т. 7. – № 1–2. – С. 101–107.
5. Жук О.П. Теоретичні основи формування ринку земельних ділянок та його інфраструктури / О. П. Жук, О. В. Шевченко // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2013. – № 3. – С. 61–67.
6. Зінчук Т.О. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель / Т. О. Зінчук, В. Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 84–92.

7. Кириленко І. Г. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні / І. Г. Кириленко, В. П. Кравчук // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 26-29.
8. Лупенко Ю.О. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 5-15.
9. Мартин А.Г. Удосконалення ринку сільськогосподарської нерухомості України на основі міжнародного досвіду / А.Г. Мартин, Б.О. Аврамчук // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2016. – № 1-2. С. 116-127.
10. Мартинюк М.П. Ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні: стан та проблеми запровадження / М.П. Мартинюк // Економіка АПК. – 2017. – № 3. – С. 15-21.
11. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-правове забезпечення реформування земельних відносин в аграрній сфері (підсумки і проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Землевпор. вісн. – 2003. – № 3. – С. 24-30.
12. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи; за наук. ред. Л. Я. Новаковського. – К. : Аграр. наука, 2015. – 48 с.
13. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 396 с.
14. Степаненко Т. О. Теоретичні положення обігу земель сільськогосподарського призначення / Т. О. Степаненко // Економіка АПК. – 2017. – № 3. – С. 65-71.
15. Ступень М. Г. Ринок земель в Україні: основні проблеми та перспективи розвитку / М. Г. Ступень, Ю. І. Дума // Економіст. – 2015. – № 4. – С. 40-41.
16. Третяк А.М. Проблеми формування інституціонального середовища ринку пайових земельних ділянок та роль землеустрою у їх вирішенні / А. М. Третяк, В. М. Третяк // Землевпор. вісн. – 2015. – № 6. – С. 28-32.
17. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 55-60.
18. Федоров М.М. Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С. 25-31.
19. Формування ринку землі в Україні / В.П.Галушко, Ю.Д.Білик, А.С.Даниленко та ін. – К.: Урожай, 2006. – 280 с.
20. Ходаківська О.В. Неправда, що в ринковій економіці не регулюють обіг ділянок / О.В. Ходаківська // Голос України. – №245 (6499) від 23.12.2016. – С. 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/281537>.
21. Ходаківська О.В. Регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення: досвід країн ЄС / О.В. Ходаківська, І.В. Юрченко // Економіка АПК. – 2017. – № 5. – С. 78-85.
22. Ходаківська О.В. Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні / О. В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 30-36.
23. Ходаківська О.В. Орендні земельні відносини: досвід країн Європейського Союзу та вітчизняна практика / О.В. Ходаківська // Економіка і організація управління. – 2014. – № 1(17)-2(18). – 297-303.
24. Ходаківська О.В. Ринкові ціни земель сільськогосподарського призначення та орендна плата у країнах Європейського Союзу / О. В. Ходаківська // Землеустрій і кадастр. – 2012. – № 1. – С. 65-70.
25. Шпичак О.М. Проблеми земельної реформи і ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент. Вип. 168. Ч. 1 : зб. наук. праць ; редкол. Д. О. Мельничук. – К.: НУБІПУ, 2011. – С. 10-17.
26. Dankevych Y. Ukraine agricultural land market formation preconditions / Y. Dankevych, V. Dankevych, O. Chaikin // Acta Univ. Agric. Silv. Mendelianae Brun. 2017, No. 65, pp. 259-271.
27. Gesetz über Maßnahmen zur Verbesserung der Agrarstruktur und zur Sicherung land- und forstwirtschaftlicher Betriebe (Grundstückverkehrsgesetz - GrdstVG) [Електронний ресурс] // Bundesrat. – 1961. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/3enYH3>.
28. Evi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról [Електронний ресурс] // A magyar parlament. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://goo.gl/5pA4r2>.
29. Landwirtschaftliche Bodenmarktpolitik: Allgemeine Situation und Handlungsoptionen Bericht der Bund-Länder-Arbeitsgruppe 'Bodenmarktpolitik' gemäß Beschluss der Amtschefinnen und Amtschefs der Agrarressorts der Länder vom 16. Januar 2014 (March 2015), 37 p.
30. Noichl Maria. Report on the state of play of farmland concentration in the EU: how to facilitate the access to land for farmers(2016/2141(INI)) / Maria Noichl. – Committee on Agriculture and Rural Development. European Parliament, 2017. – 18 p.
31. Societe d'amenagement foncier et d'etablissement rural (SAFER) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.safer.fr>.
32. Status of agricultural land market regulation in Europe: policies and instruments ; [Robert Levesque, Volker Bruns, Karl-Heinz Goetz, Yvan Brahic, Sabine Agofroy, Julie Babin, Michel Casassus, Attila Takacs and other; Terres d'Europe, Scafr, France]. – AEIAR, 2016. – 48 p.
33. Study entitled 'Extent of Farmland Grabbing in the EU' by the European Parliament's Committee on Agriculture and Rural Development, 2015. – 24 p. (PE 540.369).
34. The Flemish Land Agency (VLM) (2017). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.vlm.be/en>.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

Фахове рецензування: 11.10.2017 р.

* * *

УДК 631.11:658

*В.Г. АНДРІЙЧУК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, професор кафедри
І.С. САС, кандидат економічних наук, старший викладач
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»*

Критерії розподілу аграрних підприємств за розміром та диференціації рівня державної підтримки агробізнесу

Постановка проблеми. Тривалий час в Україні вівся пошук градації підприємств за їхнім розміром. Питанням обґрунтування критеріїв такого розподілу підприємств займалася низка вчених, присвятивши свої праці даній проблематиці. Його вирішення має принципово важливе значення, оскільки пов'язане з наданням відповідних преференцій економічного характеру для суб'єктів малого й середнього бізнесу, а також із дослідженням ефективності діяльності підприємств різного розміру та розробкою відповідних рекомендацій.

На законодавчому рівні в Україні впродовж 15-ти останніх років змінювався методичний підхід до визначення критеріїв розміру підприємств. Зокрема, Закон України “Про державну підтримку малого підприємництва” (від 21.12.2000 р.) передбачав, що до суб'єктів малого підприємництва належать, крім фізичних осіб, також юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми й форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих на календарний рік не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не більше 500 тис. євро.

Із часом пунктом 7 ст. 63 Господарського кодексу України визначено, що підприємства, залежно від чисельності працюючих, обсягу валового доходу від реалізації продук-

ції за рік, можуть бути віднесені до малих, середніх або великих.

Незалежно від форми власності малими визнавалися підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищувала 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищував 70 млн грн. Великими визнавалися підприємства, в яких дані параметри становили відповідно понад 250 осіб і більше 100 млн грн, а всі інші – середніми [1].

У 2012 році Законом України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” від 22 березня № 4618-VI передбачено дещо інший, ширший розподіл суб'єктів господарювання залежно від їхнього розміру, що, безумовно, є позитивним кроком у вирішенні даного проблемного питання. Зазначається, зокрема, що “суб'єктами мікропідприємництва можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, середня чисельність працівників за звітний період (календарний рік) якого не перевищує 10 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності – суму, еквівалентну 2 млн євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Суб'єктами малого підприємництва визначаються ті, в яких середня чисельність працівників не перевищує 50 осіб і річний дохід – суму, еквівалентну 10 млн євро.

До великого підприємництва належить суб'єкт господарювання, середня чисель-

© В.Г. Андрійчук, І.С. Сас, 2017

ність працівників за звітний період якого перевищує 250 осіб та річний дохід становить понад 50 млн євро. Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва" [2].

Варто зазначити, що для сільського господарства дані критерії значно нижчі. Так, згідно з "Методологічними положеннями з організації статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств" (далі – Методологічні положення), затвердженими наказом Державної служби статистики України від 09.11.2011 року зазначається, що для цілей статистики сільськогосподарські підприємства розподілені за розміром на дві групи: великі й середні та малі. Відповідно великим і середнім сільськогосподарським підприємством є таке, розмір якого дорівнює або перевищує порогові значення хоча б за одним із зазначених статистичних критеріїв, а саме:

площа сільськогосподарських угідь – 200 га;
кількість великої рогатої худоби – 50 гол.;
свиней – 50 гол.; овець або кіз – 50 гол.; птиці – 500 гол.;

чисельність працюючих у сільському господарстві – 20 осіб;

обсяг доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт, послуг сільського господарства – 150 тис. грн.

А підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством [3].

Враховуючи неоднорідність та множинність зазначених параметрів оцінки розміру аграрних підприємств, є потреба, на наш погляд, істотно змінити підхід до обґрунтування критеріїв їхнього розподілу за розміром з урахуванням специфіки ведення сільськогосподарської діяльності.

Тут доречно сказати, що окремими економістами зроблена спроба дещо удосконалити зазначений підхід розподілу за критерієм обсягу виручки. Зокрема, академік НААН Б.Й. Пасхавер у своїй праці [4] пропонує таку градацію розміру сільськогосподарських товаровиробників за показником річного доходу (виручки): суб'єкти мікрогосподарювання – до 30 тис. грн, малого – від 30 до 150, середнього – від 150 до 750, великого – понад 750 тис. грн [4, с.19].

Вважаємо, що такий підхід хоч і є досконалішим, але в рамках одного критерію він не розв'язує дану проблему. Необхідна глибша диференціація й інших важливих критеріїв розподілу за одночасного перегляду окремих критеріїв, що містяться в Методологічних положеннях, із погляду доцільності їх використання взагалі. Так, якщо брати до уваги один із таких критеріїв, скажімо, поголів'я свиней, то згідно з Методологічними положеннями великим, середнім сільськогосподарським підприємством є те, розмір якого дорівнює або перевищує зазначений критерій, що становить 50 гол. Якщо орієнтуватися на такі рекомендації, то з'ясовується, що аграрне підприємство, яке має на утриманні лише 5 свиноматок із приплодом у середньому 10 поросят, уже вважатиметься середнім (великим), що є надзвичайно дискусійним. Те ж саме стосується також критерію поголів'я худоби.

На наш погляд, такий критерій не є досконалим і поряд з іншими критеріями, що стосуються поголів'я тварин, у сукупності неспроможні об'єктивно забезпечити обґрунтовану диференціацію аграрних підприємств за їхнім розміром. Адже поголів'я тварин у підприємствах, особливо в нинішніх умовах, є нестійким параметром їх розміру і його врахування спричинятиме значну "міграцію" підприємств за їх величиною. Крім того, в Методологічних положеннях передбачено, по суті, дві групи підприємств – малі та інші (середні й великі). Вважаємо, що це серйозна вада даних положень з огляду на факт значного варіаційного розмаху аграрних підприємств за більшістю критеріїв. Саме з цієї причини дуже важко здійснити поглиблену диференціацію підприємств за поголів'ям тварин.

Враховуючи вище сказане, вважаємо, що при визначенні розміру підприємств орієнтуватись на критерій по окремих видах тварин, що наведений у Методологічних положеннях, не є достатньо обґрунтованим, а тому в подальшому дослідженні не будемо брати його до уваги.

Мета статті – встановлення градації аграрних підприємств за їхнім розміром на основі обґрунтування взаємоузгоджених критеріїв такої градації, що найбільше від-

повідать специфіці сільського господарства і його організаційно-правовій будові, та розробка рекомендацій щодо надання диференційованих економічних преференцій суб'єктам аграрного бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед зауважимо, що за спостереженнями авторів, що можуть бути й неповними, досліджувана проблематика саме у такій постановці у вітчизняній науковій літературі, крім згаданої праці Б. Пасхавера, не висвітлюється. Тому для досягнення поставленої мети дуже важливо врахувати світовий досвід градації підприємств. Вивчення відповідних літературних джерел показало деякі відмінності у розв'язанні даної проблеми в міжнародній практиці. Так, міжнародна організація економічного співробітництва й розвитку одним із головних критеріїв розподілу підприємств за розміром виокремлює показник чисельності працюючих. Дрібними визнаються такі фірми, чисельність працюючих яких до 19 осіб, малими за розміром – із працюючими до 99 осіб, середніми – 100–499 та великими – від 500 осіб і більше.

У низці країн ЄС, починаючи з 2005 року, використовують два критерії віднесення підприємств до певного розміру – це обсяг працюючих та сума активів. Відтак, до мікропідприємств належать ті, в яких працює до 10 осіб і максимальна сума активів не більше 2 млн євро; малими вважаються ті, в яких працює не більше 50 осіб, сума активів до 10 млн євро; для середніх підприємств ці параметри становлять відповідно в межах від 51 до 250 осіб та від 10 до 50 млн євро. Всі інші підприємства, що мають більші параметри, належать до великих [5, 6].

У Франції дуже малими підприємствами вважаються з чисельністю працівників до 10 осіб, малими – від 10 до 100, середніми – від 100 до 500 і великими – понад 500 осіб. Водночас в Японії до малих та середніх за розміром підприємств у галузях оброблюваної промисловості, будівництві, транспорті, зв'язку, у комунальному господарстві належать юридично самостійні компанії з працюючими до 300 осіб, або обсягом основного капіталу до 100 млн ієн; до 100 осіб (або до 30 млн ієн капіталу) – в оптовій торгівлі

й до 50 осіб (або 10 млн ієн капіталу) – у роздрібній торгівлі та сфері послуг [7]. У РФ критерієм визначення розміру підприємства є показник чисельності працюючих [8].

Отже, у країнах світу здебільшого використовують два критерії – чисельність працівників (у всіх країнах) і річний товарообіг або обсяг основного капіталу. Перевагами критерію чисельності працівників є зіставність між країнами у просторі й часі. Чисельність персоналу показує потужність підприємства, пояснює його соціальний та організаційний стан [9].

Виклад основних результатів дослідження. Наведений світовий досвід градації підприємств за розміром дає підстави стверджувати, що така градація спрямована на підприємства різних галузей, крім сільського господарства, оскільки не враховує найістотнішої відмінності цієї галузі, де земля є основним засобом виробництва.

Враховуючи саме цю специфіку й інші особливості сільського господарства, вважаємо, що для градації аграрних підприємств за їхнім розміром потрібно брати до уваги три найважливіші показники – площу сільськогосподарських угідь, грошову виручку та чисельність працюючих. Оскільки аграрні підприємства можуть бути вузькоспеціалізованими (свинокомплекси, птахокомплекси, тепличні комбінати) й відповідно функціонувати за незначної площі землекористування, то щоб об'єктивно визначати їхні розміри головними критеріями для них стають розмір грошової виручки і чисельність працюючих. Для аграрних підприємств, що є багатогалузевими, тобто такі, які використовують землю для вирощування сільськогосподарських культур і розвитку тваринництва, одним з основних критеріїв розміру стає показник концентрації земель – площа сільськогосподарських угідь. Такі підприємства домінують за кількістю серед усіх аграрних підприємств України.

Звернемо увагу на таку обставину. Критерій розміру чисельності працюючих у сільському господарстві починає відігравати меншу роль в оцінюванні концентрації, що нами доведено за допомогою групувань та кореляційного аналізу. Варто зазначити, що раніше показник трудозабезпеченості аграр-

них підприємств істотніше впливав на їхній економічний стан, проте в умовах послідовного зростання рівня механізації й автоматизації виробництва спостерігається значне зниження трудозабезпеченості та на перший план виступає кваліфікація персоналу. Тим не менше врахування критерію чисельності працюючих при визначенні розміру підприємств не втратило своєї актуальності. Як уже зазначалося, у світовій і вітчизняній практиці передбачається врахування даного показника при розподілі підприємств за їхнім розміром, тому наше завдання полягає в тому, щоб врахувати особливості вияву даного критерію в сільському господарстві взаємоузгодженням меж чисельності працюючих для виділених груп підприємств за їхнім розміром.

Для здійснення обґрунтованої градації аграрних підприємств за їхнім розміром дуже важливо, щоб запропоновані критерії були відносно взаємоузгодженими з тим, щоб при визначенні розміру підприємства (суб'єкта господарювання) при віднесенні його до певної групи за таким розміром можна було використати принцип "або-або". Мається на увазі, що для кожної групи підприємств встановлюються межі по кожному з трьох критеріїв. Підприємство має бути

віднесене до тієї групи вищого порядку, якщо хоча б один із цих трьох критеріїв перебуває в межах такої групи.

На нашу думку, базовим критерієм для узгодженості з іншими критеріями має бути показник земельної площі, зважаючи на виняткову роль землі як фактора виробництва і надзвичайно широкий діапазон варіації цього ресурсу по суб'єктах господарювання – розкид по них площ землекористування.

Для побудови шкали градації підприємств за площею землекористування нами використано дані групування аграрних підприємств, наведені в статистичному збірнику сільського господарства України за 2014 рік. Довідник передбачає виділення 14 груп підприємств, тобто надто детальну градацію їх за розміром. Для уникнення її здійснено перегрупування з урахуванням тієї обставини, що діапазон ознаки надто широкий та в межах цього діапазону значення ознаки розміщені по групах нерівномірно. За таких умов доцільно утворювати нерівні інтервали, сформовані за принципом кратності, за якого ширина наступного інтервалу в «К» разів більша або менша від попереднього. Нами використано принцип кратності зі спадною шириною інтервалу (табл. 1).

1. Розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь, 2015 р.

№ п/п	Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя, у т.ч. площею, га	Кількість підприємств, од.	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Середній розмір одного підприємства, га	Середній розмір п-в за виділеними групами, га
1	До 5,0	3872	12,8	3,3	5,4
2	5,1 – 10,00	3001	24,2	8,1	
3	10,1 – 20,0	4129	64,9	15,7	
4	20,1 – 50,0	11911	453,9	38,1	41,7
5	50,1 – 100,0	4827	351,9	72,9	
6	100,1 – 500,0	6919	1695,4	245,0	
7	500,1 – 1000,0	2467	1757,9	712,6	1072,3
8	1000,1 – 2000,0	2446	3510,3	1435,1	
9	2000,1 – 3000,0	1099	2659,1	2419,6	
10	3000,1 – 4000,0	516	1785,9	3461,0	3007,3
11	4000,1 – 5000,0	282	1259,8	4467,4	
12	5000,1 – 7000,0	281	1646,4	5859,1	
13	7000,1 – 10000,0	141	1172,3	8314,2	10886,1
14	Більше 10 000,1	161	3527,9	21912,4	

Джерело: Розроблено авторами.

У результаті перегрупування пропонується виділяти 6 груп суб'єктів господарювання

за критерієм площі сільськогосподарського землекористування (табл. 2).

2. Пропоновані групи сільськогосподарських підприємств за критерієм площі землекористування

Суб'єкти господарювання	Розмір площі землекористування, га	Кратність нерівномірного інтервалу за спадним принципом по виділених групах підприємств, разів
Мікропідприємства	до 10	x
Дрібні	від 10 до 100	$100:10 = 10$
Малі	від 100 до 500	$500:100 = 5$
Середні	від 500 до 2000	$2000:500 = 4$
Великі	від 2000 до 5000	$5000:2000 = 2,5$
Надвеликі	5000 і більше	x

Джерело: Розроблено авторами.

Як уже зазначалося, важливим критерієм розміру аграрних підприємств є обсяг одержуваної ними грошової виручки. Значення його посилюється тим, що він дає змогу об'єктивно визначити розмір тих аграрних підприємств, які або зовсім не використовують сільськогосподарські землі, або ж використовують їх у невеликих обсягах (комбикормові заводи, птахокомплекси, свинокомплекси, тепличні комбінати). Принциповим питанням використання цього критерію є забезпечення його узгодженості з критерієм площі землекористування. Така узгодженість може бути досягнута, з одного боку, з урахуванням продуктивності сільськогосподарських угідь, яка досягається аграрними підприємствами на сучасному етапі, а з іншого – діапазону критерію землекористування в межах кожної групи.

Звідси обсяг грошової виручки для кожної окремої групи суб'єктів підприємництва визначався як добуток нижньої й окремо верхньої межі площі їх землекористування на можливий рівень продуктивності сільськогосподарських угідь. Як показує практика, в сучасних умовах середній рівень продуктивності перебуває в межах 14 тис. грн/га. Тоді, скажімо, для суб'єктів малого підприємництва діапазон грошової виручки становитиме $100 \text{ га} \cdot 14 \text{ тис.} = 1400 \text{ тис.}$ і $500 \text{ га} \cdot 14 \text{ тис.} = 7000 \text{ тис.}$ грн.

Виходячи з цього, одержимо таку градацію розмірів сільськогосподарських товаровиробників за критерієм грошової виручки, тис. грн:

суб'єкти:

мікропідприємництва – до 140;

дрібного підприємництва – 140 – 1400;

малого підприємництва – 1400 – 7000;

середнього підприємництва – 7000 – 28000;

великого підприємництва – 28000 – 70000;

надвеликого підприємництва – більше 70000.

Оскільки у законодавчих актах розмір грошової виручки зазначається в євро, відповідно розмір такого показника для виділених нами груп становитиме (з урахуванням курсу НБУ станом на 10.07.2017 – 29,69 грн), тис. євро [10]:

суб'єкти:

мікропідприємництва – до 5;

дрібного підприємництва – 5 – 50;

малого підприємництва – 50 – 250;

середнього підприємництва – 250 – 1000;

великого підприємництва – 1000 – 2500;

надвеликого підприємництва – більше 2500.

Вважаємо, що в сучасних умовах нестабільної економіки визначення грошової виручки в євро чи у гривнях як критерію розміру підприємств не забезпечує достатньої об'єктивності його виміру. Якщо розраховувати розмір грошової виручки у гривнях за високого рівня інфляції (зростання цін), то відбуватиметься відрив параметра грошової виручки від параметра земельної площі. З іншого боку, при використанні євро для розрахунку показника грошової виручки істотно порушується об'єктивність виміру даного критерію через сильну девальвацію національної валюти. Адже темпи девальвації істотно перевищують темпи зростання внутрішніх закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. В результаті за одного й того ж обсягу виробництва продукції в натурі грошова виручка в євро істотно знижу-

ватиметься, а отже, порушуватиметься узгодженість між критерієм земельної площі та аналізованим критерієм.

Визначення грошової виручки в гривнях, а на їх основі в євро, має сенс в умовах стабільної економіки за незначної інфляції й стабільної національної валюти. За нестабільної економіки, яка склалася останніми роками у зв'язку з російською агресією, було б виправдано розмір грошової виручки, як критерій розміру підприємств, визначати в єдиних (зіставних) цінах відповідного року, на рівень яких фактори внутрішньої інфляції та девальвації національної валюти впливають меншою мірою.

Підхід до трудових ресурсів як критерію розміру підприємств має бути також особливим, оскільки, як уже зазначалося раніше, існує надто суттєва диференціація як у розмірах аграрних підприємств за площею сільськогосподарських угідь, так і в чисельності працюючих. Тим більше, нами на основі

статистичних даних виявлено закономірність, згідно з якою існує зворотний зв'язок між розміром підприємств та потребою в робочій силі для виробництва одного й того ж обсягу продукції.

Зокрема встановлено, що з кожною наступною групою зі збільшенням розміру підприємства за показником грошової виручки потрібно менше працівників, для того щоб виробити 1 млн грн продукції (табл. 3). Це означає, що диференціація чисельності працюючих залежно від розміру підприємств, зокрема за показником грошової виручки, повинна бути така, яка вказує на відносне зменшення чисельності працівників зі збільшенням розміру підприємства у зв'язку з вищим у них рівнем механізації та автоматизації виробництва. Тобто, чим більше виробляється продукції підприємством, тим менше потрібно йому працівників для виробництва продукції на 1 млн грн.

3. Розподіл сільськогосподарських підприємств за рівнем чистого доходу (виручки) від реалізації сільськогосподарської продукції

Підприємства з чистим доходом (виручкою), млн грн	Чистий дохід (виручка на одне підприємство) тис. грн	Чисельність зайнятих на одне підприємство, осіб	Чисельність зайнятих із розрахунку на 1 млн грн чистого доходу, осіб
До 1 млн грн	456	12	26,3
1,1 – 2,5	1708	15	8,8
2,6 – 5,0	3646	23	6,3
5,1–10,0	7206	36	5,0
10,1 – 20,0	13964	61	4,4
20,1 – 50,0	29744	113	3,8
50,1–100,0	68215	207	3,0
Більше 100,0 млн грн	253608	590	2,4

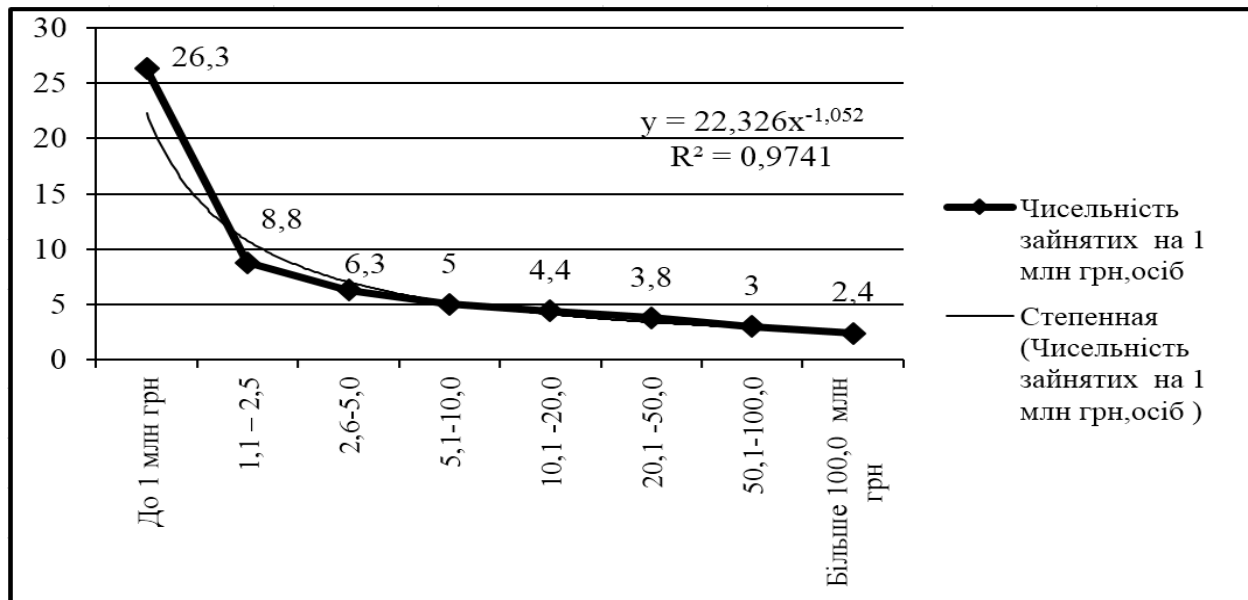
Джерело: Побудовано авторами на основі [11].

Також встановлено, що існує тісний кореляційний зв'язок між обсягом чистого доходу (виручкою) та чисельністю працюючих на рівні $R^2 = 0.97$.

На рисунку за допомогою степеневі функції відображено кількісний вимір тенденції зниження потреби працівників для виробництва 1 млн грн грошової виручки.

Відповідно межі критерію чисельності працівників по виділених нами групах підприємств за розміром такі:

суб'єкти:
 мікропідприємництва – до 2;
 дрібного підприємництва – 2 – 5;
 малого підприємництва – 6 – 22;
 середнього підприємництва – 23 – 90;
 великого підприємництва – 91 – 140;
 надвеликого підприємництва – 140 і більше.

Динаміка зміни чисельності зайнятих на 1 млн грн грошової виручки

Джерело: Власні дослідження.

Запропонований методичний підхід до взаємоузгодженості критеріїв градації розміру підприємств створює такі вихідні умови для конкретного їх розподілу за виділеними групами, за яких підвищується (але не гарантується) ймовірність того, що для будь-якого суб'єкта господарювання будуть притаманними більше одного критерію, за яким його можна буде віднести до певної групи таких суб'єктів, передбачених градаційною шкалою. Водночас залишається очевидною й та обставина, що через різний рівень господарювання підприємство за певними (певним) критеріями може бути віднесене, скажімо, до середніх, а за іншим – до великих. Це, насамперед, стосується критерію грошової виручки, обсяг якої може змі-

нюватися за тієї самої площі сільськогосподарських земель і чисельності працівників, але за різної якості менеджменту в підприємстві, впливу зовнішніх факторів (зниження або підвищення кон'юнктури зовнішнього й внутрішнього ринків та ін.). У зв'язку з цим розподіл підприємств за розміром доцільно здійснювати за критерієм, що є мінімальним.

Стосовно нашого прикладу, то, скажімо, до середніх можна віднести таке підприємство, яке відповідає хоча б одному з виділених критеріїв, що відповідають середнім підприємствам, відповідно до великих – ті, що відповідають хоча б одному з критеріїв великого підприємства і т.д. (табл. 4).

4. Взаємоузгоджені критерії розподілу сільськогосподарських підприємств залежно від їх розміру

Група підприємств	Розмір земельної площі, га	Обсяг грошової виручки, тис. грн	Чисельність працівників, осіб
Мікро	До 10	До 140	До 2
Дрібні	10 – 100	140 – 1400	2 – 5
Малі	100 – 500	1400 – 7000	6 – 22
Середні	500 – 2000	7000 – 28000	23 – 90
Великі	2000 – 5000	28000 – 70000	91 – 140
Надвеликі	5000 і більше	70000 і більше	140 і більше

Джерело: Власні дослідження.

Важливість питання градації підприємств полягає не тільки в тому, щоб аналізувати ефективність різних підприємств за їхнім розміром, а головним чином для удосконалення механізму державної підтримки сіль-

ськогосподарських підприємств. Упродовж усіх років незалежності України державна підтримка аграріїв здійснювалася за єдиного підходу: всі аграрні підприємства, незалежно від їхнього розміру, одержували однако-

ву державну підтримку за всіма передбаченими важелями такої підтримки.

За такого підходу основний розмір державної підтримки одержували й нині одержують великі підприємства за рахунок значної земельної площі, а в окремих випадках – і більшого поголів'я тварин. Крім того, вони мають й ефект масштабу. На противагу малі підприємства залишаються у програші через недоодержання ефекту масштабу і малі розміри ресурсної бази. Крім того, для таких підприємств банки встановлюють вищі процентні ставки за кредит.

Розмір бізнесу, в тому числі аграрного, має велике значення для оцінки його ризикованості та, як наслідок, є дуже важливим у питанні оцінки очікуваної віддачі на капітал, яку може вимагати потенційний інвестор від фінансових вкладень в агросектор. У міжнародній практиці такий вплив визначається показником премії за розмір (size risk premium, SRP), яка додається до вартості капіталу, визначеної за методикою CAPM. Слід зазначити, що SRP ще називають премією за малий розмір компанії. Щодо агросектору, то дана премія свідчить про те, що інвестор, вкладаючи кошти в малу агрокомпанію, має вимагати віддачу на свої вкладення вищу, ніж від вкладень власного капіталу в аналогічну компанію агросектору з більшим розміром на тому ж локальному ринку, причому різниця в цих очікуваних дохідностях і буде SRP.

Якщо, наприклад вкладники великих підприємств очікують віддачу від бізнесу на рівні 20 % річних, відповідно раціональний інвестор вимагатиме від малого підприємства того, щоб його інвестиції давали 25 % річ-

них. Тобто, 5 п.п. – це премія інвестору за ризик вкладення коштів у малий бізнес.

SRP ґрунтується на емпіричному аналізі, який показав, що акції компаній з малою капіталізацією мають дохідність вищу, ніж акції великих компаній, а також схильні до вищого ризику. В даному випадку показником ризику є стандартне відхилення дохідності акцій, що відображає ступінь волатильності дохідності.

На практиці найпоширенішим джерелом SRP є дані консалтингової компанії Morningstar, яка щорічно публікує дані для оцінки бізнесу, в тому числі й SRP. Morningstar визначає розмір компанії тільки через один критерій – її капіталізацію на фондовому ринку, припускаючи, що остання, в свою чергу, залежить від розміру активів і задіяних виробничих ресурсів (для агрокомпанії капіталізація напряму залежатиме від розміру посівних площ, величини людського капіталу й основних засобів, урожайності та ефективності логістики на ринках збуту).

Morningstar визначає SRP за такою методикою:

SRP = середня дохідність акцій компаній малого розміру – середня дохідність акцій компаній, з великою капіталізацією на базі індексу S&P 500.

Далі Morningstar визначає SRP для 10 класів компаній згідно з критерієм капіталізації, який є більш зрозумілим і явним (розділяючи всю вибірку капіталізації на 10 децилів): перший дециль – дохідність акцій найбільших компаній, 10-й дециль – дохідність акцій найменших компаній. Потім агенція агрегує ці дані на три класи (табл. 5).

5. SRP згідно з даними агентства Morninstar, 2011 р.

Група компаній	Дециль	Величина капіталізації, млн дол.	SRP (на 2011 р.), %
Капіталізація: велика	1-2	> 6896	0
середня	3-5	1621-6896	1,20
низька	6-8	423-1621	1,98
Мікрокапіталізація	9-10	1-423	4,07

Джерело: Побудовано авторами на основі [12].

Слід зазначити, що джерелом розрахунку SRP для Morningstar є дані дохідності акцій на фондових ринках США: NYSE, AMEX, NASDAQ, починаючи з 1926 року.

Скористатися цією методикою ми не можемо, оскільки абсолютна більшість аграр-

них підприємств не присутня на фондових біржах, бо їхня діяльність в Україні знаходиться на початковій стадії. Наводячи зарубіжний досвід, ми прагнули ще раз привернути увагу до того факту, що малий бізнес об'єктивно перебуває в гірших умовах гос-

подарювання. Як бачимо з таблиці 5, SRP для компаній з мікрокапіталізацією (4,07 %) майже в чотири рази вищий порівняно з компаніями із середньою капіталізацією (1,2 %).

Викладене дає підстави зробити узагальнений висновок, що існує потреба в диференціації державної підтримки відповідно до розмірів підприємств за принципом: менші за розміром підприємства повинні одержувати більшу відносну підтримку порівняно з великими. Це створить малим підприємствам сприятливіші умови для одержання прибутку й подальшого розвитку.

Одним із методів державної фінансової підтримки товаровиробників агропромислового комплексу України є здешевлення взятих ними кредитів компенсацією державою частини відсоткових кредитних ставок. У 2015-2016 роках така компенсація здійснювалася в розмірі 50% облікової ставки Національного банку України.

Такий підхід до державної фінансової підтримки за даним напрямом фактично мав зрівняльний характер, оскільки передбачав однаковий розмір компенсації відсоткових ставок за кредит для всіх суб'єктів господарювання незалежно від їх розміру, що, безумовно, несправедливо з огляду на наведену у попередньому викладі аргументацію. У зв'язку з цим було запропоновано використовувати диференційований підхід до встановлення розміру компенсації вартості кредитів (відсоткових ставок) для виокремлених шести груп суб'єктів господарювання за вже згаданим принципом: меншим за розміром підприємствам встановлюється вища ставка компенсації порівняно з більшими.

Дана розробка знайшла своє відображення в опублікованій у 2016 році праці [13], а також у двох доповідних записках, направлених у згаданому році Міністерству аграрної політики та продовольства України й Державній службі статистики України [14]. Є підстави сподіватися, що пропозиція щодо необхідності застосування диференційованого підходу до встановлення розміру компенсації відсоткових ставок за кредит взята до уваги урядом. Свідченням цього є прийнята ним постанова від 12.07.2017 року, якою внесено зміни до «Порядку викорис-

тання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів».

Тепер для малих і середніх агровиробників, у яких чистий дохід (виручка) від реалізації продукції становить до 10 млн грн компенсація відсотків за кредит здійснюється в розмірі облікової ставки Національного банку України (станом на тепер – 12,5%), тобто в її стовідсотковому розмірі. Це саме стосується позичальників, які проводять діяльність із вирощування й розведення худоби. Для решти агровиробників компенсація встановлена 50% облікової ставки Національного банку України. Важливо також, що позичальники зможуть одержувати державну підтримку за кредитами, які залучать у 2017 році, без визначення граничної межі процентних ставок за користування кредитами.

Дане рішення уряду, безумовно, матиме важливе значення для підтримки малого та середнього бізнесу. Разом із тим звернемо увагу на таку обставину. За нашими підрахунками із загальної кількості підприємств (42052 од.) із них 84% (35389 од.) претендуватимуть на компенсацію в розмірі 100% від облікової ставки НБУ. Якби держава виділяла за даною програмою таку суму коштів, якої було б достатньо для компенсації відсотків за кредит усім товаровиробникам, які бажають і мають право взяти пільговий кредит, то таке рішення не викликало б застережень. Але справа в тому, що на компенсацію частини відсоткових ставок у бюджеті передбачається обмежена сума коштів – у 2016-му й на 2017 рік було виділено по 300 млн грн. Через таку обмеженість створюється ситуація, за якої чим більше претендентів на одержання максимально пільгового кредиту, тим менша імовірність його одержання ними.

Крім того, в умовах обмежених можливостей держави щодо виділення достатніх коштів для пільгового кредитування сільськогосподарських товаровиробників викликає сумнів доцільність надання державної підтримки за даною програмою великим товаровиробникам, які одержують ефект масштабу й тим самим мають істотні переваги

перед іншими суб'єктами господарювання. Тому з урахуванням цієї обставини та за умов зняття бюрократичних бар'єрів для одержання пільгових кредитів і глибшої диференціації розміру облікової ставки НБУ постає можливість розширення кола тих товаровиробників, які реально можуть скорис-

татися таким кредитом. Відповідно до викладеного пропонується диференційована шкала компенсації відсоткової ставки за кредитами для сільськогосподарських товаровиробників залежно від їх розміру (табл. 6).

6. Пропонована диференціація відсоткової ставки компенсації кредитів для суб'єктів господарювання агропромислового комплексу

Група	Розмір грошової виручки по групах, тис. грн	Пропонована відсоткова ставка компенсації НБУ, %
Мікропідприємства	До 140	100
Дрібні	140 – 1400	100
Малі	1400 – 7000	75
Середні	7000 – 28000	50
Великі	28000 – 70000	50
Надвеликі	Більше 70000	0

Джерело: Власна розробка авторів.

Коли наголошуємо, що пропонована шкала компенсації відсоткових ставок сприятиме розширенню кола сільськогосподарських товаровиробників для реального одержання пільгових кредитів, то виходимо з того факту, що, по-перше, передбачена нульова ставка компенсації для надвеликих підприємств, які спроможні залучати великі суми кредитних ресурсів та відповідно одержувати значні кошти від компенсації, дасть змогу «зберегти» ці державні кошти по даній програмі й спрямувати їх на потреби малого і середнього бізнесу.

По-друге, з підвищенням ставки компенсації зменшується обсяг залучених кредитів. Якщо уявити, що виділені на 2017 рік 300 млн грн будуть використані для компенсації відсотків за кредит за ставки компенсації на рівні облікової ставки НБУ 12,5%, то сільгосптоваровиробники в такому разі змогли б залучити дешевих кредитних ресурсів на суму 2,4 млрд грн (300 млн / 0,125), а за облікової ставки 50% – удвічі більше – 4,8 млрд грн. Цей умовний приклад яскраво демонструє значущість поглибленої диференціації ставки компенсації відсотків за кредити.

Разом із тим необхідно зазначити, що запровадження таких ставок хоча й сприятиме більшому задоволенню попиту на фінансові ресурси агробізнесу, проте і в такому разі не вдасться охопити багато підприємств, які потребують зовнішніх запозичень, але через обмежену суму коштів, що виділяється дер-

жавою за програмою здешевлення кредитів, такі підприємства не потрапляють до реєстру позичальників, яким надається право на одержання компенсації. Тому гостру проблему щодо повнішого задоволення потреб аграріїв у кредитних ресурсах можна розв'язати збільшенням коштів, що виділяються з бюджету на їхнє пільгове кредитування.

Є також необхідність у спрощенні процедури відбору потенційних позичальників, яким надається право на пільгове кредитування. Вона нині надто громіздка як з огляду на кількість документів, які має зібрати й надати потенційний позичальник конкурсній комісії, так і з огляду бюрократичності етапів проходження цих документів до прийняття остаточного рішення. В цьому контексті було б доцільним, щоб таке рішення приймалося районною державною адміністрацією, а не обласним департаментом агропромислового розвитку обласної державної адміністрації, як нині.

Наступним важливим важелем державної підтримки підприємств є встановлення єдиного податку для сільськогосподарських підприємств, який, по суті, залишається пільговим, незважаючи на його істотне зростання останніми роками. Згідно з пунктом 274.1 ст. 274 Податкового кодексу України ставка податку для сільськогосподарських угідь та земель загального користування має становити не більше одного відсотка від їх нормативної грошової оцінки [15].

Дуже важливим є те, що ПКУ не дозволяє сільським, селищним, міським радам і радам об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, встановлювати індивідуальні пільгові ставки місцевих податків і зборів для окремих юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців і фізичних осіб, або звільняти їх від сплати таких податків та зборів.

Тому вважаємо за доцільне, щоб місцеві громади при формуванні відсоткової ставки сплати податку за землі сільськогосподарського призначення для юридичних осіб здійснювали диференціювання ставки даного податку по групах підприємств залежно від їхнього розміру. Оскільки на території однієї громади можуть діяти й фермерські господарства, і самостійні корпоративні підприємства, а також підприємства, що входять до складу холдингової компанії, відповідно громади можуть встановлювати їм різні ставки податку. Вважаємо, що правильним було б надавати вищу ставку податку більшим підприємствам, насамперед тим, які входять до складу холдингових компаній, та відповідно нижчу – меншим підприємствам.

Оскільки на державному рівні встановлена верхня межа земельного податку на рівні до 1%, то, відштовхуючись від її рівня, є можливим запропонувати диференційований розподіл залежно від розмірів підприємств. Відтак вважаємо, що для мікропідприємств із земельними площами до 10 га відсоткову ставку доцільно встановлювати найнижчою – на рівні 0,4%, для дрібних (10 – 100 га) – дещо вищою – 0,55, малих (100 – 500 га) – 0,7, середніх (500 – 2000 га) – 0,80 і відповідно для великих та надвеликих – 1%.

Отже, за зниження ставки податку для мікропідприємств із 1 до 0,4 %, підприємства даної групи за середньої грошової оцінки 1 га сільськогосподарських земель 25500 грн сплачуватимуть майже в 1,5 раза менше – в середньому 102 грн, а не 255 грн/га. Для дрібних і малих підприємств економія коштів від запровадження диференційованих ставок оподаткування становитиме відповідно 115 та 46 грн/га.

Варто зазначити, що такий підхід до диференціації є до відомого ступеня конфліктним, породженим суперечністю інтересів: з одного боку, громади в цілому, а з іншого – власників і працівників підприємства. Відповідно громади заінтересовані одержувати більше надходжень від сплати податку підприємствами, а тому їм вигідно не диференціювати ставку податку, а встановлювати його верхню межу, або ж незначно диференціювати. Але в такому разі малі та дрібні підприємства не матимуть належних можливостей для розвитку, а отже, не будуть спроможними гідно оплачувати працю ні свою, ні найманих працівників, що також негативно позначатиметься на розвитку цієї громади і соціальному й економічному становищі її членів.

Таким чином, мистецтво керівництва сільських громад полягає в тому, щоб віднайти баланс цих інтересів. Тому наведені нами ставки є орієнтовними і кожна громада може вирішувати на власний розсуд питання глибини їхньої диференціації.

Висновки. Обґрунтування градації аграрних підприємств за їхнім розміром має важливе значення для об'єктивного оцінювання результатів їхньої діяльності та встановлення економічних преференцій для суб'єктів малого й середнього бізнесу. Як основні критерії такої градації доцільніше використовувати три показники: площу сільськогосподарських угідь, середньооблікову чисельність працівників і річний обсяг грошової виручки (чистого доходу).

Об'єктивність градації підприємств може бути досягнута за умови встановлення взаємоузгоджених верхньої й нижньої меж усіх показників розміру, відштовхуючись від базового показника – площі сільськогосподарських угідь. На основі розробленого методичного підходу до такого взаємоузгодження виправдано виокремлювати шість груп підприємств за розміром: мікропідприємства, дрібні, малі, середні, великі та надвеликі.

Зважаючи, що більші за розміром підприємства одержують ефект масштабу, а малі форми господарювання позбавлені такої можливості й, крім того, для них банки встановлюють вищі відсоткові ставки за кредит, то важливо запровадити диференці-

йований підхід до встановлення ставок економічних преференцій за принципом – менші за розміром підприємства одержують вищі преференції порівняно з великими.

Запропонований підхід до встановлення диференційованих ставок компенсації відсот-

ків за кредит по виділених за розміром групах підприємств може бути за аналогією застосований для диференціації економічних преференцій за іншими напрямками державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України. Стаття 63. Види та організаційні форми підприємств від 16.01.2003 № 436-IV // Internet-ресурс. - http://kodeksy.com.ua/gospodars_kij_kodeks_ukraini/statja-63.htm.
2. Закон України «Про захист економічної конкуренції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>.
3. Наказ Державної служби статистики України «Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств» від 09.11.2011 р, № 289 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/metod_polog/metod_doc/2011/289/289.htm
4. *Пасхавер Б.Й.* Концентрація та ефективність сільського господарства / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16–23.
5. Рекомендація Комісії від 6 травня 2003 щодо визначення мікро, маленьких і підприємств середнього розміру [Офіційний журнал L 124 від 20.05.2003].
6. *Радыгин А.* Российский рынок слияний и поглощений: этапы, особенности, перспективы / А. Радыгин // Вопросы экономики. – 2009. – №10. – С. 23–45.
7. Ресурси відкритого доступу. Біла книга. Політика розвитку СМП в Україні, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/USAIDLEV/ss-53412015>
8. *Андрійчук В.Г.* Квасіхолдинги: створення і правомірність існування / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2015. – № 11 – С. 113–118.
9. Економіка малого підприємства : навч. посіб. / Т. Г. Васильців, О. І. Іляш, Н. Г. Міценко; за ред. д-ра екон. наук Т. Г. Васильціва. – К. : Знання, 2013. – 446 с.
10. Матеріали сайту Agrotimes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrotimes.net/factories/factory/118-mironivskij-hliboprodukt>.
11. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2015. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 360 с.
12. Helfand, S. M. and E. S. Levine. (2004). Farm size and the determinants of productive efficiency in the Brazilian Center-West. *Agricultural Economics* 31 (2-3): 241–9.
13. *Сас І.С.* Концентрація виробництва на аграрних підприємствах: методика виміру, аналіз, ефективність і регулювання: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.04 / І.С. Сас. – К., 2016. – 20 с.
14. Державна служба статистика України своїм листом 13.01.2017 №06.3-09/5-17 повідомила, що наші пропозиції будуть взяті до уваги при розгляді питань, пов'язаних із удосконаленням державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств.
15. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про захист економічної конкуренції" щодо підвищення ефективності системи контролю за економічними концентраціями" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/935-19>.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2017 р.

Фахове рецензування: 10.08.2017 р.

*

*В.К. ЗБАРСЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри
А.Д. ОСТАПЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
декан факультету аграрного менеджменту
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Ефективність організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі Київщини

Постановка проблеми. Реформування відносин власності зумовлює зміни в організаційній структурі аграрного сектора, розвиток різних форм господарювання. Слід розрізняти організаційно-правові та організаційні (організаційно-виробничі) форми господарювання. Останні можуть мати статус різних організаційно-правових форм господарювання [12] сільськогосподарських підприємств, до яких в Україні належать: господарські товариства, приватні сільськогосподарські підприємства, в тому числі фермерські господарства; сільськогосподарські виробничі кооперативи, сільськогосподарські підприємства з колективною формою організації праці, державні сільськогосподарські підприємства. Більшість із них виникли в процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств (КСП), які, в свою чергу, були результатом реорганізації колгоспів і радгоспів.

Більшість учених пов'язують вихід аграрного сектору економіки України з кризового стану з розвитком індивідуальної (приватної) власності. В масштабах України важко виділити найефективнішу й оптимальну форму господарювання чи площу сільськогосподарських угідь підприємства. При виборі форми господарювання необхідно враховувати як об'єктивні, так і суб'єктивні регіональні особливості.

Неправомірно робити акценти тільки на критичних оцінках тієї чи іншої форми господарювання, нові з яких доведуть своє право на існування лише на практиці, у процесі вільної конкуренції.

У методиці дослідження форм господарювання в аграрному секторі особливе значення має оцінка їхньої економічної ефективності, де головним критерієм є дохідність на 1 га, одного працівника й 1 грн виробничих витрат. У свою чергу економічну ефективність виробництва визначають відношенням одержаних результатів до витрат засобів виробництва та живої праці. Оцінка корисного ефекту в аграрному виробництві для підприємства – це дохідність і завжди стосується й співвідноситься до земельної площі або продуктивної худоби [3; 8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування аграрних формувань та підвищення їх ефективності у сучасних умовах досліджували В.П. Горьовий [1], М.Я. Дем'яненко [3], В.К. Збарський [2,8], О. О. Котило [4], П. М. Макаренко [5], Л. Л. Мельник [6], М. Й. Малік [13], В. М. Нелеп [7], А. П. Гаврилишин [12], В. Б. Нікуліна [14], Ю. А. Нужнова [15] та інші.

Більшість вітчизняних економістів-аграрників вважає, що ефективність функціонування аграрних формувань визначається в основному розмірами господарства. Проте досвід країн ЄС показує, що проблема досягнення оптимальних розмірів аграрних господарств розв'язується за допомогою таких процесів, як: кооперація, спеціалізація, корпоратизація, інтеграція, концентрація виробництва [5].

Мета статті – аналіз розвитку організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі Київської області.

Виклад основних результатів дослідження. Нині аграрні формування в Україні є основною формою ефективного функціо-

нування сільського господарства на відміну від країн Європейського Союзу, де домінують фермерські господарства. Переваги останніх над іншими формами господарювання в цих країнах полягають у тому, що в них основним мотивом трудової активності працівника є особистий інтерес фермера, який виявляється в результатах ефективного функціонування, що ставить перед ним завдання краще працювати, ефективніше використовувати наявні ресурси з урахуванням місцевих природно-економічних умов і традицій [7; 8].

Ми дотримуємося думки вчених-аграрників, що економічна ефективність функціонування аграрних господарств означає одержання максимальної дохідності (виручки від реалізації продукції) з 1 га земельної площі, від однієї голови худоби при найменших затратах праці й коштів на виробництво одиниці продукції. В ефективності виробництва відбивається також якість продукції, здатність її задовольняти певні потреби споживача, що вимагає додаткових затрат живої та уречевленої праці. Підвищення економічної ефективності забезпечує зростання доходів господарств і є основою розширення й удосконалення виробництва. Саме таке поняття економічної ефективності повною мірою стосується аграрних форму-

вань, які ведуть виробництво з метою максимізації своїх економічних результатів і мінімізації витрат для одержання певного результату (табл.1).

Аналізуючи динаміку розвитку фермерських господарств області необхідно відзначити, що зменшення їхньої кількості зумовлено негативним впливом об'єктивних та суб'єктивних чинників на розвиток підприємства в аграрній сфері в умовах суцільної економічної кризи. Характерною особливістю фермерських господарств в умовах сьогодення є недостатня цінова конкурентоспроможність більшості видів сільськогосподарської продукції, яка зумовлена зростаючою техніко-технологічною відсталістю, неефективним використанням виробничо-ресурсного потенціалу. Все це призвело до різкого зменшення обсягів виробництва продукції останніми роками, зниження ефективності використання землі й продуктивності праці. Водночас слід зазначити, що у фермерських господарствах області найменш продуктивно, порівняно з іншими формами господарювання, використовуються сільськогосподарські угіддя: з розрахунку на 100 га в 2015 році вироблено 792,8 тис. грн валової продукції, тоді як по сектору сільськогосподарських підприємств у цілому – 850,7 тис. грн.

1. Показники розвитку сільськогосподарських підприємств Київської області (без фермерських господарств)

Показник	Київська область					Аграрні підприємства України				
	2000	2005	2010	2015	2015 до 2000, %	2000	2005	2010	2015	2015 до 2000, %
Кількість підприємств ¹ , од.	847	839	731	714	84,3	14988	14926	14767	13076	87,2
Площа с.-г. угідь – усього, тис. га ²	1188,2	951,0	959	924,0	77,8	32886,2	20085,5	16850,3	15841,2	48,2
Припадає на одне господарство, га	1402,8	1133,5	1311,9	1294,1	92,3	2194,2	1345,7	1141,1	1211,5	55,2
Чисельність найманих працівників, тис. осіб	121,0	65,0	51,6	43,7	36,1	901	778	645,2	491,4	54,5
Валова продукція на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	254,2	552,8	734,8	988,3	388,8	176,4	362,2	558,4	832,8	472,1
Прибуток від реалізації, млн грн – усього	50,9	120,0	1579,3	6164,8	12 р.	-121,4	1253,2	17253,6	102279,0	х
у т. ч., тис. грн, на : господарство,	26,6	61,0	74,0	297,4	11р.	х	84,0	116,8	782,2	х
100 га с.-г. угідь	4,3	11,6	164,7	667,2	х	х	62,4	102,4	645,7	х

Продовження табл. 1

Підприємства, які одержали чистий прибуток, %	55,0	63,3	69,7	75,3	+20,3	61,3	67,3	69,6	88,9	+27,6
Рівень рентабельності – всього, %	6,4	7,5	31,1	36,1	+29,7	-1,0	6,8	21,1	43,1	х
у т.ч.: рослинництва	42,5	4,2	25,2	36,6	-5,9	30,8	7,9	26,7	40,1	+9,3
тваринництва	-22,1	10,3	38,0	35,3	х	-33,8	5,0	7,8	14,7	х
Частка аграрних підприємств у загальному обсязі виробництва, %	43,9	60,3	63,6	67,1	+23,2	38,4	40,5	48,3	55,1	+16,7

Джерело: Дані Статистичного щорічника Закарпаття за відповідні роки.

¹Без фермерських господарств.

²На початок року.

На думку науковців-аграріїв, одним з основних чинників, які позитивно впливають на ефективність функціонування фермерських господарств, є розміри їхнього землекористування, оскільки збільшення оброблюваної землі сприятиме дотриманню агротехнічних вимог, науково обґрунтованих сівозмін, застосуванню інтенсивних технологій [6; 7; 4].

У цілому по Україні середній розмір аграрного господарства регіону в 2015 році становив 1211,5 га, по Закарпатській області – 38,8 га. Більшість господарств у Київській області є малими за розмірами формами аграрного підприємництва (понад 3% мають розміри до 50 га), що зумовлює певні особливості ведення виробничо-господарської діяльності та не дає їм змоги раціонально використовувати виробничий потенціал, забезпечувати високу врожайність сільськогосподарських культур і окупність витрат.

Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції підприємств зріс у більш як 12 разів. У структурі виробництва переважає продукція рослинництва та її частка поступово збільшується. Підвищується також частка підприємств у структурі сільськогосподарського виробництва Київської області (з 43,9% у 2000 році до 67,1% у 2015-му). Слід зазначити, що продукція рослинництва у загальній вартості валової продукції господарств за досліджуваний період скоротилася до 57,5 проти 74,6% у 2000-му. Це можна пояснити тим, що аграрні підприємства Київщини особливу увагу стали приділяти продукції тваринництва, про що свідчить той факт, що рентабельність виробництва продукції тваринництва зі збиткової

(-22,1% у 2000 р.) у 2015 році стала прибутковою (35,3%).

Визначальним напрямом підвищення ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах регіону є раціональне використання виробничих ресурсів [14; 15]. Одним із значущих натуральних показників ефективності виробництва є досягнутий рівень урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності худоби (табл. 2).

По всіх культурах спостерігається підвищення рівня врожайності. Вона значно зросла по озимій пшениці, соняшнику й овочах. Проте продуктивність основних видів худоби залишається ще на низькому рівні.

За період досліджень значно скоротилася питома вага в загальній посівній площі картоплі та овочів. Негативним явищем є те, що збільшуються посівні площі під соняшником [9]. Так, якщо в 1990 році аграрні підприємства регіону вирощували соняшник на площі 20,8 тис. га (1,8% у структурі посівних площ), то в 2016-му – на 113,2 тис. га (10,2%), або у 5,4 раза більше. Водночас площа кормових культур за досліджуваний період скоротилася у 4,6 раза – із 407,8 тис. га (33,5%) у 2000 році до 87,7 тис. га (7,6%) у 2016-му.

У збільшенні виробництва продукції рослинництва особливу роль відіграють мінеральні добрива за умови їх оптимального співвідношення, врахування фактичного вмісту в ґрунті й наявності досконалих машин для внесення. У 2015 році 53,9% підприємств області при середній потребі 150-180 кг (д. р.) мінеральних добрив на 1 га внесли по 2,5 кг (д.р.) на 1 га, в тому числі азотних – 1,4, фосфорних – 1,1 кг; органіч-

них добрив 3,5% підприємств внесли по 2,9 т на 1 га (при нормі 20-30 т). Тільки 55% їх обробляли земельні ділянки агрохімікатами. Незадовільне становище із внесенням добрив і застосуванням засобів захисту рос-

лин пов'язано з тим, що в аграрних підприємствах недостатньо коштів для придбання цих ресурсів, а також істотне скорочення їх вітчизняного виробництва.

2. Урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність худоби в аграрних підприємствах Київської області по роках, ц/га

Показник	Рік						2016, у %, до	
	2000	2005	2010	2012	2014	2016	2000	2010
Зернові - всього	24,2	34,2	33,5	52,5	63,0	60,7	250,8	181,2
у т.ч. озима пшениця	25,8	37,8	25,1	45,3	48,5	52,6	203,6	209,6
Ярий ячмінь	28,3	29,4	24,8	33,8	40,5	45,8	161,8	184,7
Кукурудза на зерно	43,4	66,2	54,0	67,9	80,6	74,1	170,7	137,2
Соняшник	11,5	13,6	18,3	24,3	25,8	27,3	237,4	149,2
Картопля	153,1	236,1	177,4	154,9	234,7	231,0	150,9	130,2
Овочі	152,1	244,8	283,9	326,3	427,7	434,2	285,4	152,9
Надій на корову, кг	2008	3805	5112	5692	5961	6232	310,4	121,9
Середньодобовий приріст, г: ВРХ	299	442	533	545	551	574	192,0	107,7
свиней	124	300	418	476	502	521	420,2	124,6

Джерело: Дані Головного управління статистики у Київській області за відповідні роки.

Технічна забезпеченість аграрних підприємств є однією з головних умов підвищення економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Згідно з проведеними розрахунками технічна забезпеченість їх у регіоні не зростає. Її рівень кількісно та якісно не відповідає оптимальній потребі. Наприклад, у середньому в аграрних підприємствах області на один трактор припадає близько 130 га ріллі, що в 5-10 разів більше, ніж в економічно розвинутих країнах.

Така сама ситуація по зернових комбайнах, сівалках, іншому сільськогосподарському обладнанню. Крім того, багато технічних засобів відпрацювали свій термін, їхня продуктивність низька, а експлуатаційні витрати високі. За такої технічної забезпеченості аграрним підприємствам області важко розраховувати на високу ефективність господарювання. Виробництвом продукції тваринництва займається незначна їх кількість (табл. 3).

3. Поголів'я худоби та птиці в аграрних підприємствах Київської області по роках на 100 га відповідних угідь, гол. [13]

Вид тварин	2000	2005	2010	2012	2014	2016	2016 до 2000, %
Велика рогата худоба	25,8	16,6	10,3	10,6	10,2	9,5	36,8
у т.ч. корови	11,3	6,3	4,1	4,1	3,9	3,8	33,6
Свині	17,1	31,1	38,1	43,4	44,1	45,4	265,5

Джерело: Дані Статистичного щорічника Закарпаття за відповідні роки.

Дані таблиці 3 показують зменшення поголів'я ВРХ і свиней. Частка аграрних підприємств області у загальному поголів'ї ВРХ в 2016 році становила 67,5% (в т.ч. корів – 51,0%), свиней – 74,7%, а у виробництві продукції тваринництва – 75,1% м'яса (усіх видів у забійній масі), у тому числі – 67,7% свинини; 48,1% – молока. Як зазначалося вище, значна їхня частина не займається тваринництвом. Так, із 358 підприємств регіону, які звітують за формою № 50 сг, у 2015 році 232 не реалізували ВРХ; свиней –

237, молока – 241 підприємство, оскільки для розвитку тваринництва в них відсутня виробнича база. Доходи від реалізації своєї аграрної продукції не забезпечують формування джерел фінансування на достатньому рівні для будівництва та оснащення тваринницьких приміщень, придбання племінної худоби.

В аграрних підприємствах Київщини є проблема із забезпеченням їх висококваліфікованими кадрами. Слід пам'ятати, що працівник сільського господарства має

справу з живими організмами: рослинами й тваринами, які потребують особливого ставлення до них і специфічних знань. Крім того, через кожні 3-5 років знання застарівають у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу. Тому кожний працівник управлінського персоналу (фермер) повинен проходити курс підвищення кваліфікації з обов'язковим складанням іспиту та одержанням посвідчення. Це норма, яка діє в усіх зарубіжних країнах, повинна такою стати й для наших аграріїв.

Для тих працівників (фермерів), які підвищують кваліфікацію, ефективно використовують виробничі ресурси, впроваджують ресурсозберігаючі технології, держава має передбачити відповідні пільги стосовно оподаткування та кредитування виробницт-

ва. Головною метою будь-якого виробництва є одержання максимального прибутку. Це стосується також аграрних підприємств регіону. Тому розглянемо економічні показники їхньої роботи (табл. 4).

Найважливішим показником, що характеризує результат функціонування аграрних підприємств, є вартість валової й товарної продукції, на основі якої розраховують валовий, чистий дохід і прибуток. Підприємство повинно повністю покривати свої видатки за рахунок виручки від реалізації продукції й інших оборотних засобів виробництва, а також створювати підприємницький дохід, який спрямовується на утримання його, а прибуток – на накопичення, в тому числі – на розширення виробництва та інші цілі.

4. Основні результати від господарської діяльності аграрних підприємств Київщини [9]

Сільсько-господарські підприємства районів	2010 рік								2015 рік							
	на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		підприємства		рівень рентабельності, %	урожайність, ц/га		надій на корову, кг	на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		підприємства		рівень рентабельності, %	урожайність, ц/га		надій на корову, кг
						зернових	со-няш-ни-ку							зернових	со-няш-нику	
	виручка	прибуток	прибуткові	збиткові	виручка	прибуток	прибуткові	збиткові	виручка	прибуток	прибуткові	збиткові	виручка	прибуток	прибуткові	збиткові
Баришівський	563,8	-60,9	16	10	-9,8	27,9	17,4	4634	2664,8	588,0	24	3	28,3	53,7	22,5	5941
Білоцерківський	503,5	56,1	35	12	11,7	31,1	20,0	6059	1860,1	532,2	44	2	40,1	54,7	26,9	6581
Богуславський	104,6	14,4	12	4	16,0	32,5	13,9	4616	2578,8	1146,1	16	0	80,0	61,6	30,8	5772
Бориспільський	577,8	385,5	8	6	200,4	27,8	16,4	4501	5396,5	2924,6	21	1	118,3	55,6	20,9	4326
Боряднянський	21,4	2,8	5	2	14,9	19,3	—	3989	942,5	10,0	4	1	11,9	27,5	12,9	4169
Броварський	1835,3	883,2	12	9	5,1	27,9	10,3	3314	7148,2	474,2	18	4	7,1	39,8	20,6	2605
Васильківський	1892,0	713,6	15	13	60,6	33,2	14,6	3859	2010,7	757,2	20	7	60,4	64,1	23,7	5068
Володарський	560,4	135,7	20	0	32,0	35,9	19,5	5143	1134,1	474,3	20	2	71,9	49,6	27,2	6780
Згурівський	609,8	2,5	15	6	0,4	34,4	17,2	8718	1509,6	325,8	24	2	27,5	53,2	26,4	9045
Кагарлицький	588,2	107,3	12	5	22,3	51,3	20,6	4255	2047,2	480,4	22	2	30,7	51,2	28,5	5371
К-Святошинський	977,4	-46,7	11	10	-4,6	19,9	—	5124	2343,7	-438,2	8	10	-15,8	28,0	25,1	4341
Макарівський	2315,4	874,6	8	2	60,7	18,3	—	3982	2642,1	972,8	11	2	20,8	29,4	15,4	6196
Миронівський	531,8	137,5	22	7	34,9	40,5	22,2	6084	1667,6	125,8	30	1	8,2	50,8	29,8	7472
Обухівський	430,6	6,5	8	5	1,5	26,2	16,7	4516	1820,1	415,5	12	1	29,6	51,9	27,7	4377
П. – Хмельницький	485,3	-68,9	14	7	-12,4	27,1	16,0	4813	2920,9	381,5	23	5	15,0	57,7	24,4	4901
Рокитнянський	1513,6	251,9	19	4	20,0	47,5	28,7	4445	7914,0	324,8	24	2	41,6	61,4	34,5	6093
Сквирський	384,9	4,3	22	11	1,1	26,5	19,6	4676	1720,0	377,0	35	3	28,1	48,8	29,3	5390
Ставищенський	398,8	-6,3	6	4	-1,6	32,3	14,7	4453	1501,0	395,9	13	2	35,8	55,4	30,1	5623
Тарашанський	395,1	61,5	16	9	18,5	32,0	22,6	2990	1771,2	418,3	28	2	30,9	56,7	31,3	4422
Тетіївський	451,1	64,1	25	3	16,6	37,8	22,8	5473	1775,5	391,4	25	3	28,3	51,7	28,5	6640
Фастівський	333,6	37,9	12	9	12,8	44,9	11,5	4610	1145,6	409,6	11	1	55,6	59,7	25,3	4272
Яготинський	426,9	15,8	17	10	3,9	36,6	17,5	4289	1657,5	426,3	21	3	34,6	62,5	25,3	4715
По області	740,6	173,9	343	170	30,7	33,5	18,3	5112	2421,9	638,2	486	66	35,9	53,0	25,2	6065

Основними напрямками збільшення прибутку залишаються чинники ефективного використання землі, зростання виробництва товарної продукції й прибутку з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, поліпшення її якості та зниження собівартості. Складність полягає у тому, що на ринку формуються різні ціни на продукцію залежно

від каналів реалізації. Ціни на сільськогосподарську продукцію періодично змінюються. Проте за будь-яких умов підприємство повинно продавати її за цінами, які б давали можливість з одержаної виручки відшкодувати матеріальні витрати, заплатити відсоток по банківських позичках, погасити в установленний термін кредити, забезпечити

потреби працівників і розвивати своє виробництво. Розв'язання наявних проблем значною мірою залежить від структури товарної продукції аграрних підприємств.

Методичний підхід до визначення показників економічної ефективності виробництва продукції рослинництва й тваринництва в аграрних підприємств ґрунтується на принципі розрахункової вартості, який передбачає застосування ринкових цін при обчисленні витрат матеріально-технічних ресурсів і послуг, що використовуються у процесі виробництва.

Для оцінки рівня ефективності функціонування аграрних підприємств одержаний ними результат порівнюється з витратами чи використаними ресурсами; дохідність, прибутковість визначається рівнем рентабельності, який показує величину прибутку на 1 грн виробничих витрат (табл. 4).

Із даних таблиці 4 видно, що величина доходу від реалізації продукції зросла, а собівартість реалізованої продукції знизилася. Збільшилася кількість підприємств регіону, які працюють прибутково. У ринкових умовах якщо виробництво не забезпечить середньої норми прибутку, яка склалася у відповідній галузі чи на певному ринку, то підприємницька діяльність втрачає сенс. Проте

хоч аграрні підприємства регіону й досягли кращих результатів від господарської діяльності за досліджуваний період, спостерігається значна їхня диференціація в межах районів. Якщо у 2010 році в області налічувалося 170 збиткових аграрних підприємств, то у 2015-му їх стало 66. У Богуславському районі всі аграрні підприємства 2015 рік закінчили з прибутками, а рівень рентабельності по сукупності даних підприємств становив 80% проти 16% у 2010 році. Слід зазначити, що збільшення прибутковості підприємств в окремі роки відбувається у відриві від зниження собівартості продукції, тобто за рахунок підвищення реалізаційних цін на основні види сільськогосподарської продукції. В аграрному секторі економіки функціонує витратний механізм господарювання. Підвищення собівартості сільськогосподарської продукції зумовлено не стільки зростанням ресурсомісткості, скільки значним подорожчанням матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсів. У дослідженні проблеми підвищення економічної ефективності аграрного сектору регіону важливе значення має порівняльний аналіз розвитку організаційно-правових форм господарювання на селі (табл. 5).

5. Основні результати від сільськогосподарської діяльності організаційно-правових форм господарювання Київщини [11]

Показник	Кількість підприємств, од		На 100 с.-г. угідь, тис. грн				Рівень рентабельності, %
			витрати		дохід	прибуток	
	прибуткові	збиткові	виробничі	повні			
2010 рік							
Господарські товариства	200	112	567,2	674,5	900,0	225,5	33,3
Приватні підприємства – всього	102	21	300,3	325,7	434,0	108,3	33,3
з них фермерські господарства	20	2	297,0	326,5	397,8	71,3	21,8
Виробничі кооперативи	18	14	289,8	315,5	343,0	27,5	8,7
Державні підприємства	11	14	378,7	432,8	390,0	-42,8	-10,0
Інші підприємства	12	8	791,1	897,0	956,9	59,9	6,7
С.-г. підприємства	343	170	486,9	566,8	740,6	173,9	30,7
2015 рік							
Господарські товариства	307	44	1669,8	2065,4	2756,5	691,1	33,5
Приватні підприємства – всього	124	12	1065,8	1146,3	1683,5	537,2	47,6
з них фермерські господарства	29	2	1046,2	1101,0	1517,0	416,0	37,8
Виробничі кооперативи	19	2	1220,0	1289,4	2302,4	1013,0	78,6
Державні підприємства	12	5	747,6	842,0	929,6	87,6	10,4
Інші підприємства	12	2	1454,9	1537,7	1862,6	324,9	21,1
С.-г. підприємства	486	66	1483,1	1779,7	2421,9	642,2	36,1

Дані таблиці 5 свідчать про підвищення економічної ефективності функціонування всіх форм господарювання регіону, а 2015 рік характерний для діяльності виробничих кооперативів: зокрема, прибуток на 100 га сільськогосподарських угідь за аналізований період зріс майже у 37 разів, більшого значення набули приватні підприємства, а рівень рентабельності всієї діяльності також у кооперативах збільшився на 69,9 пункта. Якщо у 2015 році 14,3% господарських товариств та 13,6% приватних підприємств закінчили фінансовий рік зі збитками, то сільськогосподарських виробничих кооперативів – близько 10%.

Стабілізація і пошук шляхів покращення сільськогосподарського виробництва, створення сприятливих умов усіх форм господарювання та розроблення механізмів їх ефективного державного регулювання – це не тільки важливе економічне завдання, але й складна економічна проблема. І оскільки за роки реформування аграрного сектору виникли різні типи підприємств – приватні, державні, колективні, кооперативи та союзи кооператорів, акціонерні товариства різного типу, фермерські й інші – в подальшому потребує вивчення, які з організаційно-правових форм господарювання на селі є найбільш життєздатними в сучасних економічних умовах [12].

Висновки. Для ефективного функціонування аграрних підприємств, насамперед,

потрібна всебічна державна підтримка. Негативного вирішення потребують питання кредитування підприємств на вигідних умовах для забезпечення їх усім необхідним для виробництва аграрної продукції. Важлива контрольованість цінової політики при реалізації аграрної продукції.

Об'єднанням аграрні підприємства (фермерські господарства) можуть протистояти монопольним підприємствам аграрного сектору. З державного бюджету на безповоротній основі, наприклад, фінансуються програми розвитку кооперації, надаються пільгові кредити фермерським кооперативам.

Вищенаведене показує, що для ефективного функціонування аграрних підприємств Київської області потрібно: використовувати спеціальні фонди для забезпечення пільгового кредитування фермерських господарств; домогтися використання важливого джерела підтримки аграрних господарств, таких як субсидії та дотації, з державного й місцевого бюджетів; здійснювати кооперацію господарств із метою спрощення виробництва, технічного забезпечення та реалізації аграрної продукції; формування й реалізацію власної стратегії розвитку на основі розробки оптимальної програми виробництва основних видів продукції для максимізації одержання прибутків на одиницю залучених у виробництво земель та інших ресурсів.

Список використаних джерел

1. Горьовий В. П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: моногр. / В. П. Горьовий. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 544 с.
2. Збарський В. К. Мале підприємництво – ефективна форма господарювання / В. К. Збарський, А. Д. Остапчук // Наук. вісн. Ужгород. НУ, 2017. – Вип. 1. – Сер. «Економіка». – Т. 2. – С. 203–210.
3. Дем'яненко М. Я. Кредитний механізм аграрного сектора економіки в період становлення ринкових відносин / М. Я. Дем'яненко // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 15–24.
4. Котило О. О. Стан розвитку фермерських господарств та проблеми організації їх інвестиційно-консультативного забезпечення / О. О. Котило // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12 (67). – С. 73–78.
5. Макаренко П. М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку світового сільського господарства / П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 145–152.
6. Мельник Л. Л. Економічний потенціал різних форм аграрних підприємств / Л. Л. Мельник, П. М. Макаренко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 89–97.
7. Нелеп В. М. Ринкова стратегія сільськогосподарських підприємств / В. М. Нелеп // Економіка України. – 2009. – № 7. – С. 9.
8. Збарський В. К. Формування конкурентоспроможного фермерського укладу України: моногр. / В. К. Збарський, М. П. Талавира, Н. П. Резнік, Д. В. Єременко: – К.: КиМУ, 2016. – 608 с.
9. Сільське господарство Київської області у 2015 році. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2016. – 248 с.
10. Ficher P. Foreign direct investment and governments. New York, 1999.

11. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Київської області у 2015 році: Стат. бюл. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2016. – 156 с.
12. Гаврилишин А. П. Поняття та значення організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств та організацій / А. П. Гаврилишин, А. В. Іванова. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7920/%>. – С. 3.
13. Малік М. Й. Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект: моногр. / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 432 с.
14. Нікуліна В. Б. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах європейської інтеграції та глобалізації / В. Б. Нікуліна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності – 2012. – Випуск 1, том 1. – с. 232-236.
15. Нужнова Ю. А. Територіальні організаційні форми АПК в умовах глобалізації / Ю. А. Нужнова // Держава та регіони. Сер: Право та державне управління. – 2012. – № 2. – С. 198-202.
16. Croatian Bureau of Statistics: Official Website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dzs.hr>.
17. Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan: Official Website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.gov.kz>.
18. Welter F. Institutional Perspectives on Entrepreneurial Behavior in Challenging Environment [Електронний ресурс] / F. Welter, D. Smallbone // Journal of Small Menegment. – 2011. – № 49(1). – P. 107–125. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com>.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2017 р.

Фахове рецензування: 09.09.2017 р.

*

УДК 338.3: 633.85

**В.Ф. ПЕТРИЧЕНКО, доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН, радник при дирекції з наукової роботи
І.С. ВОРОНЕЦЬКА, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН**

Виробництво олійних культур в Україні: сучасні виклики та перспективи

Постановка проблеми. Виробництво олійних культур для сільськогосподарських товаровиробників є одним із основних джерел формування прибутковості, що дає змогу забезпечити ефективну діяльність. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні населення цінними продуктами харчування, галузі тваринництва – якісним і безпечним кормом, переробної промисловості – сировиною. Олійна продукція користується зростаючим попитом на світовому ринку, що зумовлено не лише переорієнтацією у структурі харчування людей на рослинні жири, а й динамічним зростанням на світовому ринку виробництва біодизельного палива на основі рослинних олій та всезростаючою пот-

ребую у високобілкових кормах рослинного походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо виробництва та раціонального використання олійних культур в економіці країни є предметом наукових пошуків значного кола як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Вагомий внесок у дослідження тенденцій розвитку виробництва олійних культур зробили вітчизняні вчені [3, 6, 12, 13]. В їхніх працях досліджуються основні аспекти сучасного стану й перспективи розвитку виробництва олійних культур, олієжирової галузі в цілому. Окремі вчені Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН концентрують увагу на формуванні білкового балансу як одного з основних чинників сталого розвитку кормовиробництва й тваринництва [1, 2, 4, 7, 9-11].

© В.Ф. Петриченко, І.С. Воронєцька, 2017

11. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Київської області у 2015 році: Стат. бюл. – К.: Головне управління статистики у Київській області, 2016. – 156 с.
12. Гаврилишин А. П. Поняття та значення організаційно-правових форм сільськогосподарських підприємств та організацій / А. П. Гаврилишин, А. В. Іванова. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/7920/%>. – С. 3.
13. Малік М. Й. Розвиток підприємництва і кооперації : інституціональний аспект: моногр. / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 432 с.
14. Нікуліна В. Б. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах європейської інтеграції та глобалізації / В. Б. Нікуліна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності – 2012. – Випуск 1, том 1. – с. 232-236.
15. Нужнова Ю. А. Територіальні організаційні форми АПК в умовах глобалізації / Ю. А. Нужнова // Держава та регіони. Сер: Право та державне управління. – 2012. – № 2. – С. 198-202.
16. Croatian Bureau of Statistics: Official Website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dzs.hr>.
17. Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan: Official Website [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stat.gov.kz>.
18. Welter F. Institutional Perspectives on Entrepreneurial Behavior in Challenging Environment [Електронний ресурс] / F. Welter, D. Smallbone // Journal of Small Menegment. – 2011. – № 49(1). – P. 107–125. – Режим доступу: <http://onlinelibrary.wiley.com>.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2017 р.

Фахове рецензування: 09.09.2017 р.

*

УДК 338.3: 633.85

**В.Ф. ПЕТРИЧЕНКО, доктор сільськогосподарських наук, професор,
академік НААН, радник при дирекції з наукової роботи
І.С. ВОРОНЕЦЬКА, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН**

Виробництво олійних культур в Україні: сучасні виклики та перспективи

Постановка проблеми. Виробництво олійних культур для сільськогосподарських товаровиробників є одним із основних джерел формування прибутковості, що дає змогу забезпечити ефективну діяльність. Воно відіграє важливу роль у забезпеченні населення цінними продуктами харчування, галузі тваринництва – якісним і безпечним кормом, переробної промисловості – сировиною. Олійна продукція користується зростаючим попитом на світовому ринку, що зумовлено не лише переорієнтацією у структурі харчування людей на рослинні жири, а й динамічним зростанням на світовому ринку виробництва біодизельного палива на основі рослинних олій та всезростаючою пот-

ребую у високобілкових кормах рослинного походження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо виробництва та раціонального використання олійних культур в економіці країни є предметом наукових пошуків значного кола як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Вагомий внесок у дослідження тенденцій розвитку виробництва олійних культур зробили вітчизняні вчені [3, 6, 12, 13]. В їхніх працях досліджуються основні аспекти сучасного стану й перспективи розвитку виробництва олійних культур, олієжирової галузі в цілому. Окремі вчені Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН концентрують увагу на формуванні білкового балансу як одного з основних чинників сталого розвитку кормовиробництва й тваринництва [1, 2, 4, 7, 9-11].

© В.Ф. Петриченко, І.С. Воронєцька, 2017

Проте, незважаючи на велику кількість досліджень і численні публікації, питання підвищення ефективності виробництва олійних культур та формування доданої вартості за рахунок внутрішньої їх переробки не втрачає актуальності. Потребує Україна й чітко обумовленої стратегії виробництва та ефективного використання олійних культур.

Мета статті – моніторинг виробництва й реалізації олійних культур в Україні, дослідження основних проблем, визначення подальших перспектив та сценаріїв розвитку в умовах євроінтеграції.

Виклад основних результатів дослідження. На нинішній час олійні культури є найпривабливішими для аграрного бізнесу завдяки сприятливій внутрішній та зовнішній кон'юктурі на ринку й зростаючим пот-

ребам у рослинному білку. Однак виробничий та експортний потенціал їх використовується не повною мірою.

Ці культури в Україні поступово набирають популярності й змінюють структуру посівних площ. Основними олійними культурами тут є соняшник, ріпак і соя. Вони мають найбільшу посівну площу серед олійних культур. Упродовж останніх років їхня частка в посівній площі зросла з 12 % у 2000 році до 31 % в 2016-му й становить близько 8 млн га, що пов'язано зі збільшенням площ під соняшником і соєю, які є високомаржинальними культурами. Але намітилася тенденція до зменшення частки соняшнику на користь сої та ріпаку. Однак соняшник залишається домінантною олійною культурою (рис. 1).

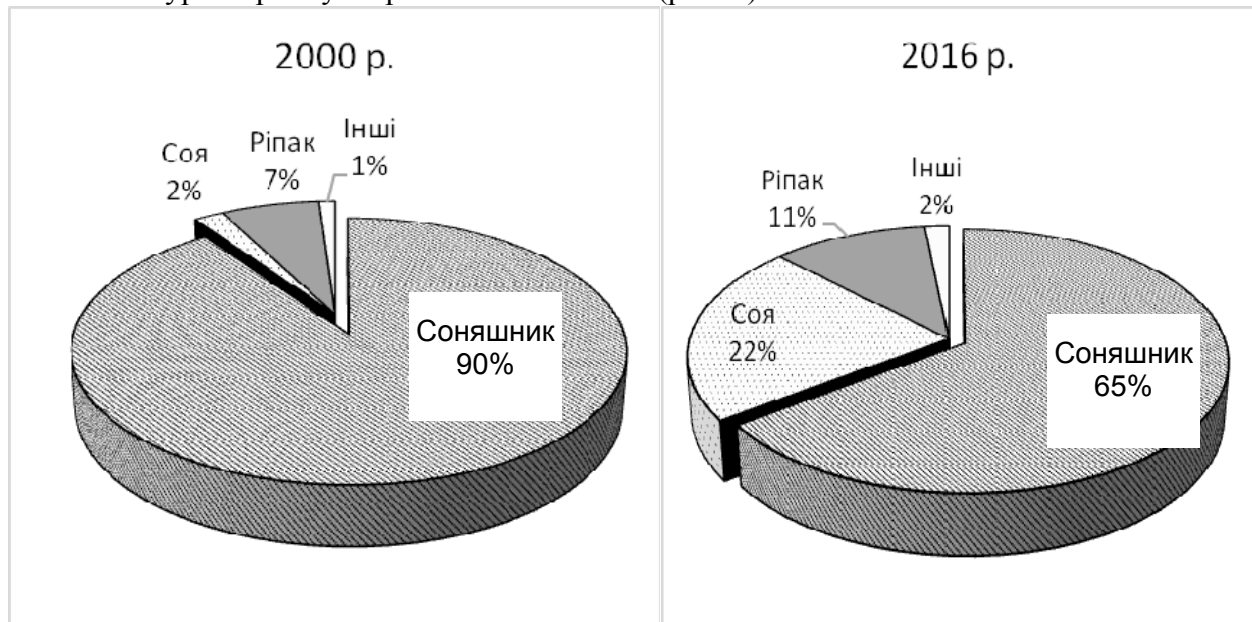

Рис. 1. Структура посівів олійних культур в Україні

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Вирощування сої й ріпаку в основному зосереджено в Лісостепу, а соняшнику – в Степу та Лісостепу, де найсприятливіші

природно-кліматичні умови для їх виробництва (табл. 1).

1. Структура виробництва основних олійних культур за природно-економічними зонами в Україні, %

Природно-економічні зони	Соняшник		Соя		Ріпак	
	2010	2016	2010	2016	2010	2016
Степ	68,1	55,9	30,9	17,5	52,4	29,9
Лісостеп	30,4	37,2	60,8	61,1	30,1	45,0
Полісся	1,5	6,9	8,2	21,4	17,5	25,1
Україна, тис. т	6771,5	13604,5	1680,2	4279,1	1469,7	1152,0

Джерело: Розраховано авторами за даними [8].

Якщо врожай сої та соняшнику зріс відповідно в 2,5 і 2 рази, то ріпаку – зменшився

на 20 %. Істотне зниження виробництва ріпаку може негативно вплинути на обсяги

внутрішньої переробки й експорту ріпакової олії, призвівши до дефіциту сировини на внутрішньому ринку. Це може трапитися, якщо попит на ріпак усередині країни надалі зростатиме через нарощування потужностей із переробки цього олійного насіння [6].

За останнє десятиріччя врожайність насіння олійних культур в Україні постійно зростає (рис. 2). Найсприятливіша ситуація склалася при вирощуванні ріпаку та сої. Ра-

зом із тим потенціал насіння використовується недостатньо. Проте, слід зазначити, що інтенсивні технології виробництва сої ще недостатньо впроваджені, що призвело до зниження її врожайності в 2015 році й скорочення посівних площ у минулому сезоні. Так, потенційна врожайність сучасних гібридів соняшнику становить 4,5–5,5 т/га, сортів ріпаку – 5–7, сої – 4,5–6 т/га.

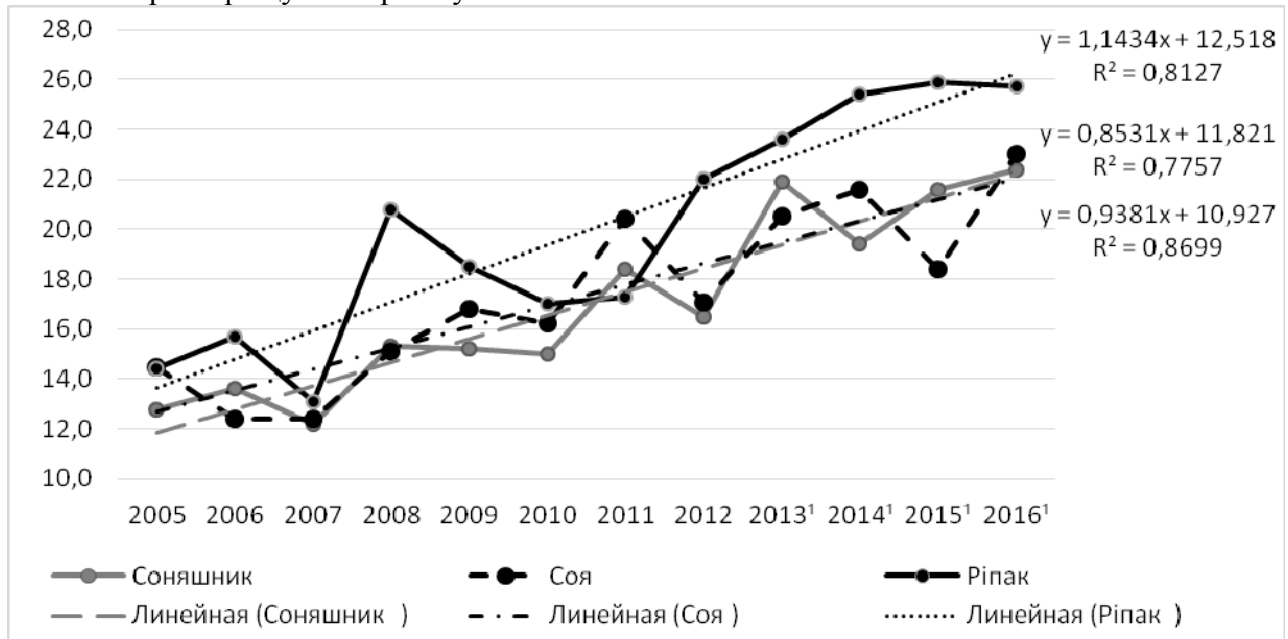

Рис. 2. Динаміка зміни врожайності основних олійних культур в Україні, ц/га

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

До основних причин низької продуктивності олійних культур можна віднести: відсутність науково обґрунтованої системи ведення сівозмін; погіршення фітосанітарного стану агроценозів; деградацію ґрунтів; недотримання інтенсивних технологій вирощування; зменшення норм внесення мінеральних та органічних добрив, недостатність і відсутність системності фунгіцидно-інсектицидного захисту. Дані тенденції вказують на низький рівень трансферу інновацій суб'єктами господарювання при вирощуванні олійних культур.

Слід зазначити, що олійні культури є найбільш прибутковими культурами в рослинництві, рівень рентабельності яких в сільськогосподарських підприємствах у 2016 році становив 50 %, у тому числі соняшнику – 63, сої – 52 та ріпаку – 45 % (рис. 3).

Лідером із прибутковості за останніми роками був соняшник, зроста рентабельність виробництва сої на 31 % при збільшенні собівартості в 2,6 раза й ріпаку – на 18 % і в 2,8 раза відповідно. Собівартість виробництва сої є близькою до собівартості виробництва ріпаку, однак рівень рентабельності вищий та ринки збуту більш розширені.

Відомо, що нині функціонує ринок продавця, який диктує внутрішні ціни, зокрема на соняшник, оскільки переробні підприємства не повністю завантажують свої потужності – їхній потенціал вище внутрішньої пропозиції.

Ціновий тренд на олійні культури має висхідний характер, що пов'язано зі збільшенням вартості матеріально-технічних ресурсів, адже насіння, засоби захисту рослин, добрива, паливо й інші виробничі ресурси упродовж останніх років значно подорожча-

ли, що збільшило витрати виробництва та як наслідок – собівартість насіння олійних культур. Зазначені тенденції дають можливість характеризувати соняшник, сою і ріпак як достатньо ліквідний товар з погляду сільськогосподарського товаровиробника. Водночас минулого сезону нижчим рівнем закупівельних цін характеризувалася цінова

ситуація на ринку соняшнику, ніж на ринку сої та ріпаку. Зазначені тенденції пояснюються сформованими напрямками споживання кожної окремої культури, а орієнтація товарної продукції сої і ріпаку на експорт підтримує вищу ціну на сою та ріпак на внутрішньому ринку.

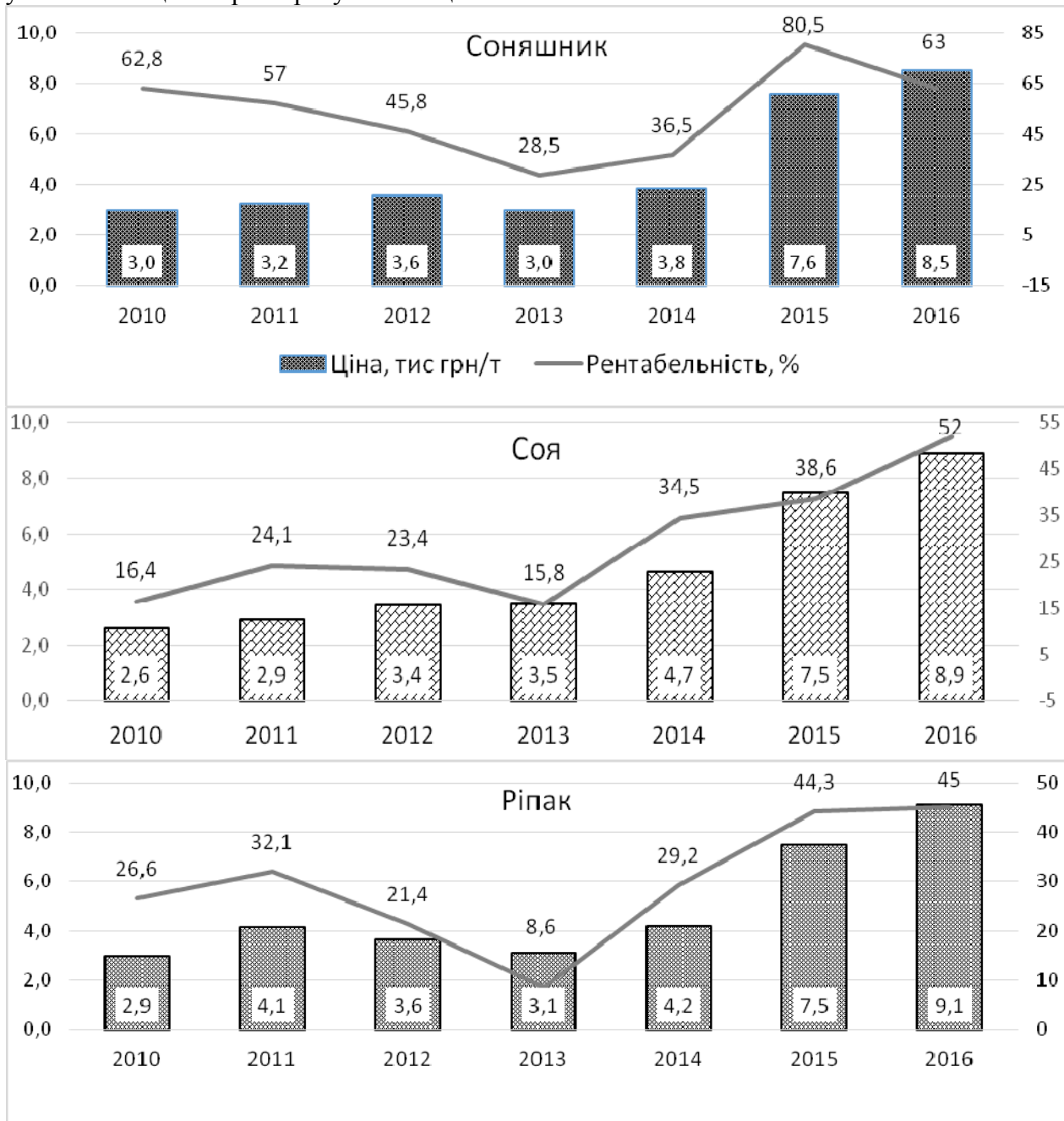

Рис. 3. Динаміка закупівельних цін та рівня рентабельності насіння олійних культур в Україні

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Відносна стабільність і стала тенденція зростання внутрішньої ринкової ціни на основні олійні культури протягом останніх років однозначно є мотивувальним чинником

щодо майбутніх перспектив їхнього вирощування. Виробництво соняшнику збільшується у відповідь на зростання переробних потужностей, а сої та ріпаку – завдяки ста-

більшому попиту з боку міжнародного ринку. Важливою тенденцією розвитку переробних потужностей в Україні є побудова універсальних заводів, які переробляють основні олійні культури. Перспектива розширення ринку ріпаку зумовлена сприятливістю цієї культури до ґрунтів, а також спрямуванням ріпакової олії для виробництва біодизеля. В Україні вже сформувався «соевий пояс» стабільного виробництва. У перспек-

тиві посіви сої розширюватимуться за рахунок збільшення їхньої площі на поливних землях південних регіонів України.

Відповідно до структури розподілу загальної пропозиції насіння олійних культур найбільше в минулому сезоні переробляли соняшнику – до 99 %. Ріпак і сою більшою мірою реалізують на ринку як сировинний ресурс (рис. 4).

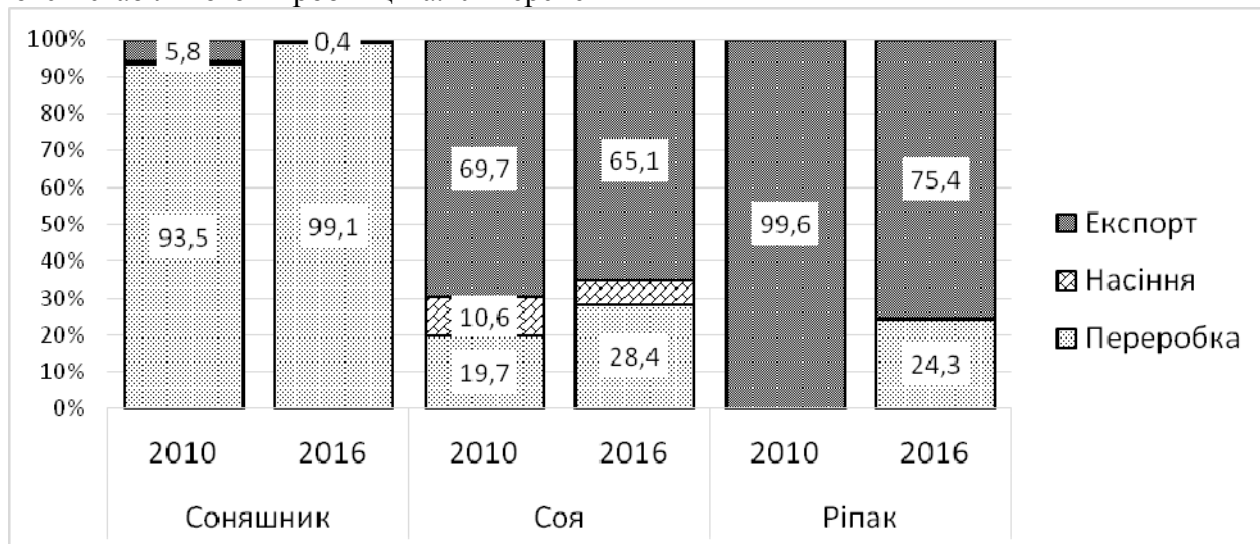

Рис. 4. Структура розподілу насіння олійних культур в Україні, %

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Вагому частку в загальному обсязі кормового білка мають корми, одержані у процесі промислової переробки олійних культур. Білкові продукти переробки сої, соняшнику та ріпаку в раціонах годівлі тварин становлять майже 15 %. Серед них найбільшим попитом користується соняшниковий і соєвий шрот при переважанні вмісту білка

в соєвому шроті. Вітчизняний олійний ринок характеризується зниженням споживання рослинної олії населенням, спадом внутрішнього використання шроту внаслідок скорочення поголів'я великої рогатої худоби, що провокує дисбаланс цін на продукти переробки (табл. 2).

2. Виробництво та використання шроту в Україні, тис. т

Показник	Рік						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Соевий шрот							
Виробництво	442	537	466	593	695	711	750
Експорт	5	5	15	80	216	262	335
Імпорт	40	25	7	3	2	2	2
Внутрішнє споживання	465	557	430	480	460	420	400
Соняшниковий шрот							
Виробництво	3296	3930	3599	4703	4223	4797	5392
Експорт	2927	3837	3052	3648	3394	3817	4700
Імпорт	1	1	2	-	6	1	-
Внутрішнє споживання	370	220	540	680	750	850	900

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Виробництво соєвого шроту останніми роками зросло на 70 %, а соняшnikового –

на 64 %. Слід зазначити, що в Україні соняшникового шроту виробляється в 7 разів бі-

льше, ніж соєвого та в 14 разів більше експортується.

Соя є однією з найперспективніших білкових культур у світі. Географія експорту

вітчизняної сої та соєпродуктів із кожним роком розширюється (табл. 3).

3. Географія експорту сої та соєпродуктів в Україні

Показник	2010 р.	2015 р.	2016 р.
Соєві боби, тис. т	449,4	2199	2735
ЄС, %	43	15	14
Інші країни, %	57	85	86
	28 – Азія, 8 – Африка	48 – Туреччина, 19 – Іран, 16 – Угорщина	31 – Єгипет, 15 – Іран, 28 – Туреччина
Соєва олія, тис. т	46,4	154,3	152,6
ЄС, %	81	36	41
Інші країни, %	19	64	59
	11 – Білорусь, 6 – Єгипет	53 – Китай	34 – Китай, 12 – Індія
Соєвий шрот, тис. т	4,6	261,9	334,7
ЄС, %	19	8	22
Інші країни	81	92	78
	Азербайджан	51 % Білорусь, 28 % Туреччина	Білорусь, Грузія, Туреччина, Індія, Молдова

Джерело: Сформовано авторами за даними [8].

Останніми роками Україна продовжує утримувати лідируючі позиції великих експортерів сої на світовому ринку. Основними імпортерами сої з України стали Туреччина, Іран та Єгипет. Загалом обсяги експорту сої та соєпродуктів з кожним роком зростають і в 2016 році становили 1 млрд дол. проти

0,2 млрд дол. у 2010-му. Проте частка валютних надходжень від експорту соєпродуктів залишається сталою – 20 %,

Тенденції цінового тренду на експорт насіння показують значну перевагу сої над соняшником у період сприятливих природно-кліматичних умов (рис. 5).

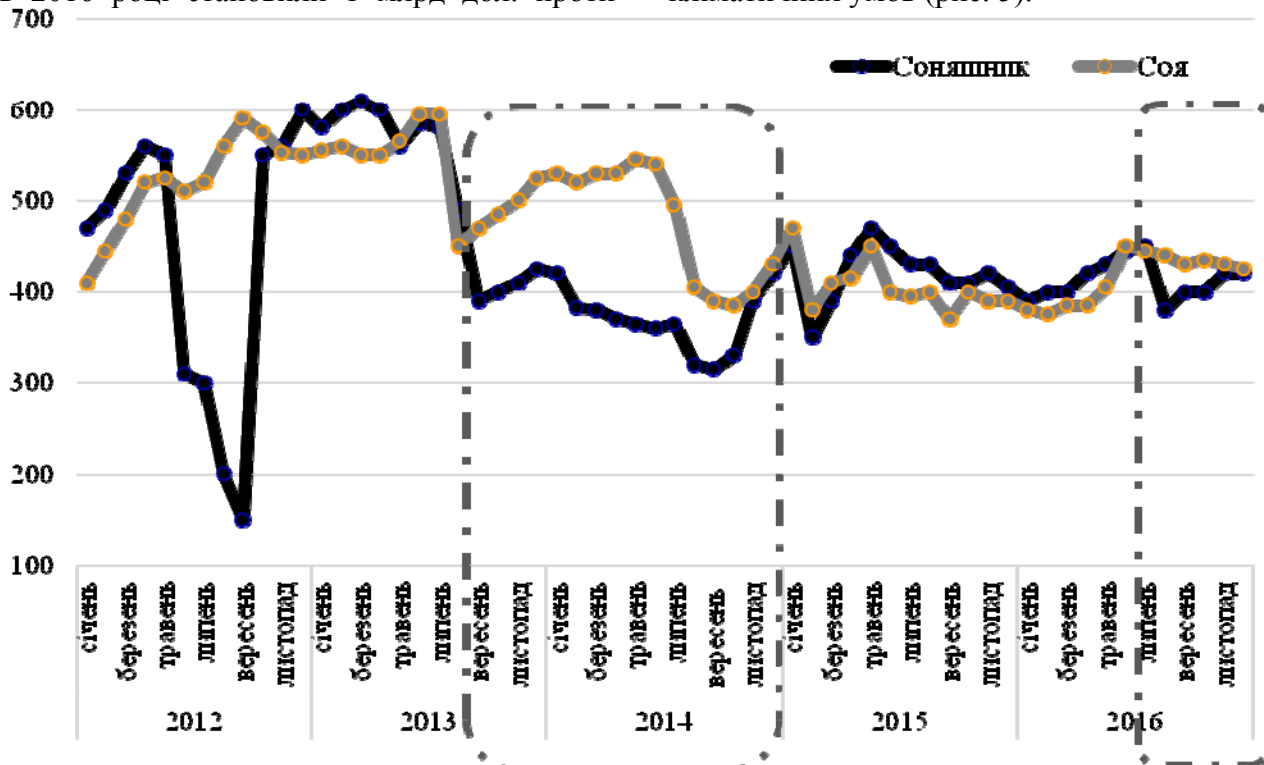

Рис. 5. Цінові тенденції експорту насіння олійних культур в Україні, дол./т

Джерело: Сформовано авторами за даними [5].

Вітчизняні агробізнесові структури заявили про себе на світовому ринку як постачальники сировини, але при цьому сільськогосподарські товаровиробники втрачають

значну частину доданої вартості та не використовують повною мірою потенційні можливості олійних культур (табл. 4).

4. Втрачена додана вартість при реалізації соєсировини в Україні, млн дол

Соєсировина	Рік			
	2005	2010	2015	2016
Фактичний експорт				
Усього	44	216	1017	1213
у т.ч.:соєві боби	38	174	807	985
соєпродукти	5	41	210	228
Втрачена додана вартість				
З урахуванням первинної переробки бобів: усього	17,7	20,8	104,3	117,3
на 1 т соєвих бобів	101,1	46,2	47,5	53,3

Джерело: Власні розрахунки авторів.

При цьому вітчизняні товаровиробники в 2016 році втратили майже 54 долари на кожній тонні реалізованих соєвих бобів, а це близько 117 млн дол. За таких умов вони мають бути заінтересовані у нарощуванні обсягів виробництва продовольчого й кормового зерна та олійних культур, оскільки зростає попит на продукти харчування, корми й біосировину.

Стратегічно Україна має взяти курс на зниження обсягів експорту сировинних ресурсів і створення умов для організації поглибленої переробки, що сприятиме: задоволенню потреб інтенсивного тваринництва високобілковими кормами; створенню додаткових робочих місць; збільшенню податкових надходжень; забезпеченню продовольчої й екологічної безпеки України.

Інтенсифікація виробництва зерна, в т. ч. кормового та сої, повинна стати одним із стратегічних напрямів прискореного розвитку агропромислового виробництва України на перспективу. Для цього необхідно зосередити увагу на створенні високопродуктивних сортів сої різних груп стиглості з уточненням зони стабільного виробництва, оптимізації структури посівних площ провідних сільськогосподарських культур, розробці та впровадженню наукоємних, інноваційних технологій їх вирощування, які ґрунтуються на основі ефективного використання факторів життя (світло, тепло, волога, по-

живні речовини), що сприятиме максимальному синтезу органічної речовини й білка. Потребує модернізації олієжировий та соєпродуктовий підкомплекс нашої держави на шляху до євроінтеграції. Поряд із цим в умовах зміни клімату необхідно буде сформувати єдину аграрну політику щодо виробництва високобілкових кормів із країнами ЄС.

Це є актуальним завданням, вирішення якого буде значним внеском у розв'язанні проблеми рослинного білка, формування власних білкових ресурсів, підвищення родючості ґрунту й зміцнення аграрної економіки України. Без вирішення цих питань створити потужний ринок високобілкових кормів в Україні дуже складно. Тому нами запропоновано кілька сценаріїв розвитку подій в олієжировому та соєпродуктовому підкомплексах агропромислового виробництва на найближчу перспективу (рис. 6).

Базовий, традиційний сценарій спирається на: експансію наукових продуктів та технологій на ринку України (сортів ресурси, технічні засоби, пестициди); низьку конкурентоспроможність вітчизняних науково-технічних розробок у маркетинговому ланцюгу; орієнтацією АПК на виробництво сировини та розвиток інфраструктури для її експорту й відсутність сегментації ринку високобілкових культур (соє, соняшник, ріпак та інші зернобобові).

Рис. 6. Сценарії розвитку соєпродуктового й олієжирового підкомплексів в АПК

Джерело: Розроблено авторами.

Інноваційно-інвестиційний сценарій передбачає: модернізацію та створення сучасного олієжирового й соєпродуктового підкомплексів; формування доданої вартості у маркетинговому ланцюгу; розвиток інтенсивного тваринництва та комбікормової промисловості; підвищення пріоритетності вітчизняних наукових розробок і наукоємності в АПК; орієнтацію АПК на виробництво й експорт лише продуктів поглибленої переробки.

Інтеграція в ЄС – це заключний етап сталого розвитку олієвиробництва в Україні на найближчу перспективу. Даний сценарій включає: формування спільної аграрної політики на етапі становлення та розвитку ринку високобілкових кормів і виробництва тваринницької продукції; орієнтацію АПК на цільове використання продовольчого й кормового зерна із високими показниками якості та безпеки; розроблення стратегії вирощування олійних культур в умовах змін клімату й збереження довкілля.

Висновки. Зростання обсягів виробництва основних олійних культур упродовж останніх років зумовлено розвитком переробних потужностей олійної сировини (насамперед, соняшнику), а також стабільним попитом із боку європейських покупців на ріпак і сою. Стратегічно важливо забезпечи-

ти розвиток переробних потужностей в Україні, спрямованих переробляти не тільки соняшник, а й сою та ріпак. Структура площ посівів олійних культур зазнає змін: скорочують їх під ріпаком на користь площ під соєю, однак лідерство зберігається за соняшником. Головні переваги останнього на аграрному ринку – стабільний високий попит на культуру, високий рівень цін на внутрішньому ринку. Ціновий тренд на олійні культури на світовому ринку зростає. Встановлено, що використання олійних культур за окремими напрямками протягом 2010–2016 років має суттєві відмінності по культурах. Майже 100 % соняшнику переробляють на олію й шрот, ріпак і сою більшою мірою експортують як сировину. Вважаємо, що вектор стратегічного розвитку олієжирового та соєпродуктового підкомплексів має бути спрямований на зменшення обсягів експорту сировинних ресурсів і створення умов для організації поглибленої переробки, що сприятиме: задоволенню потреб інтенсивного тваринництва у високобілкових кормах; створенню додаткових робочих місць; збільшенню податкових надходжень; забезпеченню продовольчої й екологічної безпеки України. Основними сценаріями сталого розвитку галузей мають стати інноваційно-інвестиційний напрям та інтеграція з ЄС.

Список використаних джерел

1. *Бабич А.О.* Світові ресурси рослинного білка / А.О. Бабич, А.А. Бабич-Побережна // Селекція і насінництво. – 2008. Вип. 96. – С. 215-222.
2. *Діденко Н.* Проблема кормового белка в Україні / Н. Діденко, И. Воронецкая // *Зерно*. – 2014. – № 6 (99). – С. 46–49.
3. *Діденко Н.І.* Виробництво сої в умовах інтеграційних процесів в Україні / Н.І. Діденко // *Економіка АПК*. – 2017. – № 1. – С. 31–36.
4. *Іванюк С.В.* Сучасна селекція сої [Електронний ресурс] / С.В. Іванюк // *Агробізнес сьогодні*. – 2014. — №17(288). – Режим доступу до ресурсу: <http://agro-business.com.ua/agronomii-siogodni/>.
5. Інформаційно-аналітичне агентство «АПК-Інформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.apk-inform.com
6. *Маслак О.* Перспективи вирощування та реалізації ріпаку / О. Маслак // *Пропозиція*. – № 13(332) лип. 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://propozitsiya.com.ua/>.
7. *Могилянська Н.О.* Сучасний стан і перспективи переробки олійних культур / Н.О. Могилянська // *Зернові продукти і комбікорми*. – 2014. – № 1 (53). – С. 22–25.
8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. *Петриченко В.Ф.* Наукові основи виробництва та використання сої у тваринництві / В.Ф. Петриченко // *Корми і кормовиробництво*. – 2012. – Вип. 71. – С. 3–11.
10. *Петриченко В.Ф.* Наукові основи сучасних технологій вирощування високобілкових культур / В.Ф. Петриченко // *Вісн. аграр. науки*. – 2003. – № 10. – С. 15–19.
11. *Петриченко В.Ф.* Рослинництво. Технологія вирощування сільськогосподарських культур: навч. посіб. / В.Ф. Петриченко, В.В. Лихочвор – 4-те вид. – Львів: НВФ «Українські технології», 2014. – 1040 с.
12. *Чехов С.А.* Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / С.А. Чехов, І.В. Чехова // *Продуктивність агропромислового виробництва : наук.-практ. зб. ; НДІ «Укراгропромпродуктивність»*. – 2014. – № 25. – С. 71–78.
13. *Чехова І.* Ринок ріпаку змінює вектори розвитку / І. Чехова, С. Чехов // *Пропозиція*. – 2017. – № 1 (257). – С. 156-159.
14. *Шаймухаметова В.* Реалії олійного ринку України [Електронний ресурс] / В. Шаймухаметова. – *Агрозоризик* // Режим доступу до ресурсу: <http://agrorisk.biz/realii-oliynogo-rinku-ukraini/>
15. Oilseeds: Worlds Markets and Trade / United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service Approved by the World Agricultural Outlook Board // USDA/ – July 2017. – 38 p.
16. *Pilorgé E.* Foresight for plant oils and proteins 2030 [Електронний ресурс] / E. Pilorgé, A. Daouhadi, F. Muel, A.-M. Tremblay // *Terres Inovia* , 2016. – 48 p. Режим доступу до ресурсу : <http://www.terresinovia.fr/fileadmin>.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017 р.

Фахове рецензування: 19.09.2017 р.

*

УДК 338.439:331.101.262 (045)

*С.А. СЕГЕДА, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Вінницький торговельно-економічний інститут*

Аграрно-продовольче забезпечення населення України

Постановка проблеми. Розвиток людини, а також структурних складових її ресурсного потенціалу значною мірою визначається аграрно-продовольчим забезпеченням і повинні задовольняти фізіологічні потреби організму в якісних продуктах харчування згідно з науково обґрунтованими нормами, видовою структурою, асортиментом, енерге-

тичною й іншими якісними характеристиками, які необхідні для нормальної життєдіяльності людини. При цьому всі продукти харчування та товари повсякденного вжитку, вироблені із сільськогосподарської сировини, а також навколишнє природне середовище мають бути екологічно безпечними для здоров'я.

Продовольча безпека є важливою складовою національної безпеки будь-якої країни.

© С.А. Сегеда, 2017

Список використаних джерел

1. *Бабич А.О.* Світові ресурси рослинного білка / А.О. Бабич, А.А. Бабич-Побережна // Селекція і насінництво. – 2008. Вип. 96. – С. 215-222.
2. *Діденко Н.* Проблема кормового белка в Україні / Н. Діденко, И. Воронецкая // Зерно. – 2014. – № 6 (99). – С.46–49.
3. *Діденко Н.І.* Виробництво сої в умовах інтеграційних процесів в Україні / Н.І. Діденко // Економіка АПК. – 2017. – № 1. – С. 31–36.
4. *Іванюк С.В.* Сучасна селекція сої [Електронний ресурс] / С.В. Іванюк // Агробізнес сьогодні. – 2014. — №17(288). – Режим доступу до ресурсу: <http://agro-business.com.ua/agronomii-siogodni/>.
5. Інформаційно-аналітичне агентство «АПК-Інформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.apk-inform.com
6. *Маслак О.* Перспективи вирощування та реалізації ріпаку / О. Маслак // Пропозиція. – № 13(332) лип. 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://propozitsiya.com.ua/>.
7. *Могилянська Н.О.* Сучасний стан і перспективи переробки олійних культур / Н.О. Могилянська // Зернові продукти і комбікорми. – 2014. – № 1 (53). – С. 22–25.
8. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. *Петриченко В.Ф.* Наукові основи виробництва та використання сої у тваринництві / В.Ф. Петриченко // Корми і кормовиробництво. – 2012. – Вип. 71. – С. 3–11.
10. *Петриченко В.Ф.* Наукові основи сучасних технологій вирощування високобілкових культур / В.Ф. Петриченко // Вісн. аграр. науки. – 2003. – № 10. – С. 15–19.
11. *Петриченко В.Ф.* Рослинництво. Технологія вирощування сільськогосподарських культур: навч. посіб. / В.Ф. Петриченко, В.В. Лихочвор – 4-те вид. – Львів: НВФ «Українські технології», 2014. – 1040 с.
12. *Чехов С.А.* Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / С.А. Чехов, І.В. Чехова // Продуктивність агропромислового виробництва : наук.-практ. зб. ; НДІ «Укراгропромпродуктивність». – 2014. – № 25. – С. 71–78.
13. *Чехова І.* Ринок ріпаку змінює вектори розвитку / І. Чехова, С. Чехов // Пропозиція. – 2017. – № 1 (257). – С. 156-159.
14. *Шаймухаметова В.* Реалії олійного ринку України [Електронний ресурс] / В. Шаймухаметова. – Агрозоризик // Режим доступу до ресурсу: <http://agrorisk.biz/realii-oliynogo-rinku-ukraini/>
15. Oilseeds: Worlds Markets and Trade / United States Department of Agriculture Foreign Agricultural Service Approved by the World Agricultural Outlook Board // USDA/ – July 2017. – 38 p.
16. *Pilorgé E.* Foresight for plant oils and proteins 2030 [Електронний ресурс] / E. Pilorgé, A. Daouhadi, F. Muel, A.-M. Tremblay// Terres Inovia , 2016. – 48 p. Режим доступу до ресурсу : <http://www.terresinovia.fr/fileadmin>.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017 р.

Фахове рецензування: 19.09.2017 р.

*

УДК 338.439:331.101.262 (045)

*С.А. СЕГЕДА, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Вінницький торговельно-економічний інститут*

Аграрно-продовольче забезпечення населення України

Постановка проблеми. Розвиток людини, а також структурних складових її ресурсного потенціалу значною мірою визначається аграрно-продовольчим забезпеченням і повинні задовольняти фізіологічні потреби організму в якісних продуктах харчування згідно з науково обґрунтованими нормами, видовою структурою, асортиментом, енерге-

тичною й іншими якісними характеристиками, які необхідні для нормальної життєдіяльності людини. При цьому всі продукти харчування та товари повсякденного вжитку, вироблені із сільськогосподарської сировини, а також навколишнє природне середовище мають бути екологічно безпечними для здоров'я.

Продовольча безпека є важливою складовою національної безпеки будь-якої країни.

© С.А. Сегеда, 2017

Вона повинна гарантувати добробут наявного населення, забезпечувати життєдіяльність суспільства. Таким чином, продовольча безпека крім виробництва якісної продукції має передбачати також фінансову здатність придбати потрібні продукти за адекватними цінами, що відповідають встановленому рівню заробітної плати і пенсійних виплат. Зазначені проблеми й визначили актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню розвитку вітчизняного аграрно-продовольчого ринку присвячено значну кількість робіт. Вагомий внесок зробили українські вчені-економісти: В.І. Бойко [2], В.І. Власов [4], І.Г. Кириленко [8], Б.Й. Пасхавер [10], П.Т. Саблук [12], О.Г.Шпикуляк [16] та інші. Крім того варто відзначити також зарубіжних авторів, що досліджують питання аграрно-продовольчого ринку й продовольчої безпеки: Р.З. Жалелеву [5], Г. Жунусову [6], А. Гіззатову [17], А. Кайгородцева [7]. Серед науковців, що займаються дослідженням людського капіталу, варто назвати О.М. Бородину [3], М.Ю. Коденську [9]. Праці зазначених науковців є ґрунтовними, проте постійна зміна зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури на продовольчому ринку зумовлює зміни у формуванні й функціонуванні аграрно-продовольчого ринку. Це потребує постійного аналізу та науково-теоретичного обґрунтування. Важливість аграрно-продовольчого ринку для забезпечення потреб населення в продовольстві зумовлює постійну увагу до цього ринку, тенденцій і

особливостей його розвитку на сучасному етапі.

Мета статті – визначення стану й основних проблем формування та функціонування аграрно-продовольчого забезпечення населення України.

Виклад основних результатів дослідження. Протягом тривалого періоду населення України споживає в недостатній кількості овочів і баштанних культур, фруктів та ягід, риби й рибопродуктів, молока та м'яса. Унаслідок цього організм людини одержує нижче рекомендованої норми важливі для життєдіяльності вітаміни, протеїн, жири, інші поживні речовини. За інформацією Державної служби статистики України, у 2016 році споживалося на одну особу по відношенню до раціональної норми м'яса і м'ясопродуктів – 64,3%, молока й молокопродуктів – 55,1, фруктів та ягід – 55,2, риби – 48% (табл. 1).

Домогосподарства України із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими від прожиткового мінімуму, у 2016 році споживали продуктів харчування з розрахунку на одну особу в рік: м'яса і м'ясопродуктів – 34,8 кг, що по відношенню до науково обґрунтованої норми споживання становить 43,5%; молока і молочних продуктів – 141,6 кг (37,3%), яєць – 180 шт. (62,1%), риби і рибопродуктів – 9,6 кг (48%), цукру – 24,0 кг (63,2%), олії й інших рослинних жирів – 14,4 кг (110,8%), картоплі – 67 кг (54,2%), овочів і баштанних культур – 73 кг (48,5%), фруктів, ягід, горіхів, винограду – 18 кг (20,0%), хліба й хлібних продуктів – 86 кг (85,5%) [15].

1. Динаміка споживання основних продуктів харчування населенням України (на одну особу за рік, кг)

Рік	Продукти									
	М'ясо та м'ясопродукти	Молоко й молокопродукти	Яйця, шт.	Риба та рибопродукти	Картопля	Овочі й баштанні продовольчі культури	Фрукти, ягоди, виноград	Хлібні продукти	Цукор	Олія
1990	68,2	373,2	272	17,5	131	102,5	47,4	141	50	11,6
1991	65,5	345,5	256	12,2	115,5	102,5	36,5	142,5	50	11,2
1995	38,9	234,5	171	3,6	123,7	96,6	33,4	128,4	31,6	8,2
2000	32,8	199,1	166	8,4	135,4	101,7	29,3	124,9	36,8	9,4
2001	31,1	205,2	180	11,0	139,5	104,8	26,4	129,6	39,5	10

Продовження табл. 1

2002	32,6	225,3	209	11,9	132,8	108,0	28,5	131,2	36,1	10,7
2003	34,5	226,4	214	12,0	138,0	113,6	33,0	124,5	36,4	11,3
2004	38,5	226,0	220	12,3	141,4	115,4	33,9	125,6	38,4	13,0
2005	39,1	225,6	238	14,4	135,6	120,2	37,1	123,5	38,1	13,5
2006	42,0	234,7	251	14,1	133,6	126,7	34,8	119,5	39,5	13,6
2007	45,7	224,6	252	15,3	130,4	118,4	42,1	115,9	40,0	14,3
2008	50,6	213,8	260	17,5	131,8	129,2	43,5	115,4	40,9	15,0
2009	49,7	212,4	272	15,1	133,0	137,1	45,6	111,7	37,9	15,4
2010	52,0	206,4	290	14,5	128,9	143,5	48,0	111,3	37,1	14,8
2011	51,2	204,9	310	13,4	139,3	162,8	52,6	110,4	38,5	13,7
2012	54,4	214,9	307	13,6	140,2	163,4	53,3	109,4	37,6	13,0
2013	56,1	220,9	309	14,6	135,4	163,3	56,3	108,4	37,1	13,3
2014	54,1	222,8	310	11,1	141,0	163,2	52,3	108,5	36,3	13,1
2015	50,9	209,9	280	8,6	137,5	160,8	50,9	103,2	35,7	12,3
2016	51,4	209,5	267	9,6	139,8	163,7	49,7	101,0	33,3	11,7
Рекомендована норма	80	380	290	20	124	151	90	101	38	13
Мінімальна норма	45,4	353,3	246,2	14,1	90,1	106,7	61,3	93,8	26,8	7,1
2016 р. до норми, %	64,3	55,1	92,1	48,0	112,7	108,4	55,2	100,0	87,6	90,0

Джерело: [1].

Зниження тривалий час калорійності та зменшення надходження в організм людини макро- й мікроелементів, протеїну, жирів, інших необхідних організму компонентів зумовило їх незбалансованість, що є одним із чинників негативного впливу на стан імунної системи людини, її здоров'я, працездатності, соціальності та інших складових ресурсного потенціалу. Все це негативно вплинуло на природний приріст населення України, який, починаючи з 1991 року, мінусовий, і що особливо вражає – у сільській місцевості він значно нижчий – майже вдвічі. Так, за 2016 рік природний приріст (скорочення) на 1000 осіб наявного населення становив мінус 4,4 [15].

Одним з важливих факторів здорового життя людини є забезпечення населення країни повноцінними продуктами харчування, що є основою формування якісного ресурсного потенціалу людини. Це необхідно здійснювати на основі організації раціональної структури й ефективного функціонування національного аграрно-промислового виробництва з його традиційно розвиненими сільськогосподарськими галузями. Наявність багатих природних ресурсів і сприятливих кліматичних умов дає змогу населенню України мати доступне виробництво бі-

льшості видів сільськогосподарської продукції й продовольчих товарів, що формують продовольчу безпеку країни та можуть забезпечити широкий асортимент товарів широкого вжитку, виготовлених із сільськогосподарської сировини, та є особливо важливими для забезпечення здоров'я населення.

В Україні у 2016 році по відношенню до 1990-го було вироблено м'яса у забійній масі лише 53,3%, у тому числі яловичини – 18,9, свинини – 47,5, баранини – 28,3, молока – 42,4%. Перевиробництво виявлено лише по м'ясу птиці (табл. 2), що пояснюється його нижчою ціною порівняно з іншими видами м'яса. Аналіз динаміки поголів'я худоби і птиці в Україні показує, що за 1990-2016 роки спостерігається тенденція до зменшенням їх кількості за всіма видами. Поголів'я ВРХ протягом періоду з 1990 по 2000 рік зазнало найбільшого скорочення – в середньому за рік на 1,6 млн гол. Упродовж 2000-2012 років темпи скорочення поголів'я худоби були помітно меншими – в середньому по 0,5 млн гол. у рік.

Після деякого приросту поголів'я у 2012-2013 роках знову спостерігається його скорочення за 2013-2016 роки, у тому числі корів (табл. 3).

2. Динаміка виробництва продукції тваринництва

Рік	М'ясо у забійній вазі, тис. т				Молоко, млн т	Вовна, тис. т	Яйця, млн шт.
	яловичина	свинина	баранина	птиця			
1990	4358	1986	1576	46	708	24,5	29,804
1995	2294	1186	807	40	235	17,3	13,926
2000	1663	754	676	17	193	12,7	3,40
2001	1517	646	591	15	239	13,4	3,3
2002	1648	704	599	17	300	14,1	3,4
2003	1725	723	631	17	324	13,7	3,353
2004	1600	618	559	17	375	13,7	3,202
2005	1597	562	494	16	497	13,7	3,195
2006	1723	567	526	15	589	13,3	3,277
2007	1919	546	625	15	689	12,3	3,449
2008	1906	480	590	17	794	11,8	3,755
2009	1917	454	596	18	894	11,6	4,111
2010	2059	428	631	21	954	11,2	4,192
2011	2144	399	704	20	995	11,1	3,877
2012	2210	388	701	20	1075	11,4	3,724
2013	2389	428	748	19	1168	11,5	3,520
2014	2360	413	743	14	1165	11,1	2,602
2015	2323	384	760	14	1144	10,6	2,270
2016	2324	376	748	13	1167	10,4	2,072
2016 до 1990, %	53,3	18,9	47,5	28,3	164,8	42,4	7,0

Джерело: [14].

Не можна вважати стабільним також розвиток галузі свинарства. Впродовж 1990-2016 років поголів'я свиней знизилося на 65,7%, незважаючи на певну стабілізацію в 2009-2013 роках.

Найбільшого негативного впливу зазнала галузь вівчарства. Поголів'я овець за аналізований період скоротилося в 6,4 раза й по відношенню до 1990 року в 2016-му становило лише 15,6%.

Також активно зменшувалося протягом 1990-2000 років поголів'я птиці. Проте з 2000 року спостерігався його приріст і в 2013-му по відношенню до 1990 року його кількість становила 93,5%. Проте з 2014 року спостерігається повільне скорочення поголів'я курей у середньому на 4% щороку (табл. 3).

3. Динаміка поголів'я худоби та птиці в Україні, тис. гол.

Рік	Велика рогата худоба		Свині	Вівці та кози	Птиця, млн гол.
	усього	у т.ч. корови			
1990	24623	8378	19427	8418	246,1
1991	23728	8263	17838	7829	243,1
1995	17557	7531	13144	4098	149,8
2000	9424	4958	7652	1875	123,7
2001	9421	4918	8369	1965	136,8
2002	9108	4716	9204	1984	147,4
2003	7712	4289	7321	1859	142,4
2004	6903	3926	6466	1754	152,8
2005	6514	3635	7053	1626	162,0
2006	6175	3347	8055	1617	166,5
2007	5491	3096	7020	1678	169,3
2008	5079	2856	6526	1727	177,6
2009	4827	2736	7577	1832	191,4
2010	4494	2631	7960	1732	203,8
2011	4426	2582	7373	1739	200,8
2012	4646	2554	7577	1738	214,1
2013	4534	2509	7922	1735	230,3

Продовження табл. 3

2014	3884	2263	7351	1371	213,3
2015	3750	2167	7079	1325	204,0
2016	3682	2109	6669	1315	201,7
2016 до 1990, %	15,0	25,2	34,3	15,6	82,0
2016 до 2015, %	98,2	97,3	94,2	99,2	98,9

Джерело: [14, 13].

Крім продукції тваринництва важливе місце в забезпеченні населення країни повноцінними продуктами харчування займає галузь рослинництва. Аналіз даних таблиці 4 показує, що протягом 1990-2016 років спостерігається суттєва зміна структури посівів сільськогосподарських культур. Площа по-

сівів зернових є стабільною впродовж досліджуваного періоду. Проте посівна площа озимої пшениці за 1990-2016 роки зменшилася на 17,8%, зернобобових – на 81,2, а посіви кукурудзи на зерно збільшилися в 3,5 раза.

4. Динаміка посівів сільськогосподарських культур, тис. га

Рік	Вся посівна площа, тис. га	З них:				Технічні					Льон-довгунець	Картопля	Овочі	Кормові			Площа чистих парів, га
		зернові	пшениця	кукурудза	зернобобові	Усього	Цукрові буряки	Соняшник	Ріпак	Соя				Усього	Кукурудза на силос	Багаторічні трави	
1990	32406	14583	7568	1234	1724	3751	1607	1636	90	93	172	1429	456	11999	4637	3986	1427
1995	30936	14152	5324	1174	1103	3748	1475	2020	49	25	98	1532	503	10898	3475	3906	1570
2000	27173	13646	5316	1364	408	4187	856	2943	214	65	23	1629	538	7063	1920	2985	3213
2001	27928	15586	6831	1291	432	3779	970	2502	120	82	27	1604	490	6375	1817	2603	2712
2002	27539	15448	6833	1311	486	4072	897	2834	81	108	29	1590	479	5858	1469	2425	2692
2003	25081	12495	2356	2170	558	5357	773	4001	69	209	32	1585	480	5074	1321	2079	3509
2004	26752	15433	5139	2467	387	4971	732	3521	117	274	38	1556	476	4243	1015	1855	2330
2005	26044	15005	6185	1711	422	5260	652	3743	207	438	25	1514	465	3738	774	1702	2428
2006	25928	14515	5089	1777	406	6105	815	3954	414	751	14	1464	469	3277	675	1549	1866
2007	26060	15115	5817	2087	438	5920	610	3604	891	671	13	1453	451	3028	629	1459	1625
2008	27133	15636	6802	2516	263	6778	380	4306	1412	558	7	1413	458	2752	518	1357	1413
2009	26990	15837	6518	2149	371	6545	322	4232	1060	644	2	1409	451	2658	485	1289	1523
2010	26952	15090	6137	2709	429	7296	501	4572	901	1076	1	1408	462	2599	475	1238	1465
2011	27670	15724	6499	3620	374	7441	532	4739	870	1134	2	1439	498	2477	445	1207	1211
2012	27801	15449	5534	4625	318	7854	458	5194	566	1476	2	1440	494	2475	497	1195	1247
2013	28329	16210	6684	4893	280	7869	280	5051	1017	1370	2	1338	483	2289	393	1152	981
2014	27239	14801	6061	4691	227	8437	331	5257	882	1806	2	1348	463	2101	346	1119	830
2015	26902	14739	6867	4123	250	8350	237	5105	682	2158	2	1291	440	1990	309	1027	612
2016	27026	14401	6218	4286	324	8852	292	6073	455	1869	2	1312	442	1932	284	995	...
2016 до 1990, %	83,4	98,8	82,2	347,3	18,8	236,0	18,2	371,2	505,6	2010	1,2	91,8	96,9	16,1	6,1	25,0	233,2

Джерело: [11].

Варто зазначити про суттєві зміни посівних площ технічних культур, що збільшилися у 2,4 раза. Посіви цукрових буряків за 26 років скоротилися в 5,5 раза, льону-довгунця – зменшилися з 172 тис. га у 1990

році до 2 тис. га у 2016-му. Водночас за досліджуваний період збільшилися площі посівів соняшнику в 3,7 раза (перевищує гранично допустимі норми більш як удвічі), ріпаку – в 5,1, сої – у 20,1 раза. Також скороти-

лися площі під кормовими культурами на 10 млн га (в 6,2 раза), у тому числі кукурудзи на силос – у 16,3 раза, багаторічних трав – у 4 рази. Зменшені площі чистих парів – у 2,3 раза (табл. 4). Єдині культури, площі посівів яких зазнали незначних змін, це картопля й овочі.

Таким чином, структура посівів сільськогосподарських культур в Україні має ризиковий характер. Надмірна насиченість полів технічними культурами, зменшення більше ніж у 4 рази посівів багаторічних трав не тільки знизило виробництво кормового білка, а також погіршує структурованість ґрунтів.

5. Урожайність основних сільськогосподарських культур, ц/га

Рік	Зернові	З них			Цукрові буряки	Соняшник	Ріпак	Соя	Льон-довгунець	Картопля	Овочі	Плоди і ягоди	Виноград
		озима пшениця	кукурудза на зерно	зернобобові									
1990	35,1	40,2	38,7	23,1	276	15,8	14,5	11,3	6,4	117	149	42,7	58,3
1995	24,3	30,1	29,2	14,5	205	14,2	8,5	9,7	5,0	96	120	29,8	33,2
2000	19,4	20	30,1	17,0	177	12,2	8,4	10,6	4,2	122	112	38,4	51,7
2001	27,1	31,4	32,4	20,0	183	9,4	12,4	10,1	5,2	108	123	30,5	35,4
2002	27,3	30,8	35,2	18,2	189	12,0	8,7	12,7	4,5	104	124	36,5	39,4
2003	18,2	14,1	34,6	11,9	201	11,2	9,4	12,2	4,1	116	139	56	59
2004	28,3	32,6	38,6	22,1	238	8,9	13,9	14,2	5,0	133	149	58,1	45,2
2005	26	29,0	43,2	18,9	248	12,8	14,6	14,5	5,4	128	157	63,7	54,9
2006	24,1	25,6	37,4	19,2	285	13,6	15,7	12,4	5,1	133	171	45	39,7
2007	21,8	23,9	39	11,4	294	12,2	13,1	12,4	3,3	131	152	61,7	50,5
2008	34,6	37,1	46,9	21,4	356	15,3	20,8	15,1	5,1	139	174	64,4	58,6
2009	29,8	31,2	50,2	17,5	315	15,2	18,5	16,8	6,5	139	183	70,7	66
2010	26,9	27,1	45,1	15,1	297	15,0	17,0	16,2	4,0	132	174	78,2	60,3
2011	37,0	33,9	64,4	14,6	363	18,4	17,3	20,4	5,9	168	195	84,0	75,5
2012	31,2	28	47,9	15,6	411	16,5	22	17,1	8,6	161	199	89,9	67,2
2013	39,9	33,9	64,1	14,5	395	21,7	23,6	20,5	7,3	160	200	103,5	85,8
2014	43,7	40,3	61,6	21,4	477	19,4	25,4	21,6	6,3	176	208	95,2	98,6
2015	41,1	38,8	57,1	20,4	436	21,6	25,9	18,4	8,9	161	206	104,5	92,3
2016	46,1	42,1	66,0	27,3	482	22,4	25,7	23,0	9,0	166	211	101,9	88,4
2016 до 1990, %	131,3	104,7	170,5	118,2	174,6	141,8	177,2	203,5	140,6	141,9	141,6	238,6	151,6
Відхилення мак до мін, разів	2,5	3,0	2,3	2,4	2,7	2,5	3,1	2,4	2,7	1,8	1,9	3,5	3,0

Джерело: [11].

Низька частка чистих парів є небезпечним чинником для зростання врожайності сільськогосподарських культур, що значно впливає на відхиленнях максимального та мінімального рівнів урожайності по роках. Так, відхилення врожайності пшениці протягом досліджуваного періоду становило 3 рази, кукурудзи на зерно – 2,3 раза, цукрових буряків – 2,7 раза, насіння соняшнику – 2,5, ріпаку – 3,1 раза (табл. 5).

Аналіз даних таблиці 6 показав, що зменшення обсягів виробництва тваринницької

продукції не забезпечило раціональну науково обґрунтовану норму споживання на одну особу.

За період 1995-2016 роки в Україні не було досягнуто навіть мінімальної норми споживання молока (353,3 кг на одну особу). Крім того, за 2004-2014 роки спостерігається зменшення споживання молока й молочних продуктів порівняно з їх виробництвом в Україні.

6. Динаміка виробництва і споживання продукції тваринництва з розрахунку на одну особу, кг

Рік		Молоко		М'ясо у забійній масі		Яйця шт.	
		Виробництво	Споживання молока та молоко-продуктів	Виробництво	Споживання	Виробництво	Споживання
1990		472,3	373,2	84	68,2	314	272
1995		335,3	243,6	44,5	38,9	183	171
2000		257,4	199,1	33,8	32,8	179	166
2001		276,3	205,2	31,2	31,1	199	180
2002		293,4	225,3	34,2	32,6	235	209
2003		285,7	226,4	36,1	34,5	240	214
2004		288,9	226,0	33,7	38,3	252	220
2005		291,1	225,6	33,9	39,1	277	238
2006		284,0	234,7	36,8	42,0	304	251
2007		263,6	224,6	41,1	45,7	302	252
2008		254,3	213,8	41,2	50,6	323	260
2009		252,1	212,4	41,6	49,1	345	272
2010		245,2	206,4	44,9	52,0	372	290
2011		242,5	204,9	46,9	51,2	409	310
2012		249,5	214,9	48,5	54,4	419	307
2013		252,5	220,9	52,5	56,1	431	309
2014		258,9	222,8	54,9	54,1	456	310
2015		247,8	209,9	54,2	50,9	392	280
2016		243,3	209,5	54,5	51,4	354	267
Норма	Рекомендована	х	380	х	80	х	290
	Мінімальна	х	353,3	х	45,4	х	246,2

Джерело: [14, 13].

Аналіз показав, що споживання м'яса й м'ясопродуктів в Україні протягом 1991-2016 років ніколи не досягало рекомендованої норми – 80 кг на одну особу. Мінімальної норми споживання м'яса в країні було досягнуто лише з 2007 року. Варто зауважити, що рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів протягом 2007-2016 років перевищував мінімально допустиму норму лише на 13-15%.

Мінімальної норми споживання яєць (246 шт.) в Україні було досягнуто в 2006 році, а рекомендованої – в 2010-му. Проте в 2015-2016 роках спостерігається незначне зменшення споживання яєць в розрахунку на одну особу на 4% у рік.

Досягнення раціональної норми споживання продуктів харчування зумовлюється не лише відповідними обсягами їх виробництва в країні, а й доходами населення. Належний рівень останніх, насамперед заробітної плати, визначає платоспроможність на-

селення та забезпеченість потреби в продуктах харчування. Аналіз структури грошових доходів домогосподарств показує, що їхня сума складається із грошових і натуральних у грошовій оцінці надходжень, одержаних членами домогосподарств у вигляді оплати праці (за винятком прибуткового податку та обов'язкових відрахувань), доходів від підприємницької діяльності й самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсотків дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, соціальної допомоги, інших одержаних поточних трансфертів. У структурі доходів населення заробітна плата становить 39-40%, і ця частка протягом багатьох років змінювалася досить повільно, проте в бік зниження, що не є мотиваційним фактором продуктивної активності населення працездатного віку (табл. 7).

Значну частку в структурі доходів населення становлять соціальні допомоги, субсидії та інші поточні трансферти, що за су-

мою й часткою в їх загальних доходах по роках мають тенденцію змінюватися, переважно у бік зростання.

Співвідношення частки соціальних допомог і заробітної плати, різниця яких становить в окремі роки від одного (2015 р.) до восьми (2007 р.) відсоткових пункти, показує про непродуктивні витрати значних ко-

штів державного бюджету, що не мають мотиваційного впливу на характер формування доходів населення й не є фактором їх зростання та підвищення активності населення у суспільному житті. До того ж породжує безініціативність і споживацьке ставлення до праці.

7. Динаміка структури грошових доходів населення України, %

Рік	Заробітна плата	Прибуток та змішаний дохід	Доходи від власності (одержані)	Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	Соціальні допомоги +/- до заробітної плати, в.п.
2000	43,3	19,1	2,5	34,8	-5,8
2002	42,6	18,1	2,8	36,3	-6,3
2003	43,8	16,8	3,1	36,1	-7,7
2004	42,7	15,9	3,0	38,2	-4,5
2005	42,1	15,3	2,9	39,6	-2,5
2006	43,4	14,6	2,9	38,9	-4,5
2007	44,7	15,2	3,2	36,7	-8,0
2008	42,7	15,3	3,3	37,3	-5,4
2009	40,6	14,5	3,8	40,7	+0,1
2010	41,7	14,6	5,1	38,7	-3,0
2011	41,7	15,9	5,4	37,0	-4,7
2012	42,2	15,1	5,3	37,4	-4,8
2013	40,7	15,7	5,7	37,9	-2,8
2014	40,5	16,8	5,6	37,1	-3,4
2015	39,0	18,6	4,6	37,8	-1,2

Джерело: [13].

Спостерігається тенденція до різкої диференціації населення за рівнем доходів та стабільно значна частка населення, що знаходиться за межею бідності (табл. 8). Це призводить до диспропорції між попитом і пропозицією на ринку продовольчих товарів, дестабілізації на ринку продовольчих

товарів та товарів промислового походження, надходження на внутрішній ринок дешевої імпортованої продукції, не завжди необхідної якості. За підсумками 2016 року імпорт товарів і послуг перевищив експорт на 2,9 млрд дол. США [13].

8. Диференціація життєвого рівня населення України

Рік	Квінтильний коефіцієнт диференціації доходів населення, разів		Співвідношення доходів 20% найбільш та 20% найменш забезпечених, разів		Частка населення із середньодушовими еквівалентними доходами у місяць, нижчими від прожиткового мінімуму	
	грошових	загальних	грошових	загальних	грошових	загальних
2000	2,8	2,3	6,0	4,4	87,9	80,2
2001	3,0	2,5	6,0	4,6	89	82,7
2002	2,7	2,4	5,7	4,5	88,4	83,3
2003	2,7	2,3	5,7	4,4	83,4	76,2
2004	2,6	2,4	5,5	4,6	73,8	65,6
2005	2,6	2,4	5,5	4,6	64	55,3
2006	2,6	2,4	5,5	4,7	58,3	49,7
2007	2,2	2,0	4,0	3,6	21	12,7
2008	2,2	2,0	4,1	3,7	11,6	7,1
2009	2,2	2,0	4,0	3,6	11,1	5,8
2010	2,1	1,9	4,0	3,5	15,6	8,8

2011	2,1	1,9	3,8	3,4	13,7	7,8
2012	2,0	1,9	3,6	3,3	14,1	9,1
2013	2,0	1,9	3,5	3,3	13,4	8,4
2014	2,0	1,9	3,4	3,1	14,3	8,6
2015	...	...	3,5	3,2	11,1	6,4
2016	...	...	3,1	3,4	11,9	4,8

Джерело: [13].

Висновки. Сучасний низький рівень доходів населення України, який зумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, обмежує матеріальний добробут сім'ї працюючих. Також він негативно впливає на розвиток людини як головної продуктивної сили суспільства. Низький рівень матеріального стану населення країни стримує соціально-економічний розвиток економіки в цілому, який обернено негативно впливає на формування людини.

Продовольча безпека населення України, як важлива умова розвитку людини має визначатися системою факторів, базовим серед яких є ефективний розвиток аграрного сектору економіки. Саме це й визначає необхідність у державній підтримці управління економікою як мотиваційного чинника збільшення обсягів аграрно-продовольчої продукції, динамічного розвитку традиційних галузей національного сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України (за роками) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uga-port.org.ua/sites/default/files/zb_spog_2017.pdf.
2. Бойко В.І. Продовольча безпека України в контексті глобалізації проблеми / В.І. Бойко. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки” УААН, 2007. – 30 с.
3. Бородіна О.М. Людський капітал як основне джерело економічного зростання / О.М. Бородіна // Економіка України. – 2003. – № 7. – С. 48-53.
4. Власов В.І. Оцінка споживання основних харчових продуктів в Україні / В.І. Власов, Г.В. Ткач, Б.В. Духницький // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С.3-7.
5. Жалелева Р.З. Проблемы выравнивания уровня потребления в кризисных и посткризисных условиях (на примере Республики Казахстан) / Р.З. Жалелева, Р.Б. Габдуллин, А.А. Завалишина // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 9 (147). – С. 341-351.
6. Жунусова Г. Продовольственная безопасность Казахстана: методы оценки, пути решения / Г. Жунусова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 1 (139). – С. 281-291.
7. Кайгородцев А. Продовольственная безопасность Казахстана: оценка состояния и пути обеспечения / А. Кайгородцев, К. Кирласинова // Актуальні проблеми економіки. – 2013. – № 6 (144). – С. 247-257.
8. Кириленко І.Г. Актуальні проблеми розвитку аграрного ринку в Україні в контексті формування балансів продовольчих ресурсів / І.Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2004. – № 12. – С. 16-23.
9. Коденська М.Ю. Людський капітал в системі соціально-економічних відносин: моногр. / М.Ю. Коденська, Ю.О. Нестерчук, С.Ю. Соколюк, К.Ю. Соколюк. – Умань: Видавець «Сочинський М.М.», 2017. – 172 с.
10. Пасхавер Б.Й. Сучасний стан продовольчої безпеки / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2014. – № 4. – С. 5-12.
11. Рослинництво України (За роками) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Саблук П.Т. Продовольча безпека України / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов // Економіка АПК – 2009. – №10 – С. 3-7.
13. Статистичний щорічник України (за роками). Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.
14. Тваринництво України (за роками) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
15. Україна в цифрах (за роками) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://iaastat.kiev.ua>.
16. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
17. Gizzatova A. Reserch on production and consumption of food in the regions of the Republic of Kazakhstan / A. Gizzatova, L. Tarshylova, A. Kazambayeva // Actual problems of economics. – 2014. – #4(154). – P. 294-301.

Стаття надійшла до редакції 18.09.2017 р.

Фахове рецензування: 02.10.2017 р.

*

*Н.М. ВДОВЕНКО, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри глобальної економіки
Л.М. СОКОЛ, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Роль рибного господарства у продовольчому забезпеченні населення України

Постановка проблеми. Сучасні світові продовольчі виклики висвітлюють потребу населення мати безперешкодний доступ до харчових продуктів. Безперечним фактом є те, що тенденції до зростання людства значно випереджають приріст продовольства. Збалансоване харчування населення світу в перспективі може бути забезпечене лише потенційним зміцненням продовольчої безпеки за рахунок повного самозабезпечення країн продукцією як тваринного, так і рослинного походження. Серед галузей тваринництва істотне місце посідає виробництво риби та рибної продукції. Особливо сказане стосується виробництва аквакультури, яку раніше розглядали як складову рибальства, а продукцію, що виробляли при безпосередній участі людини, вважали одним із елементів сировинної бази рибного господарства. Нині цей сектор діяльності виокремлюють у самостійний напрям. Крім того, в умовах продовольчих викликів багато світових риболовецьких держав почали стрімко розвивати аквакультуру й завдяки їй забезпечили 1/3 загальносвітових обсягів харчової риби та рибної продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ринків риби та морепродуктів знаходяться в центрі уваги багатьох відомих учених-економістів. Як стверджують провідні зарубіжні дослідники Т. Сігборн і Ф. Ейш та інші науковці, збільшення обсягів штучно вирощеної продукції аквакультури, особливо в країнах Азії, сприяло стабілізації цін на рибу, зберігаючи їх на рівні, доступному для незаможних людей [1, с. 784–786]. Аквакультура також по-

зитивно впливає на зменшення волатильності цін завдяки посиленню контролю над виробництвом риби й рибної продукції, стабілізації їх постачання, що довели вчені Б. Белтон і С. Тілстед та інші дослідники [2, с. 77–87; 3, с. 609–620]. Безперечно, сказане підтверджує думку про те, що рибальство й аквакультура здатні відігравати додаткову роль у збільшенні наявності та доступності риби й морепродуктів [4, 5]. У світовій і вітчизняній науковій фаховій літературі активно вивчаються проблеми підвищення конкурентоспроможності галузі рибного господарства, зокрема у працях Ю.Є. Шарило та К.О. Рибальченко [6], С.С. Шепелєва [7; 8]. Проте слід зазначити, що недостатнє зосередження на проблемах гармонічного розвитку сектору рибальства та аквакультури в Україні є прикладом невикористаних можливостей, які мають бути реалізовані з метою забезпечення здорового харчування населення й продовольчої безпеки.

Мета статті – дослідження ринку риби, розробка пропозицій щодо забезпечення харчовими продуктами населення, виявлення недоліків рибної політики в умовах глобалізації та нових продовольчих викликів.

Виклад основних результатів дослідження. У глобальних масштабах аквакультура є молодого галуззю аграрного сектору економіки України, що переживає період зростання протягом останніх 50 років. Це пояснюється підвищенням попиту на рибу, доходів і урбанізації, що зумовлено значним збільшенням обсягів пропозиції риби й наявністю агропродовольчих ринків, де реалізується продукція. Риба і рибна продукція відіграють важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки та потреб у харчуванні людей як у країнах, що розвива-

ються, так і в розвинутих країнах. У 2013 році споживання риби на одну особу в індустріальних країнах становило 26,8 кг. Обсяги споживання риби на одну особу в світі

зросли: у 1960-х роках – 9,9 кг у середньому, 17,0 кг у 2000-х роках, 18,5 кг у 2010-му та 20,1 кг у 2014 році (табл. 1) [9].

1. Динаміка виробництва продукції аквакультури і рибальства в світі, млн т

Показник	Рік								Відхилення (+,-), млн т	
	2004	2006	2007	2008	2009	2010	2012	2014	2004 р. до	
									2012 р.	2014 р.
Усього	134,3	137,0	139,8	142,2	145,1	147,9	157,9	167,2	+ 23,6	+ 32,9
Рибальство	92,4	89,7	89,9	89,6	90,0	89,6	91,3	93,4	- 1,1	+ 1,0
Аквакультура	41,9	47,3	49,9	52,6	55,1	58,3	66,6	73,8	+ 24,7	+ 31,9
Споживання риби на:										
харчування людей	104,4	110,7	112,7	116,1	118,8	126,7	136,2	146,3	+ 31,8	+ 41,9
нехарчове використання	29,9	26,3	27,1	26,1	26,3	21,2	21,7	20,9	- 8,2	- 9,0
Населення, млрд осіб	6,4	6,6	6,7	6,8	6,8	6,9	7,1	7,3	+ 0,7	+ 0,9
На одну особу, кг	16,3	16,8	17,6	17,9	18,1	18,5	19,2	20,1	+ 2,9	+ 3,8

Джерело: Державна служба статистики України [9].

У 2014 році 46 % риби (46 млн т), призначеної для безпосереднього споживання населенням світу, надійшло на ринки в живому, свіжому й охолоджену вигляді. Така рибна продукція користується попитом на ринках і коштує дорожче. Та частина продукції, що залишається для харчування, реалізовувалась в обробленому вигляді: майже 12 %, або 17 млн т, у в'яленому, соленому, копченому або іншому переробленому; 13 %, або 19 млн т, у готовому й консервованому; 30 %, або 44 млн т, у мороженому. Необхідно зазначити, що обсяги заморожування риби для споживчих цілей у 2014 році становили 55 % загального обсягу риби, обробленої для споживання, і 26 % загального обсягу рибної продукції. Обсяг виробництва аквакультури збільшився від менш ніж 1 млн т у 1950 році до 55,1 млн т у 2009-му, 58,3 млн т у 2010 та 66,6 млн т у 2012 році та втричі перевищив темпи росту світового виробництва м'яса – 2,7 % для птахівництва разом із тваринництвом [9, 10]. При збереженні існуючих темпів розвитку, за прогнозами, до 2030 року половина добутої риби й інших водних біологічних ресурсів будуть штучного походження та вироблені в умовах аквакультури. Світове виробництво аквакультури поділяють на категорії: аквакультура у внутрішніх водоймах і марикультура. Аквакультура у внутрішніх водоймах здійснюється в прісній воді, проте

деякі виробництва використовують внутрішні солонуватоводні водойми (Єгипет) та внутрішні засолені водойми (Китай). Марикультура включає виробництво в морі, а також наземні (берегові) виробничі об'єкти і структури. Глобальне виробництво риби, призначеної для споживання, в аквакультурі у внутрішніх водоймах та в марикультурі в 1980 році знаходилося на однаковому рівні – 2,35 млн т. Аквакультура у внутрішніх водоймах зростає швидше, ніж марикультура. Щорічний приріст становить – відповідно 9,2 і 7,6 % та зріс від 50 % у 1980 році до 63 у 2012-му. З 66,6 млн т істотної риби, вирощеної в 2012 році, дві третини, тобто 44,2 млн т, становила риба, вирощена в аквакультурі у внутрішніх водоймах (38,6 млн т) і марикультурі (5,6 млн т).

Глобальне виробництво риби в аквакультурі у 2013 році зросло на 5,8 % (до 70,5 млн т), а виробництво вирощуваних водних рослин (включаючи різні види морських водоростей) становило 26,1 млн т. Тільки Китай у 2013 році виробив 43,5 млн т риби, призначеної для вживання в їжу, й 13,5 млн т водоростей. За період від 1970 до 2012 року продукція аквакультури Китаю збільшувалася в середньому на 10,4 % у рік. В інших країнах світу пропозиція риби на одну особу становила 18,4 кг у 2014 році (11,4 кг у 1960-ті та 13,5 кг у 1990-ті роки). Виробництво риби в основних 15 країнах-виробниках, тобто

Китай, Індія, В'єтнам, Індонезія, Бангладеш, Норвегія, Таїланд, Чилі, Єгипет, М'янма, Філіппіни, Бразилія, Японія, США, Республіка Корея у 2012 році досягло 92,7 % від усього виробництва харчової риби в аквакультурі. Частка Китаю у світовому виробництві становила 61,7 %. До числа виробників з обсягом виробництва понад 1 млн т у 2012 році увійшли Єгипет і Чилі [1, 2].

Як показують проведені дослідження [3, 4, 5], у прогнозі до 2050 року чисельність населення планети зросте до 9 млрд осіб, що приведе до зростання потреби у прісній воді та подальшої напруги на прісноводні екосистеми. Наявні національні інституції й системи державного управління недостатньо підготовлені для того, щоб мати справу з тиском на прісноводну рибу й рибальство, що зростає. З цією метою при проведенні дискусій із питань забезпечення продовольчої безпеки на «Глобальній конференції з рибальства у внутрішніх водоймах: прісна вода, риба та майбутнє», яка відбулася у штаб-квартирі ФАО у Римі 26-28 січня 2015 року наведено показники, які висвітлюють стан рибальства у внутрішніх водоймах. Зокрема, нині наявні: 780 млн га озер, водосховищ, річок і водно-болотних угідь по всьому світу; 470 млн людей мешкають униз за течією за греблями у річкових поселеннях, отже, на них може впливати безвідповідальний розвиток гребель та управління водою як мінеральним ресурсом; 60 млн людей залучено у дрібномасштабне рибальство у внутрішніх водоймах (30 млн із них – жінки); 40 000 великих гребель існує по всьому світу; 15 000 видів риб мешкають у прісних і солонуватих водах (лише про вилов 257 повідомляється до ФАО); 100 корисних видів водних тварин знайдено у рисових чеках, які є прикладом гарного управління; на 100 % очікується збільшення відбору води до 2050 року; 90 % світового вилову риби у внутрішніх водоймах припадає на країни, що розвиваються; більше 50 % риби, що споживається людиною, походить з аквакультури; 65 % річок світу знаходяться на рівні середньої та великої загрози (існуванню); менше 1 % приловів і викидів походять із рибальства у внутрішніх водоймах. Слід враховувати, що у світі риба й рибна продук-

ція належать до ринку несільськогосподарських товарів, доступ України до яких є актуальним питанням багатосторонніх торгових переговорів у рамках Раунду «Доха-Розвиток». Рибне господарство розглядають на п'яти рівнях: а) доступ на ринки несільськогосподарських товарів (NAMA); б) угода про субсидії та компенсаційні заходи (ASCM); в) торгівля й навколишнє середовище, зокрема в тому, що стосується багатосторонніх природоохоронних угод (MEA); г) угода про антидемпінг (ADA); д) генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС). Регулювання міжнародної торгівлі рибою і морепродуктами ускладнюється тим, що рибна продукція не є предметом домовленостей Угоди про сільське господарство в рамках СОТ. Як показали дослідження робіт Ю.Є. Шарило [6] та С.С. Шепелєва [7, с. 89–92; 8, с. 76–83; 10, с. 223], раціональне використання рибних ресурсів є одним із актуальних питань у контексті розв'язання проблеми виснаження природних ресурсів. Європейський Союз нині прагне проводити дієву політику, що охоплює рибальство, охорону навколишнього середовища, морський промисел і збереження морських біологічних ресурсів та управління процесом визначення таких видів у рибальстві. Основним нормативним актом, що визначає пріоритетні цілі у сфері рибного господарства, є Регламент Європарламенту «Про Спільну рибну політику» (СРП). Він регулює організацію ринку продукції як рибальства, так і аквакультури, охорони водних біоресурсів, а також координує програми допомоги ЄС [11, 12]. При цьому повноцінною політикою Співтовариства СРП стала лише з 1983 року. СРП має загальноправові підстави (ст. 32-38 Договору про створення Європейського Співтовариства) й цілі: зростання рибопродуктивності водойм; стабілізація ринків; гарантія забезпечення та доставки продукції споживачу за доступними цінами. Вона включає, з огляду на ринкові й фінансові заходи, прісноводні біологічні ресурси і діяльність у сфері аквакультури, а також переробку та збут продукції рибальства й аквакультури. Як і Спільна аграрна політика, Спільна рибна політика є сферою спільної відповідаль-

ності Європейського Союзу та держав-членів і визначально впливає на конкурентоспроможність рибного господарства. Раніше останнє існувало як форма «збиральництва», вилов дарів водойм, а державне регулювання у згаданій сфері зводилося практично до контролю й нагляду за режимом вилову риби. За таких умов рибниця галузь знаходилася за межами регулювання на відміну від аграрної сфери, де послідовно відбуваються заходи, пов'язані з підвищенням усіх чинників виробництва, запроваджуються нові технологічні уклади та застосовуються інвестиційно-інноваційні моделі розвитку. Україну традиційно вважали «рибною», а розвиток галузі визначався природними й кліматичними умовами. Останніми роками вітчизняне рибне господарство потребує запровадження комплексу заходів, спрямованих на нарощування обсягів виробництва риби, створення сприятливих умов для виробників, позбавлення країни від імпортозалежності та здійснення державного галузевого регулювання, що сприятиме створенню конкурентоспроможної системи регулювання рибним господарством на рівні міжнародних стандартів і вимог СОТ та директив Європейського Союзу.

Державне агентство рибного господарства України є центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику в сфері рибного господарства й рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства. Діяльність

Держрибагентства спрямовує і координує Кабінет Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України відповідно до Положення про Державне агентство рибного господарства України від 16.04.2011 р. № 484/2011. Держрибагентство України здійснює свої повноваження на території України у виключній (морській) економічній зоні й на континентальному шельфі України, а також на території виключних економічних зон (у риболовних зонах) іноземних держав та у відкритих районах Світового океану, які знаходяться у сфері управління міжнародних організацій з управління рибальством, а також таких, що знаходяться поза межами будь-якої юрисдикції згідно з міжнародними договорами України. Державне регулювання рибного господарства сформоване на подібних засадах чинного законодавства України, що й в інших галузях сільського господарства. Проте рибне господарство має свої технологічні особливості, які визначають специфіку та виробничо-організаційну структуру галузі, що представлена підприємствами, які спеціалізуються на добуванні, вирощуванні, обробці риби. Наявні підприємства, що ведуть два види діяльності з перевагою одного виду. Галузь об'єднує також низку підприємств і організацій, які відіграють роль допоміжних, обслуговуючих та підсобних. Водночас слід звернути увагу, що Україна раніше не входила й нині не входить до числа світових лідерів у сфері штучного товарного вирощування риби (табл. 2).

2. Динаміка роботи рибної галузі у 2007 – 2016 роках, тис. т

Рік	Виллов риби і добування ВЖР	У тому числі					Виллов риби (без ВЖР)	Добування морепродуктів і ракоподібних
		океанічний промисел	виллов у водах України	у тому числі				
				Азово-Чорноморський басейн	внутрішні водойми	із внутрішніх водоймів (у ставках)		
2007	69,7	5,0	64,7	22,3	42,4	23,1	69,4	0,3
2008	81,1	16,7	64,4	24,1	40,3	22,6	80,5	0,6
2009	122,8	55,1	67,6	26,5	41,1	20,8	121,7	1,1
2010	92,2	29,8	62,4	24,7	37,7	17,1	91,4	0,8
2011	80,8	18,0	62,9	25,8	37,1	18,2	80,3	0,6
2012	77,1	15,3	61,7	20,8	40,9	22,5	76,1	1,0

2013	83,5	13,6	70,0	25,1	44,9	24,8	82,4	1,1
2014	91,3	29,5	61,8	22,2	39,6	24,7	81,0	10,3
2015	88,6	15,8	72,7	34,2	38,5	21,7	74,0	14,6
2016	88,4	7,4	81,1	40,3	40,8	19,8	78,5	10,0
2016 до 2007, %	126,8	148,0	125,3	180,7	96,2	85,7	113,1	3333,3

Джерело: Державна служба статистики України [9].

Очевидно, що вилов у внутрішніх водах України у 2016 році зріс до 40,3 тис. т із 37,1 тис. т у 2011 році, а вилов риби без інших водних живих ресурсів (ВЖР) знизився у 2016 році до позначки 78,5 тис. т порівняно з 2011 роком. У 2011 р. такий вилов риби становив 80,3 тис. т. Водночас доцільно звернути увагу на те, що кількість підприємств, які займаються рибогосподарською діяльністю, також коливається, але у 2016 році спостерігається їхнє зменшення. Для прикладу зауважимо, що у 2007 році їхня кількість

становила 674 од., у 2008 – 722; 2009 – 725; 2010 – 662; 2011 – 720; 2012 – 701; 2013 – 742; 2014 – 687; 2015 – 680; у 2016 році – 668 од.

При цьому експорт риби у 2016 році становив 8,4 тис. т, а імпорт – 299,0 тис. т (табл. 3). Імпорт риби у 2016 році зменшився на 96,0 тис. т порівняно з 2011-м і на 169,9 тис. т проти 2007 року, а експорт – на 40,7 тис. т порівняно з 2011-м, та на 17,5 тис. т проти 2007 року.

3. Імпорт і експорт риби у 2007-2016 роках, тис. т

Рік	Імпорт	Експорт
2007	468,9	25,9
2008	581,6	24,2
2009	450,6	60,6
2010	471,2	63,7
2011	395,0	49,1
2012	429,8	55,7
2013	469,4	51,5
2014	348,5	39,6
2015	230,2	8,7
2016	299,0	8,4
2016 до 2007, %	63,8	32,4

Джерело: Державна служба статистики України [9].

У даному випадку зауважимо, що потрібно розробити програму імпортозаміщення рибної продукції. В Україні немає сировинної бази оселедця, скумбрії, палтуса, сьомги, багатьох інших видів риби, затребуваних покупцем. Водночас слід наголосити, що в Україні є умови, щоб вирощувати камбалу, райдужну форель, сигові, канальний сом, окуня, севрюгу, веслоноса. Можна виробляти не лише традиційні види риби, а також ті, що нині імпортуються. Серед них: дорада, сибас, тилапія. Також потребує розширення асортимент рибної продукції за рахунок позицій з нижчої цінової групи. Необхідно інвестувати в існуючі потужності для їх модернізації. Варто приділити увагу сегменту товарного вирощування корокових, щоб інвестори розглядали можливість в інвестуванні його. Брак інвестицій спостерігається, зокрема, й тому,

що законодавчо неврегульованим залишається питання власності, особливо на землю, а також на старі, колись державні, споруди ферм і приміщень аквакультури.

Базовим нормативним актом, що регулює розвиток аквакультури, є Закон України «Про аквакультуру» від 18.09.2012 р. № 5293-VI. Законодавчо-правова база розвитку аквакультури через заходи її підтримки й державне регулювання, застосування відповідних інструментів нині формується з низки нормативно-правових актів. Важливу роль для ведення діяльності відіграють закони України: «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011 р. № 3677-VI; «Про рибу, інші водні живі ресурси та харчову продукцію з них» від 06.02.2003 р. № 486-IV; «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. № 2894;

«Про приєднання України до Конвенції про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» від 14.05.1999 р. № 662-XIV; «Про племінну справу у тваринництві» від 15.12.1993 р. № 3691-XIII й інші законодавчі документи.

Для вивчення, аналізу та надання конкретних пропозицій по виробництву зауважимо, що згідно з Класифікацією видів економічної діяльності ДК 009:2010 (чинний від 01.01.2012 р.), рибне господарство виділено в окрему галузь економіки – Секція А “Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство”. Секція А включає три розділи. У свою чергу розділ 03 “Рибальство та розведення аквакультури” складається з двох груп, кожна з яких деталізована за видами діяльності (морська й прісноводна). Відповідно до ст. 53. Закону України “Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів” від 08.07.2011 р. № 3677-VI суб’єкти рибогосподарського комплексу, діяльність яких пов’язана з розведенням, вирощуванням і переробкою власної продукції, є товаровиробниками сільськогосподарської продукції. Водночас у Законі України “Про аквакультуру” від 18.09.2012 р. 5293-17 (чинний з 1.07.2013 р.) йдеться про рибницьке господарство як єдиний майновий комплекс, до складу якого входить рибогосподарська технологічна водойма або їх комплекс, гідротехнічні споруди, інші споруди (пристрої), будівлі, устаткування, інвентар тощо, земельні ділянки, що призначений для розведення, утримання та вирощування об’єктів аквакультури. Також пунктом 2 ст. 22 вищезазначеного Закону передбачено державну підтримку рибницьких господарств, що надається відповідно до Закону України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24.06.2004 р. № 1877-IV, Закону України “Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою” від 09.02.2012 р. № 4391-VI й інших законодавчих актів, які регулюють відносини у сфері державної підтримки саме сільськогосподарських товаровиробників. Тому в даній ситуації підприємства аквакультури, які ведуть діяльність із штуч-

ного розведення, утримання та вирощування об’єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання продукції аквакультури та її реалізації, виробництва кормів, відтворення біоресурсів, ведуть селекційно-племінну роботу, інтродукцію, переселення, акліматизацію та реакліматизацію гідробіонтів, поповнюють запаси водних біоресурсів, зберігають їх біорізноманіття, а також надають рекреаційні послуги, підпадають під визначення “товаровиробники сільськогосподарської продукції”. Таким чином, увага до зменшення запасів риби націлена переважно на запаси морських риб, незважаючи на важливість саме прісноводної риби у світі. Рибальство й аквакультура у внутрішніх водоймах часто недооцінюються під час планування заходів подальшого розвитку, використання землі та води й при прийнятті рішень на рівні держави.

Висновки. 1. Потрібно при проведенні наукових досліджень і плануванні рибної політики враховувати, що економічні, соціальні й культурні права, права будь-якої людини в достатньому обсязі одержувати безпечні та корисні харчові продукти, відображені у Міжнародному пакті Організації Об’єднаних Націй. Тому беззаперечну роль головного двигуна глобальних процесів відіграє виробництво продукції аквакультури. При цьому аквакультурне виробництво важливе як для світу в цілому, так і для окремих країн з різним рівнем економічного розвитку. Неповноцінне харчування, включаючи недоїдання, не тільки впливає на здоров’я та добробут населення, але є потужним тягарем у вигляді соціально-економічних витрат для сім’ї, громади й держави.

2. У практичній діяльності доцільним є врахування глобальних цілей Всесвітньої організації охорони здоров’я щодо поліпшення харчування до 2025 року. З цією метою у майбутньому необхідно розробити механізм дії моніторингу глобальних пріоритетів і проблем сталого виробництва риби як харчового продукту в усіх його формах та сферах, які б дали змогу віднайти можливість щодо їх позитивного розв’язання у майбутньому.

Список використаних джерел

1. Tveteras Sigbjorn, Frank Asche, Mark Bellemare, Martin Smith, Atle Guttormsen, Adun Lem, Kristin Lien, Sefania Vannuccini. Fish Is Food. – The FAO's Fish Price Index. PLoS ONE. – Vol. 7 – Issue 5: e36731, 2012.
2. Belton, B., van Asseldonk, I.J.M., Thilsted, S.H., 2014. Faltering fisheries and ascendant aquaculture: Implications for food and nutrition security in Bangladesh. Food Policy 44, 2014. – P. 77–87.
3. Toufique, K.A., Belton, B., 2014. Is aquaculture pro-poor: Empirical evidence of impacts on fish consumption in Bangladesh. World Dev. 64, P. 609–620.
4. Ahmed, M., Lorica, M.H., 2002. Improving developing country food security through aquaculture development—lessons from Asia. Food Policy 27, P. 125–141.
5. Kobayashi, M., Msangi, S., Batka, M., Vannuccini, S., Dey, M.M., Anderson, J.L., 2015. Fish to 2030: the role and opportunity for aquaculture. Aquacult. Econ. Manage. 19, P. 282–300.
6. Шаріло Ю.Є. Державне регулювання аквакультури у контексті світового досвіду / Ю.Є. Шаріло, К.О. Рибальченко // Materialy X mezinarodni vedecko-prakticka konference “Nauka i inowacja-2014”, Наука и инновации 07-15 октября 2014 г. Польша, Przemyśl, 07-15 pazdziernika, 2014. – V. 3. – Ekonomiczne nauki: Przemyśl. Nauka i studia, 2014. – С. 90–92.
7. Шепелєв С.С. Рациональное використання водних біоресурсів у рамках Спільної рибпромислової політики ЄС / С.С. Шепелєв // Наук. вісн. Міжнар. гуманітарного ун-ту. Серія: «Економіка і менеджмент». – 2015. – № 11. – С. 89–92.
8. Шепелєв С.С. Підвищення рівня конкурентоспроможності рибного господарства через призму впливу зростаючого глобального ринку / С.С. Шепелєв // Наук. Вісн. Полісся. – 2016. – № 3 (7). – С. 76–83.
9. Добування водних біоресурсів за 2015 рік: Стат. бюл. Державна служба статистики України. – К., 2016. – 30 с.
10. Vdovenko, N.M. Applied basis of fish policy effect to public food providing / N. M. Vdovenko, L. M. Sokol // Науковий вісник Полісся. – 2017. – № 1 (9), ч. 2. – С. 202–207.
11. Спільна рибна політика ЄС. Регламент від 11.12.2013 р. № 1380/2013. Офіційний вісник Європейського Співтовариства L354/22.
12. HLPE, 2014. Sustainable fisheries and aquaculture for food security and nutrition. A report by the High Level Panel of Experts on Food Security and Nutrition of the Committee on World Food Security. Food and Agriculture Organization, Rome, Italy.

Стаття надійшла до редакції 05.09.2017 р.

Фахове рецензування: 08.09.2017 р.

* * *

Новини АПК

В аграрній галузі реалізується 233 інвестиційних проекти на 36,7 млрд грн

За результатами I півріччя 2017 року в агропромисловому комплексі України реалізується 233 інвестиційних проекти. Загальна вартість інвестиційних проектів становить понад 36,7 млрд грн.

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій – понад 76% від загальної вартості.

Найбільша кількість із них впроваджується у таких областях: Полтавській та Черкаській – по 23 од., Херсонській – 22, Вінницькій – 20, Київській та Кіровоградській – по 18 од.

Вартість інвестиційних проектів, що реалізуються в регіонах, коливається від 0,9 до 9,6 млрд грн. А саме: до 100 млн грн – 205 од. інвестиційних проектів (або 88% до загальної кількості);

від 100 млн грн до 500 млн грн – 21 од. (9%);

від 500 млн грн до 1 млрд грн – 1 од. (0,4%);

понад 1 млрд грн – 6 од. (2,6%).

Вінницька, Одеська, Сумська, Київська та Черкаська області є лідерами серед регіонів щодо капіталовкладень в аграрний сектор, сумарна частка яких становить 79% до загальної вартості інвестиційних проектів, що реалізуються в АПК країни.

Найбільша активність інвестиційної діяльності у січні–червні 2017 року спостерігалася у Херсонській, Запорізькій, Чернігівській, Полтавській, Кіровоградській областях. Обсяги освоєння капітальних інвестицій у цих регіонах перевищили 1 млрд гривень.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Б.В. ДУХНИЦЬКИЙ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
О.В. НОВІЧКОВ, завідувач сектору науково-технічного забезпечення
та проведення тендерних процедур
В.М. ПОЛУПАН, науковий співробітник,
Український інститут експертизи сортів рослин*

Ринок овочевих культур в Україні

Постановка проблеми. Овочі є одним із традиційних продуктів вітчизняного сільськогосподарства, відіграючи важливу роль у системі продовольчого забезпечення України. Різноманітність їх товарного асортименту сприяє задоволенню вподобань споживачів. Майже вся вироблена овочева продукція використовується для потреб внутрішнього ринку. Основними виробниками овочевих культур є господарства населення, які формують абсолютну більшість пропозиції. Разом із тим вітчизняний ринок характеризується неоднорідністю, адже навіть в одному сезоні обсяги врожаю, попит та цінова кон'юнктура можуть суттєво варіюватися залежно від виду овочів. Дана галузь також має низку системних проблем, які стримують її розвиток протягом усього періоду незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями функціонування національних та світових аграрних ринків займаються спеціалізовані міжнародні організації [2, 3, 4] й вітчизняні науковці, зокрема Ю.О. Лупенко [5], М.І. Пугачов [5], С.М. Кваша [6], В.І. Власов [6] та інші.

Мета статті – дослідження нинішнього стану й особливостей ринку овочів України, оцінка його перспектив у найближчому майбутньому, а також вивчення основних аспектів світового ринку овочевих культур.

Виклад основних результатів дослідження. Офіційна статистична інформація включає до складу овочевих культур овочі: листові та стеблові (капусту, спаржу, салат, шпинат); зелені (кріп, петрушку, щавель); плодові (огірки, помідори, столові кабачки й гарбузи, цукрову кукурудзу, стручковий перець, баклажани); цибулинні (цибуля та часник); бобові зелені (горох і квасоля); коренеплідні (столові морква й буряк, редиска, редька, селера, хрін та ін.). Нинішні обсяги виробництва овочів в Україні характеризуються стабільністю, регулярно перевищуючи 9 млн т на рік (рис. 1). Із перших років незалежності врожай овочевих культур мав виражену тенденцію до зростання. Зокрема, з 1995 по 2016 рік виробництво овочів зросло на 60 %. За способом вирощування домінуюча роль належить традиційним для нас овочам відкритого ґрунту, а основні валові збори забезпечують господарства населення [1].

Серед овочевих культур найпопулярнішими є огірки, помідори, капуста, буряк столовий, морква й цибуля (рис. 2). За підсумками 2016 року разом вони займали понад 80 % у товарній структурі виробництва овочів [1].

Загальна площа під овочевими культурами в Україні відносно стабільна, хоча останніми роками фіксується тенденція до її зменшення. У 2016 році врожай овочів було зібрано з 447 тис. га. При цьому середня врожайність має виражену динаміку до зростання: у 1995 році – 120 ц/га, у 2016-му –

211 ц/га. Найбільше виробництво овочів у 2016 році було в Херсонській (1278 тис. т), Дніпропетровській (733), Харківській (693),

Київській (631) і Полтавській (522 тис. т) областях.

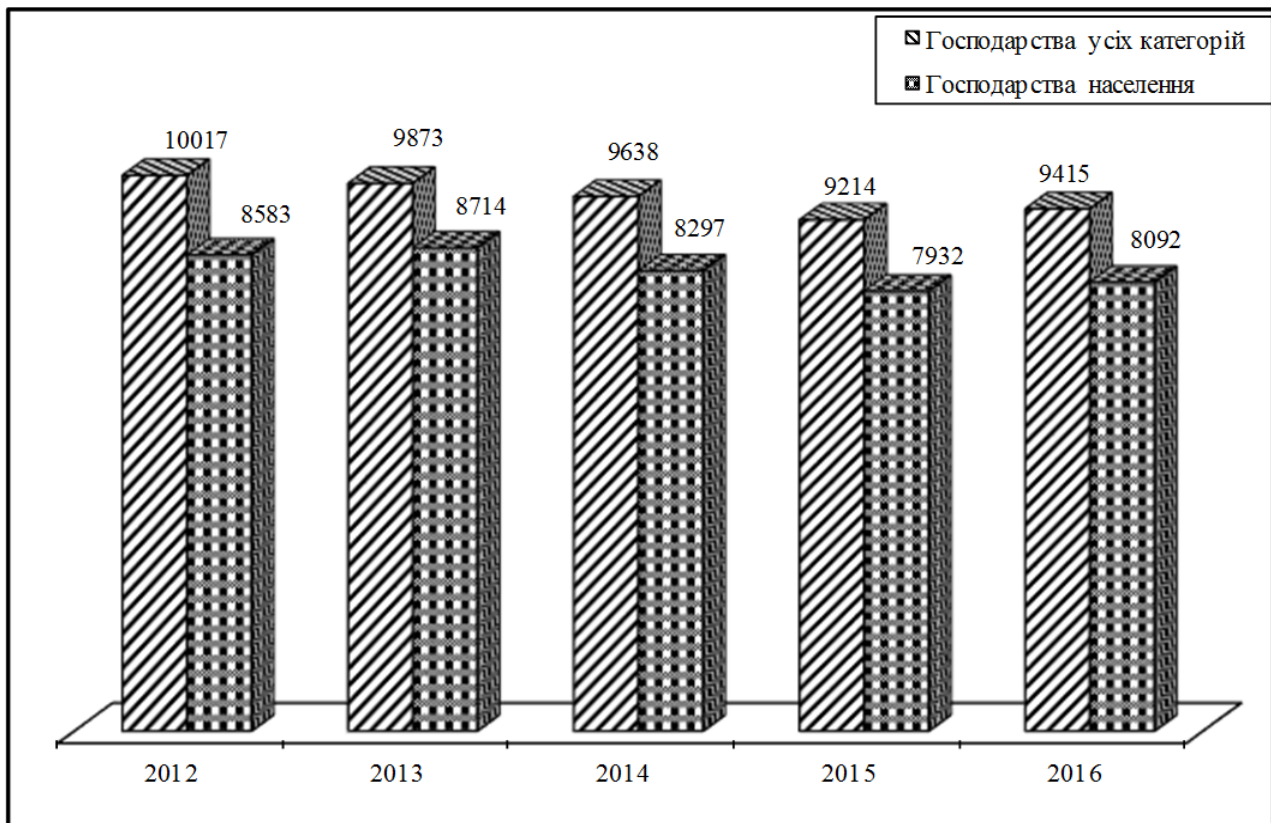

Рис. 1. Виробництво овочів в Україні, тис. т

Джерело: [1].

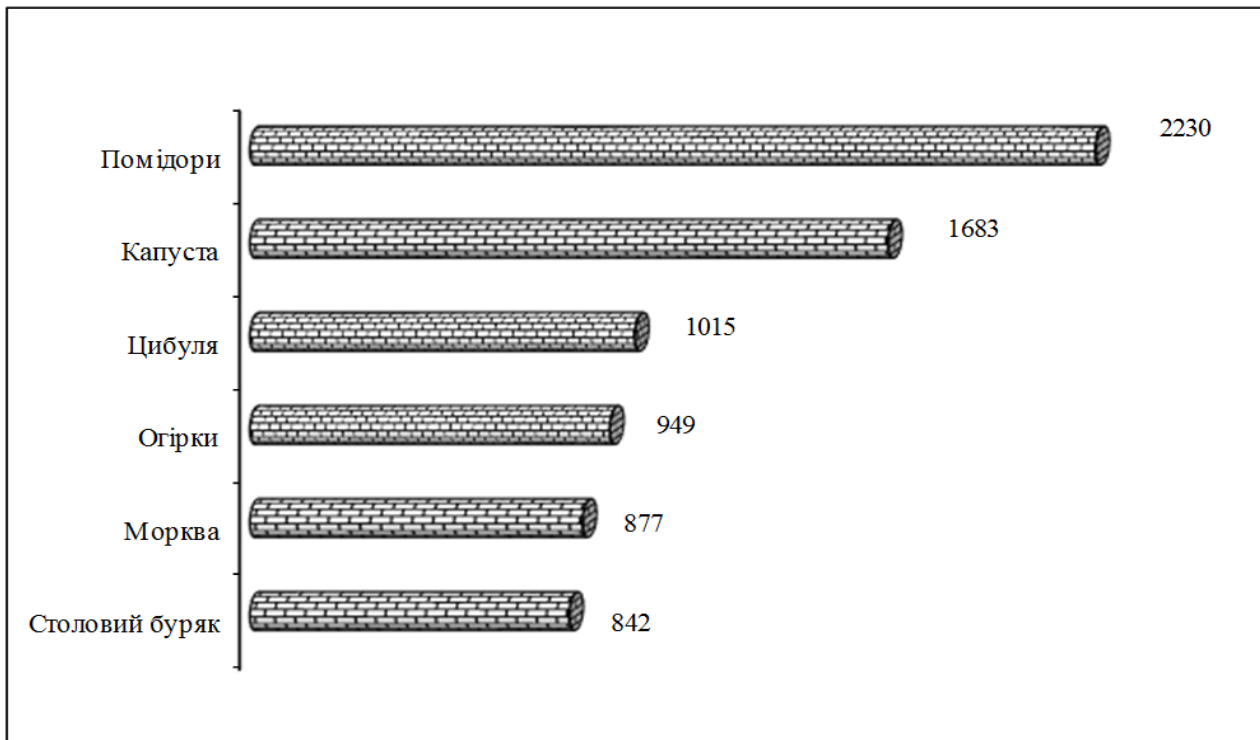

Рис. 2. Урожай основних овочевих культур в Україні у 2016 році, тис. т

Джерело: [1].

Незважаючи на широкий товарний асортимент овочевих культур, зовнішня торгівля ними має позитивний загальний баланс для України, тобто сумарний експорт перевищує сумарний імпорт [1]. Це досягається за рахунок експорту бобових овочів (сушених та

лущених), які реалізуємо переважно в країни Азії й Африки. Зокрема, у 2016 році експорт гороху Україною перевищив 358 тис. т. Інші основні позиції в зовнішній торгівлі – помідори, цибуля, огірки, морква і капуста (рис. 3).

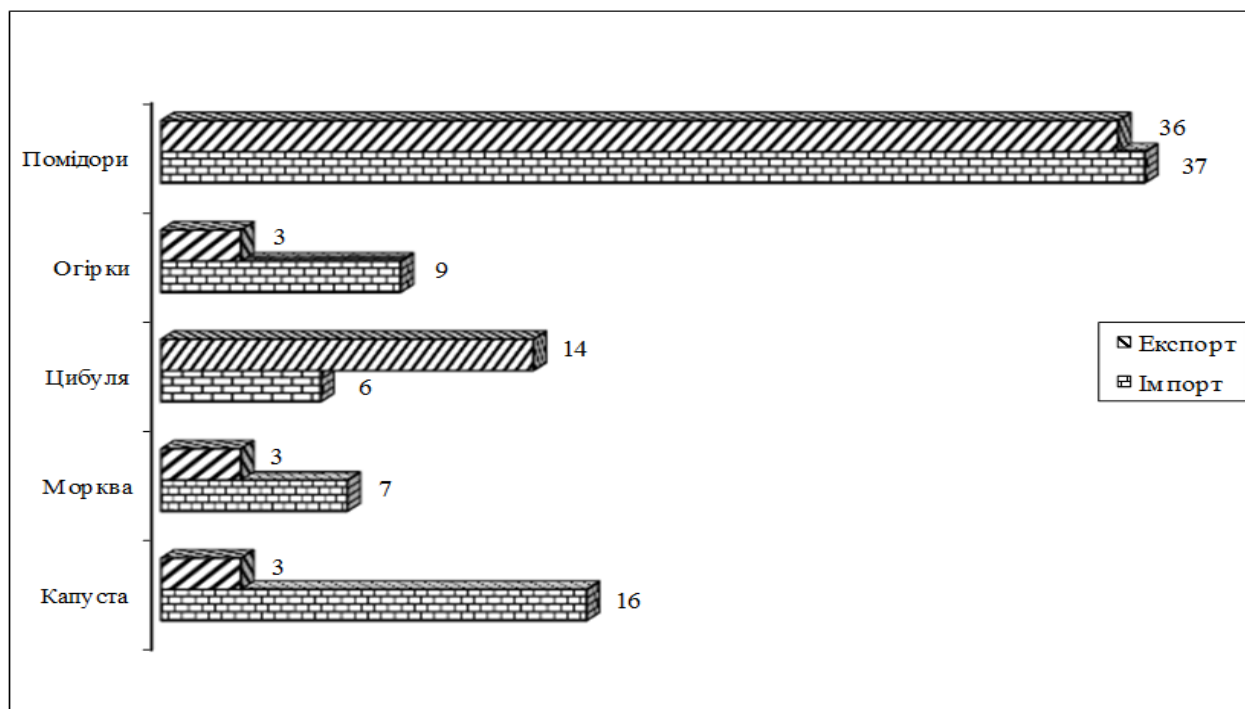

Рис. 3. Обсяги зовнішньої торгівлі України окремими видами овочів у 2016 році, тис. т

Джерело: [1].

Звертає на себе увагу той факт, що обсяги як експорту, так й імпорту деяких овочів нестабільні та можуть суттєво різнитися залежно від ситуації на ринку, яка склалась у певний період часу. Крім того, торгівля овочами включає в себе також перероблену продукцію. Значним попитом за рубежом користуються консервовані томати українського виробництва. У 2016 році Україна реалізувала на зовнішньому ринку понад 42 тис. т консервованих томатів на суму більше 36 млн дол. США. Основні закупівлі цієї продукції у вітчизняних підприємств здійснюють країни Європейського Союзу, хоча вона також спрямовується на азійський та африканський ринки [1]. Ця товарна позиція традиційно однією з перших у повному обсязі використовується Україною серед встановлених безмитних експортних квот у рамках функціонування зони вільної торгівлі з ЄС [5]. У 2016 році експортні ціни на українську овочеву продукцію становили,

дол./т: сушені й лущені бобові овочі – 309; помідори – 487; огірки – 1102; цибуля – 194; капуста – 214; морква – 206. Імпортні ціни на овочі для України у минулому році дещо відрізнялися від експортних за окремими товарними позиціями: помідори – 806 дол./т, огірки – 760, цибуля – 898, капуста – 222, морква – 197 [1].

Існуючі статистичні дані по балансу овочів показують, що в Україні внутрішній ринок майже повністю формується за рахунок власного виробництва. Тобто, країна самостійно забезпечує себе овочевими культурами. Вирощена продукція спрямовується переважно на продовольчі потреби й корми для тварин. При цьому щорічні обсяги зовнішньої торгівлі овочами не мають серйозного впливу на вітчизняний ринок.

Що стосується глобального ринку, то Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) у своїй статистиці овочевих культур враховує також продовольчі

баштанні – кавуни й окремі види динь. Загальне виробництво овочів постійно зростає: якщо у 2000 році в світі їх було вирощено 781 млн т, то в 2014-му цей показник становив 1169 млн т, збільшившись в 1,5 раза [2]. Абсолютним лідером із виробництва продовжує залишатися Китай, утримуючи трохи більше половини світових обсягів (майже 600 млн т у 2014 році). Перелік інших основних країн-виробників також не змінюється, хоча їхні показники значно скромніші: друге місце посідають Сполучені Штати Америки – 37 млн т, третє – Туреччина (28), четверте – Єгипет (19), п'яте – Росія (17 млн т). Україна в цьому рейтингу знаходиться в середині другої десятки. Міжнародна торгівля овочевими культурами має свої особливості, оскільки по кожній товарній позиції основні гравці можуть суттєво різнитися [3]. Так, найбільшими експортерами помідорів є Мексика, Нідерланди, Іспанія, цибулі – Китай, Індія, Нідерланди, капусти – Китай, Іспанія, США, огірків – Мексика, Іспанія, Нідерланди, моркви – Китай, Нідерланди, Іспанія. Це доводить те, що не завжди найбільші країни-виробники одночасно є лідируючими експортерами. Україна не входить до числа провідних експортерів названих продуктів. Найкращі позиції у нас в експорті сушених і лущених бобових – на межі першої й другої десятки за підсумками 2016 року. А лідерами у постачанні цих овочів на світовий ринок є Канада (близько 6 млн т), Австралія (більше 2 млн т) і США (понад 1 млн т) [3]. Порівняно із загальносвітовим виробництвом, обсяги міжнародної торгівлі овочами досить незначні, тобто ця продукція здебільшого використовується для задоволення потреб внутрішнього ринку кожної країни.

Для українського ринку овочів типовими є всі проблеми, що стосуються плодоовочевому напрямку сільського господарства [7, 8, 9]. Концентрація виробництва у господарствах населення доводить наявність значної кількості дрібнотоварних партій продукції, які різняться за якістю та сортовим складом. Отже, практично неможливо сформулювати великі партії продукції не лише на експорт, а й для реалізації всередині країни через мережі супермаркетів. Низька технологічна оснащеність нашого овочівництва призво-

дить до хронічної нестачі таких необхідних потужностей зі збирання, сортування, пакування, зберігання та переробки, які вже давно застосовуються лідерами світового ринку [6]. Значні обсяги врожаю овочів втрачаються не лише у процесі збирання, а й на наступних етапах технологічного циклу. В умовах нестабільних і важкопрогнозованих цін на внутрішньому ринку виробники часто працюють на межі збитковості, адже значні кошти змушені витратити на добрива й засоби захисту рослин, які купуються за рублем, тому стали дорожчими після останньої девальвації гривні. Слабо розвинена система маркетингу, яка мала б стимулювати просування овочевої продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Також негативним фактором є нерозвиненість системи кооперації, яка повинна забезпечити збут великих спільних товарних партій продукції з однаковими характеристиками.

Разом із тим в Україні є досить популярним органічне овочівництво, яке поступово нарощує оберт. Ми входимо до десятки країн із найбільшими площами під органічними овочевими культурами, маючи понад 8 тис. га насаджень за підсумками 2015 року. Більшими площами володіють лише Китай, країни Північної Америки й Європейського Союзу [4].

Починаючи з 2014 року, вітчизняні виробники змушені працювати в нових умовах. Передусім це стосується тих підприємств, які здійснюють експорт. Унаслідок серйозного погіршення стосунків із Росією, яка була основним споживачем українських овочів і не висувала особливих вимог до якості продукції, ринок цієї країни для нас виявився закритим. Процес переорієнтації на нові ринки відбувається непросто, однак поступово українські виробники знаходять споживачів по всьому світу, які позитивно сприймають нашу продукцію. Товарна диверсифікація експорту овочів у напрямі не лише свіжої, а й переробленої продукції, створює додаткові конкурентні переваги вітчизняним експортерам на традиційних і спеціалізованих ринках.

Висновки. Ринок овочевих культур України є цілком самодостатнім, а його ємність найбільше залежить від обсягів внутрішньо-

го виробництва. Водночас у масштабах світового ринку наша держава утримує непогані позиції за рахунок сумарного виробництва, однак не відіграє помітної ролі в міжнародній торгівлі овочами. Існує багато причин, які стримують розвиток даної галузі. Найвідчутнішою проблемою є повільна переорієнтація виробників відповідно до сучасних вимог ринку, низький рівень їх взаємодії та недостатня технологічна оснащеність підприємств. Для подолання цих явищ необхідно активніше запроваджувати у виробництво світові стандарти якості й безпеки продукції, створити дієву систему кооперації та урізноманітнити асортимент збіль-

шенням обсягів і частки товарів із високою доданою вартістю (заморожені, консервовані овочі, готові овочеві асорті) й подальшим розвитком органічного виробництва. Враховуючи сучасні тенденції, найближчими роками ситуація на вітчизняному ринку овочів суттєво не зміниться, збережеться вирішальна роль господарств населення у формуванні товарної пропозиції. Водночас багато в чому вирішальними стануть темпи розвитку галузевих підприємств і спеціалізованих господарств, адже вони найбільше заінтересовані у становленні стабільного й прогнозованого ринку.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>
3. International Trade Centre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intracen.org>.
4. Organic World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-world.net/>.
5. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова . К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 320 с.
6. Формування зони вільної торгівлі між Україною та країнами-членами ЄС і можливі наслідки для аграрного сектору / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В., Духницький Б.В. та ін.]; за ред. С.М. Кваші. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 58 с.
7. ТОП-5 производителей овощей в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/business/top-5-proizvoditelej-ovoschej-v-ukraine-323878/>.
8. Овощи и фрукты Украины-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infoindustria.com.ua/ovoshhi-i-fruktyi-ukrainyi-2016/>.
9. Перспективи аграрного експорту в ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=perspektivi-agrarnogo-eksportu-v-es>.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.

Фахове рецензування: 25.09. 2017 р.

*

UDC 338.516.4:636.4

*O.V. MAZURENKO, candidate of economic sciences,
senior research fellow, chief research fellow of the department of organization
scientific researches and innovation development
National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"*

Pig production market in the food ensuring system of the country

Scientific problem. Transition to the market relations put the pig production ahead of the need to adapt to new circumstances. Its adapta-

tion takes place in difficult macroeconomic conditions, which negatively influence on development of the domestic pig production market. A sharp decrease in the number of pigs, a decline in labor productivity, increase of pro-

© O.V. Mazurenko, 2017

го виробництва. Водночас у масштабах світового ринку наша держава утримує непогані позиції за рахунок сумарного виробництва, однак не відіграє помітної ролі в міжнародній торгівлі овочами. Існує багато причин, які стримують розвиток даної галузі. Найвідчутнішою проблемою є повільна переорієнтація виробників відповідно до сучасних вимог ринку, низький рівень їх взаємодії та недостатня технологічна оснащеність підприємств. Для подолання цих явищ необхідно активніше запроваджувати у виробництво світові стандарти якості й безпеки продукції, створити дієву систему кооперації та урізноманітнити асортимент збіль-

шенням обсягів і частки товарів із високою доданою вартістю (заморожені, консервовані овочі, готові овочеві асорті) й подальшим розвитком органічного виробництва. Враховуючи сучасні тенденції, найближчими роками ситуація на вітчизняному ринку овочів суттєво не зміниться, збережеться вирішальна роль господарств населення у формуванні товарної пропозиції. Водночас багато в чому вирішальними стануть темпи розвитку галузевих підприємств і спеціалізованих господарств, адже вони найбільше зацікавлені у становленні стабільного й прогнозованого ринку.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. FAOSTAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>
3. International Trade Centre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intracen.org>.
4. Organic World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-world.net/>.
5. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов, Б.В. Духницький та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова . К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 320 с.
6. Формування зони вільної торгівлі між Україною та країнами-членами ЄС і можливі наслідки для аграрного сектору / [Кваша С.М., Власов В.І., Кривенко Н.В., Духницький Б.В. та ін.]; за ред. С.М. Кваші. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 58 с.
7. ТОП-5 производителей овощей в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://delo.ua/business/top-5-proizvoditelej-ovoschej-v-ukraine-323878/>.
8. Овощи и фрукты Украины-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infoindustria.com.ua/ovoshhi-i-fruktyi-ukrainyi-2016/>.
9. Перспективи аграрного експорту в ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=perspektivi-agrarnogo-eksportu-v-es>.

Стаття надійшла до редакції 14.09.2017 р.

Фахове рецензування: 25.09. 2017 р.

*

UDC 338.516.4:636.4

*O.V. MAZURENKO, candidate of economic sciences,
senior research fellow, chief research fellow of the department of organization
scientific researches and innovation development
National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"*

Pig production market in the food ensuring system of the country

Scientific problem. Transition to the market relations put the pig production ahead of the need to adapt to new circumstances. Its adapta-

tion takes place in difficult macroeconomic conditions, which negatively influence on development of the domestic pig production market. A sharp decrease in the number of pigs, a decline in labor productivity, increase of pro-

© O.V. Mazurenko, 2017

duction costs led to a significant increase in pork import and a reduction in the pork consumption by population of the country.

Transition of the pig production to the market relations and practice of functioning of the market accumulated new tasks added to previous, the solution of which is complicated by a sharp reduction of the state support, price disparity, rising costs of mixed feed, interruption of economic relations and other negative aspects. In these conditions, it was not possible to improve the efficiency of pork production and the functioning of its market. It develops spontaneously due to the immaturity of infrastructure, weak information security of economic entities, large number of intermediaries, imperfections in the mechanism of market relations between agricultural producers and processing enterprises, the sale sphere of pork and its processing products.

The topicality of the problem of increasing the efficiency of development of the domestic pig products market in food ensuring system of the country and the lack of knowledge of its theoretical and practical aspects, their significance in providing reliable population with this important product and ensuring of food security of the country predetermined the choice of topic of the publication.

Analysis of recent researches and publications. Some theoretical, methodological and practical aspects of the problem of functioning of the domestic food market, the improvement of its

organizational and economic mechanism in the conditions of formation of mixed economy are considered in the works of such scientists: O.V. Berezin[1, B.A. Dadashev[2, M.I. Dolishnii[3, T.M. Lozynska[4, T.O. Ostashko 7 and others.

However, the problem of development of the domestic pig production market in food supply system of the country has not received adequate coverage.

The objective of the article is to cover the theoretical and practical aspects of functioning of the pig production market as an element of market infrastructure in food ensuring system of the country.

Statement of the main results of the study. Market is a fundamental part of the functioning of the whole world economy. And the food market is the largest and most significant part of it.

The pork market holds a special place in the meat market system. It's an important component of the food market, which significantly influences the nature of the reproduction process in the meat industry.

The functioning of the pork market largely depends on the development of the pig industry and the meat market, the availability of effective demand, determined by the population, their incomes, the state of the processing industry, market prices, etc. (Figure).

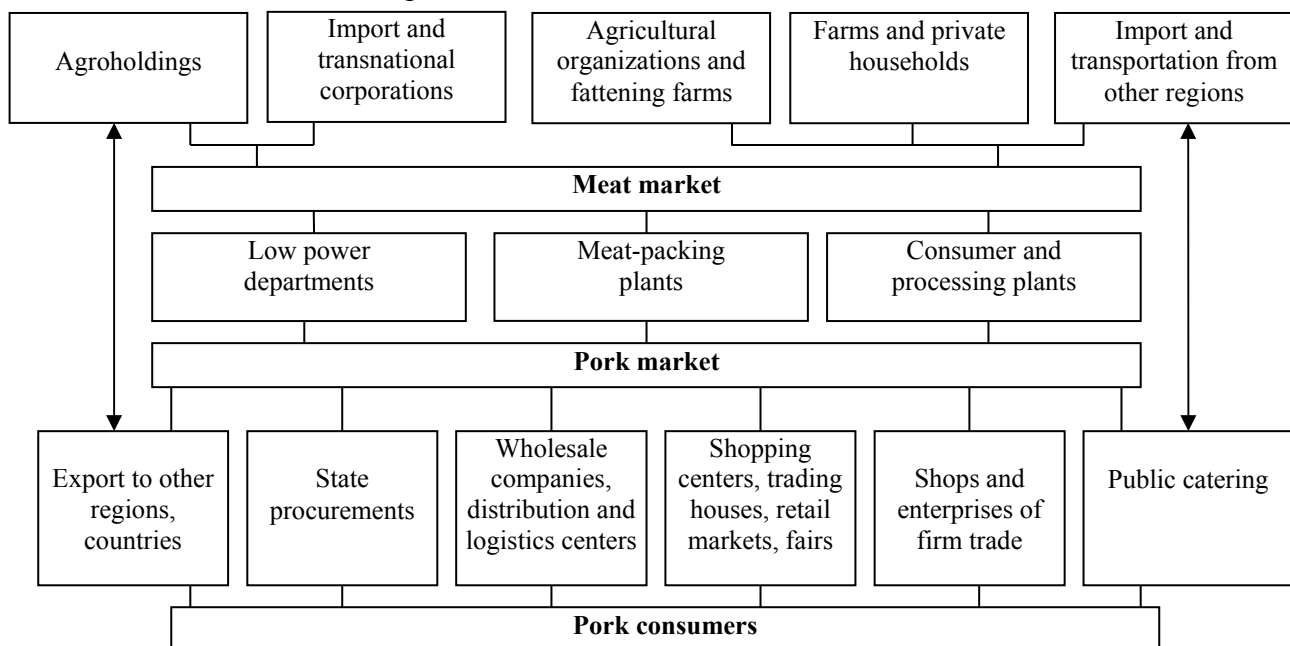

Figure. Scheme of the pork market functioning in the region

Thus, the market of pig production can be defined as a system of organizational and economic relations between agricultural producers, processing enterprises and trade organizations, subjects of market and production infrastructure, that are arising in the process of production, processing, storage and sale of pork, as well as their adaptation to conditions of internal and external environment.

The pig production market is formed under the influence of objectively existing principles of the food market development, such as:

- freedom of economic entities in the choice of business areas and pricing;
- freedom in promoting of the goods;
- functioning of enterprises with different forms of ownership and their equality;
- non-interference of government agencies in the economic activities of market entities;
- assessment of the efficiency of the activities of the producer in the process of purchase and sale.

The specific features of the pig production market include:

- whereas meat and its processed products are socially important types of food that must be present in the human diet every day, the state is obliged to ensure both physical and economic accessibility of it to the entire population;
- the possibility of pork production in all regions of the country, that stipulates high competitiveness among its producers;
- in conditions of growth in retail food prices, the demand for pig production is characterized by low elasticity for meat and high elasticity for products of its processing, which determines a relatively stable demand for the first group of products on the regional level;
- whereas the pig production market, although to a lesser extent than other separate food markets, has a seasonal nature of production, it becomes necessary to create some reserves of fresh-frozen meat caused by relatively stable demand;
- meat is a perishable product that can't prolonged storage in unprocessed form and requires appropriate realization channels and developed infrastructure;
- perishable nature of meat and the environmental insecurity of its production make it

necessary to improve the quality of meat and its processing products, which requires updating of the quality standards and methods of its determination.

The qualitative transformation of pig production can be achieved through comprehensive and systematic work to solve system problems in the following directions:

I. Development of raw materials base of pig production and increase of investment attractiveness of pig meat production:

- construction of selection-genetic centers for pig breeding, fattening enterprises equipped with all necessary equipment;
- implementation of an integrated approach to the growth of pig productivity, taking into account quantitative and qualitative indexes of vitamin and mineral provision of animals (for example, in improving feed rations it is possible to reduce the feed consumption per 1 kg of live weight of young pigs).

II. Increasing of competitiveness of pig production enterprises, creating of conditions for ensuring import substitution and increasing the export potential of domestic products:

- introduction of modern system of quality control and production safety, processing, transportation and storage of products;
- use of closed-cycle technologies with more efficient production, which implies a reduction in raw material losses;
- expansion of the products range;
- automation of production processes (introduction of modern equipment that allows to achieve high quality products and reduce costs);
- development of special protective, anti-dumping and compensatory measures.

III. Development of the infrastructure for storage, transportation and logistics of pig production:

- development and implementation of an effective logistics scheme for the pig products supply, taking into account the location of producers, processors and consumers;
- construction of processing spots near the markets (in order to reduce the added value of products at the sale stage).

In addition, it is necessary to update the production funds of the meat-processing industry organizations in an accelerated mode, with the

implementation of scientific and technological progress and new technologies that reduce energy consumption, expand the production with specified quality characteristics.

Whereas the pig production market is an integral part of food market of the country, its regulation should, in our view, proceed from the following basic prerequisites:

➤ the state should be responsible for the health of the nation and ensure the physical and economic accessibility of food to the population in accordance with scientifically based nutrition standards;

➤ to ensure the country's food security, no less than 80% of food consumption should be provided by domestic production. At the same time, the location of agro-industrial production in the country should be grounded on deepening of regions specialization in the production of a particular type of agricultural products in accordance with their natural, economic and production potential and accounting of the development of interregional exchange.

One of the effective ways of state regulation is program-target that orientates and corrects planning. Development and implementation of programs at any level should be considered as a program method for solving the problems of formation and development of the country's agro-industrial complex in general.

Conclusions. The formation policy of an effective competitive domestic pig production market, rational and beneficial interaction of all its participants should ensure the achievement of food security level, and improve the life quality of the rural population and support to preserve resources for agricultural production.

Further development of the pig production market should be made with state support, developing of modern production technologies, economical expenditure of financial and material resources, effective interaction of producers and key consumers of pig production and optimization of circulation of the pig products.

References

1. *Березін О.В.* Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку: [монографія] / О.В. Березін. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 184 с.
2. *Дадашев Б.А.* Економіко-фінансовий механізм розвитку регіонального продовольчого ринку: [монографія] / Б.А. Дадашев, С.Г. Черемісіна, В.В. Обливанцов. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2012. – 358 с.
3. *Долішній М.І.* Ринок продовольства України в аспектах СОТ: [монографія] / М.І. Долішній, В.І. Топіха, В.В. Булюк, В.А. Романова. – Миколаїв: МДАУ, 2006. – 220 с.
4. *Лозинська Т.М.* Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: [монографія] / Т.М. Лозинська. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ „Магістр”, 2007. – 272 с.
5. *Мазуренко О.В.* Формування первинної пропозиції на ринку м'яса / О.В. Мазуренко // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – 2009. – № 2 (6). – С. 4–10.
6. *Мазуренко О.В.* Розвиток ринку свинини в Україні / О.В. Мазуренко // Науково-виробничий журнал “Бізнес-навігатор”. Економіка – підприємництво – 2011. – № 23. – С. 15–20.
7. *Осташко Т.О.* Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Т.О.Осташко, Л.Ю., Волощенко, Г.В. Ленінова – К.: Ін-т економ. та прогнозування, 2010. – 208 с.
8. *Porter M.* Konkurentnoye preimushchestvo. Kak dostich vysokoho rezultata i obespechit ego ustoichivost / M. Porter. – М.: Alpyna Biznes Buks, 2006. – 715 s.
9. *Hammel G., Prahalad C.K.* The Core Competence of the Corporation, Harvard Business Review, 71, May – June 1990, 71: P. 79 – 91.
10. *Commons J.R.* Institutional Economics // American Economic Review/ – V.21. – 1931. – PP. 68-657. – Retrieved from: <http://www.socserv2.socsci.mcmaster>.
11. *Edgeworth F.Y.* Mathematical Psychics. Mountain Center, CA: James & Gordon, 1995. — 176 p.

The article has been received 05.08.2017

Revision: 26.09.2017

* * *

*В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Ефективність інформаційно-аналітичної моделі регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. У регулюванні господарської діяльності сільськогосподарських підприємств важливого значення набуватиме досягнення кінцевого результату господарювання — прибутку, одержаного від реалізації продукції з найменшими витратами, порівняно низькою величиною її повної собівартості, зумовленою задіяними у виробництво ресурсами. Для регулювання необхідна відповідна система управління підприємством, в основі якої лежить взаємозв'язок економічних показників, що характеризують ресурси виробництва на вході системи, та кінцевого результату господарювання — прибутку на виході. Суть регулювання у тому, щоб, змінюючи показники на вході системи, забезпечувати на певному рівні величину прибутку на її виході. З огляду на це проблема ефективного регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств полягає у відсутності системного підходу до визначення взаємозв'язку між прибутком, одержаним від реалізації певної продукції, й трудовими, земельними, фінансовими ресурсами, задіяними у її виробництві. Для розв'язання вказаної проблеми пропонується розробити інформаційно-аналітичну модель регулювання господарської діяльності сільськогосподарського підприємства на основі відповідності його трудових, земельних, фінансових ресурсів певній величині прибутку, одержаного від реалізації продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи дослідження вітчизняних [1, 3, 5, 8, 9] й іноземних учених [10-14] встановлено, що розв'язанню проблеми ефективного регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств приділяється недостатня увага. Зокрема, ними не визначено, для чого необхідно регулювати господарювання підприємств, не вказано основні принципи регулювання та відповідні рекомендації щодо його використання на практиці, у виробництві й реалізації сільськогосподарської продукції не розроблено інформаційно-аналітичної моделі господарювання підприємства. Відзначаючи актуальність даної проблеми, слід зазначити пов'язані між собою напрями досліджень з управління сільськогосподарськими підприємствами. Це встановлення стратегії їх економічного розвитку [9], визначення конкурентоспроможності [1], управління за цілями на основі витрат, прибутку [3, 5]. Дуже докладно процес регулювання рівня витрат на кількість теплоти, яку виділяє котельня для опалення приміщення, висвітлив Дж. Риггс [10]. У підзаголовку управління системами ним вказується, що: “Изучение сферы контроля представляет собой быстрорастущую область исследований проблем управления. В течение продолжительного времени эта область именовалась специалистами по-разному. В конечном итоге она получила довольно интригующее наименование: кибернетика. Классическим кибернетическим устройством является термостат, с помощью которого осуществляется конт-

роль за функціонуванням отопительной системы здания. Тепло производится в котельной. Температура воздуха в отапливаемом здании измеряется термометром. Термостат сопоставляет фактическую температуру с желаемой температурой и регулирует количество тепла, поступающего в здание. Основа процесса — наличие обратной связи; информация об отклонениях от установленных целей поступает обратно. В результате процесс становится управляемым, что даёт возможность регулировать уровень затрат” [10, С. 30]. На нашу думку, за аналогією наведеного прикладу, в даному випадку в регулюванні господарської діяльності сільськогосподарського підприємства роль термостата відіграватиме інформація про його господарювання у відповідній системі управління [6, С. 22]. У зазначеній системі управління сільськогосподарським підприємством також є зворотний зв’язок, який виконує інформація про господарювання підприємства, що надходить на вхід системи. За допомогою її порівнюються фактичні показники використання трудових ресурсів, затрати праці із заданими, прийнятими в організації виробництва продукції. Отже, замість котельні в даній системі використовуються виробництво, ринок сільськогосподарської продукції й інформація про господарювання, які виступають регуляторами господарської діяльності підприємства. Економічною оцінкою їх є одержаний прибуток від реалізації продукції. Як і у вищенаведеному прикладі, в даній системі регулюються задіяні у виробництво й реалізацію продукції трудові, земельні, фінансові ресурси, пов’язаний з їхнім використанням рівень витрат. Таким чином, регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств необхідно для того, щоб підтримувати на певному рівні величину прибутку, забезпечуючи зниження величини пов-

ної собівартості продукції відповідними задіяними трудовими, земельними, фінансовими ресурсами, що є доцільним у встановленні стратегії економічного розвитку підприємств, визначення їх конкурентоспроможності, управління за цілями на основі витрат, прибутку. Системний розгляд задіяних у виробництво продукції ресурсів, їх взаємозв’язку з прибутком, одержаним від її реалізації, відображення системи управління підприємством для регулювання його господарської діяльності у вигляді відповідної інформаційно-аналітичної моделі згаданими ученими відсутній. Проте врахування вищевикладених положень із регулювання господарської діяльності сільськогосподарського підприємства дають підставу для розробки його інформаційно-аналітичної моделі, в якій передбачається відображення трудових, земельних, фінансових ресурсів через певну величину прибутку, одержаного від реалізації продукції та по-новому підійти до розв’язання даної проблеми.

Мета статті – розробити інформаційно-аналітичну модель регулювання господарської діяльності сільськогосподарського підприємства для забезпечення ефективного управління, прийняття науково обґрунтованих управлінських рішень.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методологічні положення з удосконалення регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств ґрунтуються на припущенні, що системі виробничих чинників, таким як праця, земля, капітал, відповідає певна величина прибутку від реалізації продукції. При цьому розроблено інформаційно-аналітичну модель регулювання господарської діяльності сільськогосподарського підприємства за величиною прибутку:

$$\begin{cases} [Q_v * N_v / (O_{pr} * N_c)] - [Y * N_v / (O_{pr} * N_c)] - 1 = \Pi; \\ [Q_v * N_v / (3 * N_c)] - [Y * N_v / (3 * N_c)] - 1 = \Pi; \\ [Q_v * N_v / (C * N_c)] - [Y * N_v / (C * N_c)] - 1 = \Pi, \end{cases} \quad (1)$$

де Q_v – обсяг виробництва продукції підприємством, тис. ц; Y – обсяг нереалізованої

продукції підприємством, тис. ц; O_{pr} – оплата праці працівників, задіяних у виробни-

цтві й реалізації продукції, тис. грн; $Опр = m * T * Зпр$, де m – чисельність працюючих; T – кількість відпрацьованих годин у день, $T = 8$ год; $Зпр$ – зарплата одного працівника за рік, тис. грн; N_v – кількість виробників на ринку продукції; N_c – кількість споживачів на ринку продукції; $З$ – площа землі, виділена під виробництво продукції, га; C – капітал, повна собівартість продукції, тис. грн; Π – прибуток від реалізації продукції, тис. грн.

У наведеній інформаційно-аналітичній моделі (1) використовували формулу визначення обсягу реалізації продукції Q_p залежно від умов ринку [6, С. 124]:

$$Q_p = (Q_v - Y) * N_v / N_c. \quad (2)$$

$$\begin{cases} 0,256 x_1 - 0,179 x_2 - 1 x_3 = 526,02; \\ 0,107 x_1 - 0,075 x_2 - 1 x_3 = 526,02; \\ 0,025 x_1 - 0,018 x_2 - 1 x_3 = 526,02, \end{cases} \quad (3)$$

де x_1, x_2, x_3 – коефіцієнти системи рівнянь.

Одержимо визначник матриці коефіцієнтів при невідомих:

$$\Delta = \begin{vmatrix} 0,256 & -0,179 & -1 \\ 0,107 & -0,075 & -1 \\ 0,025 & -0,018 & -1 \end{vmatrix} \quad (4)$$

Детермінант (визначник) матриці (4) дорівнює $-3,1997 \text{ E-}18$. Замінімо лівий стовпчик матриці числовими значеннями, що стоять у правій частині, й визначимо детермінант нової матриці:

$$\Delta_1 = \begin{vmatrix} 526,02 & -0,179 & -1 \\ 526,02 & -0,075 & -1 \\ 526,02 & -0,018 & -1 \end{vmatrix} \quad (5)$$

Детермінант матриці (5) дорівнює нулю. За аналогією визначимо детермінант для матриць:

$$\begin{cases} 0,256 * 0 - 0,179 * 0 - 1 * (-526,02) = 526,02; \\ 0,107 * 0 - 0,075 * 0 - 1 * (-526,02) = 526,02; \\ 0,025 * 0 - 0,018 * 0 - 1 * (-526,02) = 526,02. \end{cases} \quad (8)$$

На основі системи рівнянь (8) можна стверджувати, що запропонована інформа-

ційно-аналітична модель регулювання господарської діяльності сільськогосподар-

ною моделлю скористаємося інформаційними даними з виробництва та реалізації озимої пшениці, які використовували в попередніх дослідженнях [7], і встановлені на основі матеріалів Державної служби статистики України [4]:

$Q_v = 22,148$ тис. ц; $Y = 15,5$ тис. ц; $N_v = 5$; $N_c = 2$; $З = 518,26$ га; $Опр = 216,5$ тис. грн; $m = 9$ працівників; $T = 8$ год; $Зпр = 3$ тис. грн; $C = 2198,4$ тис. грн; $\Pi = 526,02$ тис. грн.

Підставивши наведені числові значення у запропоновану інформаційно-аналітичну модель (1), одержимо систему рівнянь, розв'язання якої здійснюється за допомогою методу Крамера [2]:

$$\Delta_2 = \begin{vmatrix} 0,256 & 526,02 & -1 \\ 0,107 & 526,02 & -1 \\ 0,025 & 526,02 & -1 \end{vmatrix} \quad (6)$$

Детермінант матриці (6) дорівнює нулю.

$$\Delta_3 = \begin{vmatrix} 0,256 & -0,179 & 526,02 \\ 0,107 & -0,075 & 526,02 \\ 0,025 & -0,018 & 526,02 \end{vmatrix} \quad (7)$$

Детермінант матриці (7) дорівнює $1,68312 \text{ E-}15$. Для знаходження коефіцієнтів x_1, x_2, x_3 скористаємося формулами Крамера: $x_1 = \Delta_1/\Delta$; $x_2 = \Delta_2/\Delta$; $x_3 = \Delta_3/\Delta$.

У результаті одержимо: $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = -526,02$.

Перевіримо розв'язання системи рівнянь (3), для чого замість коефіцієнтів підставимо їхні числові значення:

ського підприємства за величиною прибутку від реалізації продукції має своє розв'язання та може бути використана на практиці.

Для порівняння вищенаведених інформаційних даних наведемо ще один варіант виробництва й реалізації озимої пшениці:

$Q_v = 24,094$ тис. ц; $Y = 16,862$ тис. ц; $N_v = 5$; $N_c = 2$; $3 = 563,797$ га; $Опр = 235,523$ тис. грн; $m = 9$ працівників; $T = 8$ год; $3_{пр} = 3,271$ тис. грн; $C = 2391,565$ тис. грн; $\Pi = 518,97$ тис. грн.

Якщо виконати послідовно аналогічні розрахункові дії (3 – 8), то в результаті одержимо $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = - 518,97$. Як видно з розрахунків, результат системи рівнянь вказує на узгодженість величини прибутку від реалізації продукції трудовим, земельним, фінансовим ресурсам. Враховуючи, що у другому варіанті виробництва та реалізації озимої пшениці величина прибутку дорівнює 518,97 тис. грн і порівняно менша, ніж у першому варіанті — 526,02 тис. грн, а рівень рентабельності відповідно становить 21,7 та 23,9 %, то для другого варіанта доцільно визначити механізм регулювання трудових, земельних, фінансових ресурсів на основі підтримування встановленої величини прибутку від реалізації продукції. Для регулювання й знаходження узгодженості пропонується такий механізм розрахункових дій. Визначимо співвідношення для першого варіанта виробництва озимої пшениці. Приймаючи величину прибутку 526,02 тис. грн за одиницю, одержимо розрахунки:

$\Pi = 526,02$	1;
$Q_v = 22,148$	0,042;
$Y = 15,5$	0,03;
$N_v = 5$	0,01;
$N_c = 2$	0,004;
$3 = 518,26$	0,985;
$Опр = 216,5$	0,41;
$C = 2198,4$	4,18.

Розрахуємо числові значення відносно одиниці. Приймаючи за одиницю величину прибутку 520 тис. грн, одержимо співвідношення:

1	$\Pi = 520$;
0,042	$Q_v = 21,89$;
0,03	$Y = 15,32$;
0,01	$N_v = 5$;

0,004	$N_c = 2$;
0,985	$3 = 512,33$;
0,41	$Опр = 214,02$;
4,18	$C = 2173,24$.

Якщо виконати послідовно для одержаних інформаційних даних аналогічні розрахункові дії (3 – 8), прийнявши незмінну величину прибутку 518,97 тис. грн, то в результаті матимемо: $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = - 518,97$. Як видно з розрахунків, результат системи рівнянь вказує на узгодження між величиною прибутку від реалізації продукції та трудовими, земельними, фінансовими ресурсами. Розрахуємо числові значення відносно одиниці для $\Pi = 510$ тис. грн, одержимо співвідношення:

1	$\Pi = 510$;
0,042	$Q_v = 21,47$;
0,03	$Y = 15$;
0,01	$N_v = 5$;
0,004	$N_c = 2$;
0,985	$3 = 502,48$;
0,41	$Опр = 209,91$;
4,18	$C = 2131,45$.

Якщо виконати послідовно для одержаних інформаційних даних аналогічні розрахункові дії (3 – 8), прийнявши незмінну величину прибутку 518,97 тис. грн, то в результаті матимемо: $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = - 518,97$. Як видно з розрахунків, результат системи рівнянь вказує на узгодження між величиною прибутку від реалізації продукції та трудовими, земельними, фінансовими ресурсами.

Розрахуємо також числові значення відносно одиниці для $\Pi = 500$ тис. грн, одержимо співвідношення:

1	$\Pi = 500$;
0,042	$Q_v = 21,05$;
0,03	$Y = 15$;
0,01	$N_v = 5$;
0,004	$N_c = 2$;
0,985	$3 = 492,62$;
0,41	$Опр = 205,79$;
4,18	$C = 2089,65$.

Якщо виконати послідовно для одержаних інформаційних даних аналогічні розрахункові дії (3 – 8), прийнявши незмінну величину прибутку 518,97 тис. грн, то в ре-

зультаті матимемо: $x_1 = 0$; $x_2 = 0$; $x_3 = -518,97$. Отже, як видно з розрахунків, результат системи рівнянь вказує на узгодження між величиною прибутку від реалізації продукції й трудовими, земельними, фінансовими ресурсами.

Для встановлення ефективності регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств порівняємо вищевведені варіанти у таблиці.

Ефективність регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств за величиною прибутку

Показник, од. виміру	Варіанти господарювання сільськогосподарських підприємств				
	I	II	III	IV	V
Qв, тис. ц	22,148	24,094	21,89	21,47	21,05
Y, тис. ц	15,5	16,862	15,32	15	15
Qр, тис. ц	16,62	18,08	16,43	16,11	15,8
Nв	5	5	5	5	5
Nс	2	2	2	2	2
Z, га	518,26	563,797	512,33	502,48	492,624
m, працівників	9	9	9	9	9
Опр, тис. грн	216,5	235,52	214,02	209,91	205,79
Зпр, тис. грн	3,01	3,271	2,973	2,915	2,858
C, тис. грн	2198,4	2391,565	2173,24	2131,45	2089,65
Ц, грн/ц	163,92	160,98	163,86	164,48	165,1
П, тис. грн	526,02	518,97	518,97	518,97	518,97
P, %	23,9	21,7	23,88	24,35	24,84

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

У таблиці позначено: Ц — ціна одиниці продукції; Р — рівень рентабельності виробництва та реалізації продукції.

Як видно за результатами наведених у таблиці даних, найбільша ефективність регулювання господарської діяльності сільськогосподарських підприємств досягається у п'ятому варіанті господарювання. Порівняно з базовим — другим варіантом - визначено, що у п'ятому варіанті площа землі при виробництві озимої пшениці, оплата праці працівників, величина повної собівартості продукції нижчі на 12,6 %, високий рівень рентабельності вказують на ефективність використання трудових, земельних, фінансових ресурсів.

Висновки. Прийняте в регулюванні господарської діяльності сільськогосподарських підприємств припущення, що системі виробничих чинників, таких як праця, земля, капітал, відповідає певна величина прибутку від реалізації продукції, підтвердилося результатами дослідження.

Викладені теоретико-методологічні положення з удосконалення регулювання господарської діяльності сільськогосподарських

підприємств за величиною прибутку від реалізації продукції передбачають встановлення узгодженості між такими показниками, як обсяг виробництва й реалізації продукції, оплата праці працівників, площа землі, яку використовують при виробництві певної продукції, повна собівартість і прибуток від її реалізації, в ринкових умовах дають змогу забезпечити ефективне управління сільськогосподарськими підприємствами.

Запропонована інформаційно-аналітична модель регулювання господарської діяльності сільськогосподарського підприємства визначає взаємозв'язок між його трудовими, земельними, фінансовими ресурсами й відповідною їм величиною прибутку від реалізації продукції.

У перспективі одержані результати можуть бути використані при моделюванні, прогнозуванні господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, визначенні раціональних діапазонів у зміні трудових, земельних, фінансових ресурсів та забезпеченні ефективного управління.

Список використаних джерел

1. *Малік М.Й.* Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: моногр. / М.Й. Малік, О.А. Нужна. - К. : ННЦ ІАЕ, 2007. - 270 с.
2. Метод Крамера для СЛАР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yukhym.com/uk/sistemi-linijnikh-rivnyan/sistemi-linijnikh-rivnyan-metod-kramera.html>
3. Організаційно-економічні основи управління прибутком сільськогосподарських підприємств : моногр. / В.М. Жмайлов, О.Г. Жмайлова, О.О. Бабицька, Ю.І. Данько, Л.В. Слюсарєва — Суми : СНАУ, 2014. - 408 с.
4. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік / Стат. бюл. відповід. за вип. О.М. Прокопенко, Державна служба статистики України. – К., 2013. – 88 с.
5. *Охріменко І.В.* Витрати та собівартість сільськогосподарської продукції в регулюванні економічних відносин сільськогосподарських підприємств : моногр. / І.В. Охріменко — К. : ННЦ ІАЕ, 2009. - 360 с.
6. *Павлик В.П.* Методи управління сільськогосподарським підприємством : моногр. / В.П. Павлик – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 156 с.
7. *Павлик В.П.* Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств / В.П. Павлик // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 58 – 64.
8. *Поліщук Н.В.* Результативність діяльності суб'єктів господарювання: сутність, оцінка, основи регулювання : моногр. / Н.В. Поліщук. - К. : КНТЕУ, 2005. - 252 с.
9. Регулювання розвитку аграрного виробництва в регіоні: моногр. / А.Г. Мазур [та ін.]; Вінницький. держ. аграр. ун-т. - Вінниця : Вінницька газета, 2009. - 188 с.
10. *Риггс Дж.* Производственные системы: планирование, анализ, контроль. Сокращ. пер. с англ.; общ. ред. и послесловие А.И. Анчишкина / Дж. Риггс. – М. : Прогресс, 1972. — 344 с.
11. *Anderson Jock R.* Agricultural decision analysis The Iowa State University Press / Jock R. Anderson, John L. Dillon and J. Brian Hardaker AMES, IOWA, U.S.A. 1977. - 344 p.
12. *Breimyer Harold F.* Economics of the Product Markets of Agriculture. / Harold F. Breimyer. - Ames ; Iowa : Iowa State University Press, 1976. - 208 p.
13. *Castle Emery N.* Farm business management : the decision making process / E/N. Castle, M.H. Backer & F.J. Smith. - 2. ed. - New York ; London, 1972 – 340 p.
14. *Lloyd L. Byars* Strategy in a Changing Environment / B. L. Lloyd, R.W. Leslie, Z. A. Shaker. Irwin Book Team, 1996. - 366 p.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2017 р.

Фахове рецензування: 19.06.2017 р.

* * *

Новини АПК

Аграріям направлено 11,5 млн гривень компенсації за придбану техніку

В Україні 74 аграрним підприємствам направлено 11,58 млн грн за програмою часткової компенсації за придбану сільгосптехніку вітчизняного виробництва в рамках бюджетної підтримки сільгосптоваровиробників.

За частковою компенсацією звернулися 68 підприємств на загальну суму компенсації 10 856 343 грн, які вже направлено до банків для перерахування аграріям.

Крім того, у серпні поточного року до державних банків було подано заявки й документи для отримання часткової компенсації 6 підприємствами агропромислового комплексу на загальну суму компенсації у 727 429 грн, яку було направлено в повному обсязі.

За бюджетною програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» у державному бюджеті на 2017 рік передбачено 550 млн грн.

Для збільшення ефективності зазначеної програми й усунення виявлених недоліків триває робота з удосконалення та опрацювання змін до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки й обладнання вітчизняного виробництва, затвердженого постановою Уряду від 01.03.2017 р. № 130.

Прес-служба Мінагрополітики України

Експортні можливості аграрних підприємств України на ринках ЄС

Постановка проблеми. Підписання Угоди про асоціацію між Україною та країнами ЄС, а також створення в рамках цієї Угоди Зони вільної торгівлі з Європейським Союзом є важливими чинниками розвитку аграрної галузі, оскільки для України відкриваються перспективи поступового освоєння ринку країн ЄС вітчизняними компаніями, підвищення рівня якості, безпечності, екологічних характеристик української продукції АПК. Тому для України постає завдання вироблення механізмів державної політики щодо підвищення ефективності використання наявного потенціалу аграрного сектору економіки, його адаптації до нових умов, у т.ч. з урахуванням можливих ризиків, які виникатимуть унаслідок лібералізації зовнішньоторговельних відносин з європейськими країнами. Виходячи з наведеного проблема експорту продукції сільського господарства України на ринки ЄС є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині Україна виходить на якісно новий етап співпраці з Європейським Союзом. Тому праці багатьох учених присвячені проблемі дослідження зовнішньоекономічної діяльності України. Зокрема, у працях О.М. Верстяка [1] висвітлено основні напрями розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України; у працях О.М. Вишневської [3] запропоновано шляхи вдосконалення процесу реалізації сільськогосподарської продукції. Експортний потенціал вітчизняних підприємств та їх вихід на європейський ринок досліджує у своїх наукових доробках І.В. Ганза [5]. Стан і перспективи експорту й імпорту

аграрної продукції України детально описано у наукових дослідженнях Б.В. Духницького, О.А. Мельник, М.І. Пугачова та ін. [6]. Проте тема дослідження експортного потенціалу аграрної продукції є дуже актуальною і потребує постійного моніторингу.

Мета статті – дослідити основні проблеми й перспективи експорту сільськогосподарської продукції на ринки ЄС, зокрема надання і використання тарифних квот з одночасним підвищенням рівня якості, безпечності й екологічності аграрної продукції, яке в свою чергу сприяло б поліпшенню стану продовольчої безпеки держави.

Виклад основних результатів дослідження. Європейська інтеграція є одним з основоположних пріоритетів у зовнішній політиці України, який акумулює в собі цілий комплекс внутрішньо- та зовнішньополітичних її зусиль із метою наближення і вступу до Європейського Союзу в майбутньому. Адже основним торговельним партнером України у 2016 році був Євросоюз, частка якого в українському експорті становить майже 33 %, імпорті – 41% [7].

Що стосується структури українського експорту (рис. 1), то слід зазначити, що протягом багатьох років його лівову частку становить сировинна складова.

Основними товарними позиціями нашого експорту в країни ЄС є зернові культури, залізорудна сировина та металопродукція. Така орієнтація на вивезення сировинних ресурсів є основним чинником нестабільності експортних позицій України, оскільки сировинні ринки тісно пов'язані зі світовою кон'юнктурою і не є сталими ні за обсягами, ні за цінами. Натомість Україна імпортує

паливні ресурси, машини та обладнання (30%), а також продукти хімічної промисло-

вості (передусім, фармацевтичні вироби й мінеральні добрива).

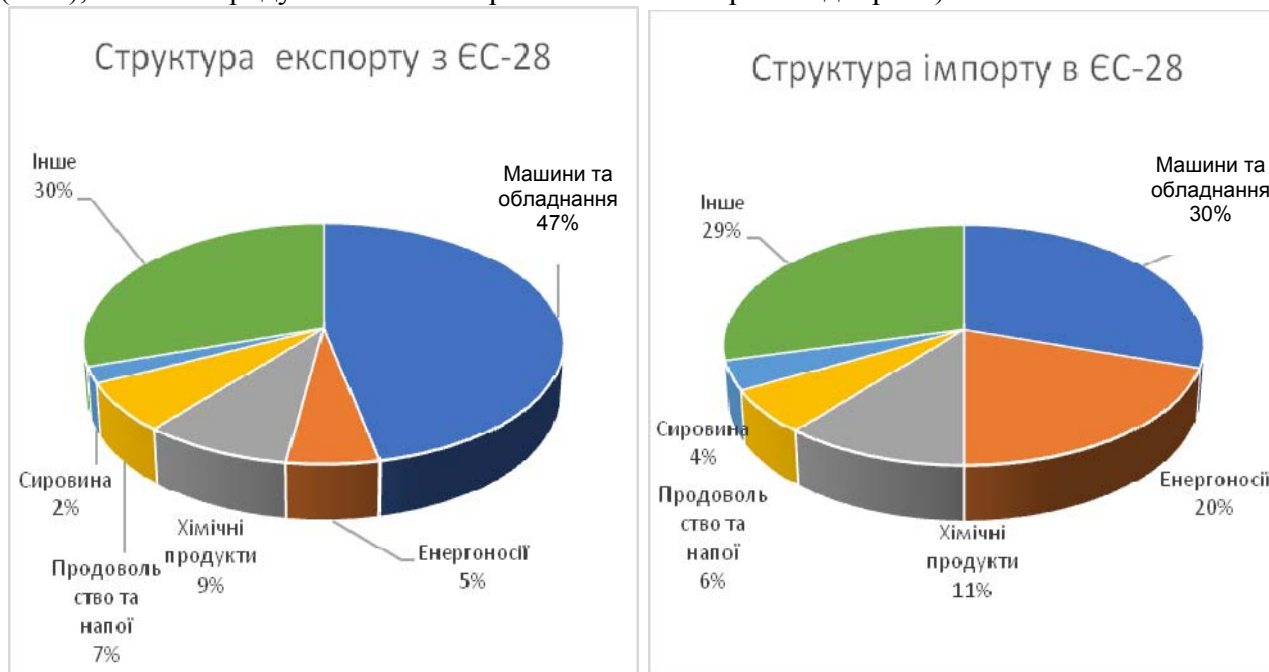

Рис. 1. Структура зовнішньої торгівлі України з ЄС у 2016 році, % [2]

Вітчизняні зернові є однією з найвагоміших (понад 50%) статей експорту з України до Ірландії, Іспанії та Португалії. В ЄС найбільшими покупцями української кукурудзи є Іспанія, Італія й Нідерланди. Насіння і плоди олійних культур становлять понад 20% українського експорту до Франції, Бельгії, Греції та Нідерландів [7]. У грошовому вираженні їх найбільшими покупцями є Німеччина, Австрія, Польща й Угорщина.

Угода про Зону вільної торгівлі (ЗВТ) встановлює обсяги квот на безмитні експортні поставки сільськогосподарської продукції з України. Тарифна квота – це дворівневий митний тариф, пов'язаний з кількістю товару, при якій, задану кількість товарів може бути імпортовано за «пільговою» (тобто нижчою) ставкою мита протягом певного періоду часу («ставка мита в межах квоти»). Після того, як обсяг тарифної квоти було заповнено, можна продовжувати імпортувати продукт без обмежень, але платити вищу тарифну ставку («ставка мита поза квотою»). Як правило, це ставка за режимом найбільшого сприяння (РНБ, MFN), або генералізованої системи преференцій (GSP, GSP+).

Як бачимо з рисунка 2, ситуація із використанням тарифних квот на продукцію ро-

сливництва є значно кращою, ніж у галузі тваринництва.

Тарифні квоти недовиконані за двома позиціями рослинницької продукції: цукрова кукурудза та часник. Стосовно продукції бджільництва, то українські бджоларі їх виконують на 100% ще на початку року. В експорті продукції тваринного походження є ряд проблем, навіть за наявності тарифних квот, вони не можуть їх виконати через незадовільну санітарну й фітосанітарну ситуацію. Відсутність належної системи управління якістю в сільськогосподарських підприємствах, які займаються тваринництвом, практично унеможливило експорт цієї продукції [8].

У найближчій перспективі заповнити встановлені квоти для тваринницької продукції буде проблематично, оскільки переважна більшість тварин утримується в господарствах населення, які не мають можливостей застосовувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низьку її якість і невідповідність європейським санітарним нормам та стандартам. Для переважної більшості вітчизняних малих і середніх сільгосппідприємств також існують проблеми щодо забезпечення відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки

ки процеси гармонізації та адаптації законодавства у сфері технічного регулювання й санітарних і фітосанітарних заходів потре-

бують не тільки тривалого часу, але й значних матеріальних ресурсів.

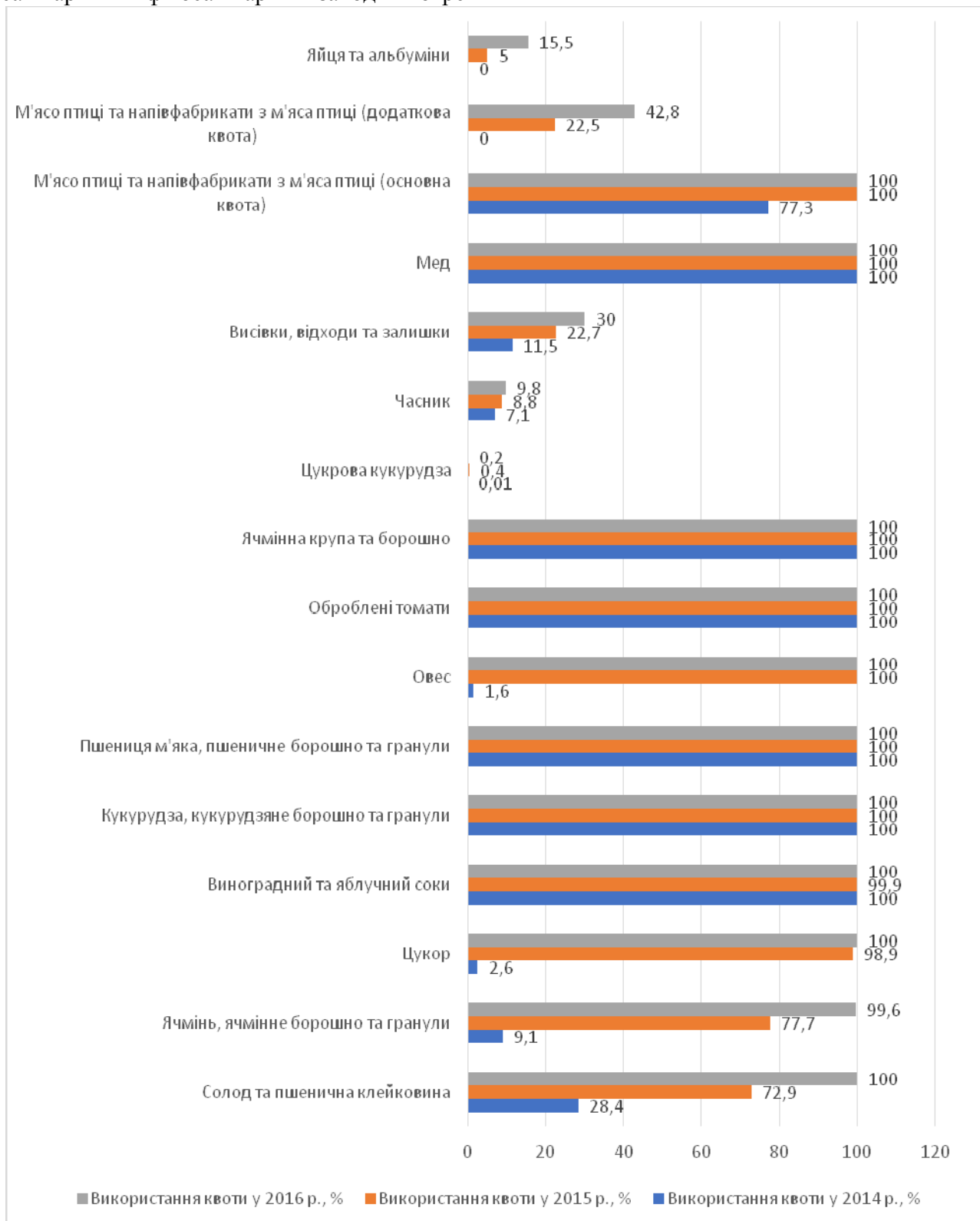

Рис. 2. Стан використання тарифних квот на експорт сільськогосподарської продукції українського походження в контексті імплементації угоди про асоціацію у 2014–2016 рр. [6, 9]

Дослідження проблем розвитку експорту продукції сільського господарства України в країні ЄС можна виокремити в основні з них:

низький рівень підтримки сільськогосподарських виробників із боку держави, що спричинює неможливість їх повноцінного розвитку для виходу на зовнішні ринки;

невідповідність якості сільськогосподарської продукції міжнародним стандартам, що зумовлено недотриманням екологічних норм використання мінеральних добрив, гербіцидів, пестицидів тощо при виробництві сільськогосподарської продукції;

копітка процедура проходження сертифікації сільськогосподарської продукції. Наприклад, для того щоб експортувати курятину або свинину в Німеччину, необхідно надати на митниці близько десяти різних свідоцтв, у т. ч. дані щодо забруднюючих речовин у продуктах харчування, контроль на залишкові пестициди, на залишки ветеринарних лікарських препаратів у живих тваринах та продуктах, витримувати вимоги маркування і т.д.;

низький рівень використання наукових розробок у сфері сільського господарства й залучення наукового потенціалу для розвитку аграрного виробництва;

необізнаність сільськогосподарських виробників про можливості експорту аграрної продукції.

Слід зазначити, що на шляху розвитку експортної політики для вітчизняних підприємців виникає ряд перешкод, яких тільки завдяки державній політиці можна уникнути протягом певного періоду та вивести сільськогосподарську продукцію на новий якісний рівень.

Крім того є нагальна проблема щодо неузгодженості тарифного регулювання й кво-

тування української сільськогосподарської продукції, яку необхідно розв'язувати, передусім, на законодавчому рівні з метою збереження та розвитку галузі.

Висновки. Виробництво й реалізація сільськогосподарської продукції в Україні відкриває перспективи розвитку експортного потенціалу аграрних підприємств, саме тому виділено основні перспективні шляхи розвитку виробництва та продажу сільськогосподарської продукції на ринки ЄС:

стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва з боку держави, що дасть змогу збільшити кількість експортоорієнтованих виробників аграрної продукції;

підвищення рівня екологічної безпеки сільськогосподарської продукції вітчизняних товаровиробників;

створення належної системи сертифікації експортоорієнтованої сільськогосподарської продукції;

залучення наукового потенціалу для формування ефективної експортоорієнтованої стратегії;

формування позитивного іміджу українських виробників аграрної продукції;

запровадження дорадчо-консультаційних послуг, які можуть надавати районні відділи агропромислового розвитку, що сприятиме піднесенню сільськогосподарського виробництва.

Такі заходи дадуть змогу розширити експортні можливості виробників кінцевої продукції тваринного й рослинного походження із максимальною доданою вартістю, призначеною для кінцевого споживача. Створять передумови поновлення та одержання нових міжнародних статусів для України, важливих для визнання українського виробництва як безпечного.

Список використаних джерел

1. Верстак О.М. Основні напрямки розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України / О. М. Верстак // Вісн. Чернівецького торговельно-еко. ін-ту. Економічні науки. - 2014. - Вип. 2. - С. 49-58.
2. Вимоги європейських торгових мереж до національної сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортується в ЄС [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.chamber.kr.ua/images/expimp/Vimogi%20jeuropejskix%20torgovix%20merez%20do%20nacionalnoji%20silskogospodarskoji%20ta%20xarchovoji%20produkciji,%20scho%20importujetsja%20v%20JeS.pdf>.
3. Вишневецька О.М. Напрями вдосконалення процесу реалізації сільськогосподарської продукції / О. М. Вишневецька, Є. Г. Дорох // Економічний простір. - 2013. - № 74. - С. 82-92.
4. Відкриття ринків в ЄС [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.cci.zp.ua/images/pdf/open-market_EU_ODF_2014.pdf.

5. Ганза І.В. Експортний потенціал вітчизняних підприємств АПК в дискурсі інтеграції до європейського ринку / І.В. Ганза // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С.116-121
6. Перспективи розвитку зовнішньоторговельних відносин України з Європейським Союзом в аграрній сфері / [Пугачов М.І., Духницький Б.В., Мельник О.А. та ін.] ; за ред. М.І. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2016. – 40 с.
7. Пугачов М.І. Експортна математика [Текст] / М.І. Пугачов // Агро Перспектива. – 2017. – № 5. – С. 22-25.
8. Стратегія розвитку: інституційний вимір [Текст] / [Гуткевич С.О., Завадських Г.М. та ін.] – Х. : Вид-во «Діса плюс», 2016. – 162 с.
9. Тарифні квоти ЄС на імпорт з України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2014/06/PB_06_2015_ukr.pdf.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2017 р.

Фахове рецензування: 10.10.2017 р.

*

УДК 338.43:339.543

*К.М. ПУГАЧОВА, О.О. ШЕРЕМЕТ, кандидати економічних наук, доценти
Національний університет харчових технологій*

Перспективи формування зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною

Постановка проблеми. Характерною особливістю сучасного етапу розвитку країн і світового господарства в цілому є міжнародна економічна інтеграція. Її головна ознака – високий рівень інтернаціоналізації виробництва на основі налагодження глибоких стійких взаємозв'язків і поділу праці між національними економіками, формування зон вільної торгівлі, митних союзів та інших інтеграційних угруповань. Угоди про вільну торгівлю укладаються як між розвинутими країнами, так і країнами трансформаційної економіки, оскільки вони сприяють зростанню міжнародної торгівлі товарами та послугами, виробничої кооперації та підвищенню конкурентоспроможності продукції.

Активно інтегруючись у світовий економічний простір, Україна є учасником багатьох зон вільної торгівлі. Угоди про вільну торгівлю укладено з Європейським Союзом, Європейською асоціацією вільної торгівлі, Канадою, Чорногорією, Македонією, Грузією тощо. Переговори щодо інтеграції Україна розпочала з Туреччиною й Ізраїлем, на черзі В'єтнам, Марокко та інші країни [1].

Перспективним партнером України у політико-економічному плані щодо інтеграції

є Турецька Республіка. За результатами 2016 року Туреччина увійшла в перелік десяти країн, з якими Україна має найбільший товарооборот: посідає шосте місце за показниками експорту та третє за імпортом. Найбільшу частку у взаємній торгівлі займає агропродовольча продукція (товарні групи 01-24 УКТЗЕД). З огляду на це важливо дослідити умови формування зони вільної торгівлі між Україною і Туреччиною, проаналізувати позиції сторін та особливості захисту внутрішнього ринку, визначити напрями взаємовигідної співпраці. При цьому важливо забезпечити отримання економічних та соціальних вигід від інтеграції, зокрема в агропродовольчій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародної економічної інтеграції як важливої складової подальшого розвитку вітчизняної економіки та пошуку шляхів підвищення її ефективності присвячено роботи багатьох науковців. Так, проблеми аграрної інтеграції України та підвищення на її основі ефективності сільського господарства досліджуються у наукових працях В. Власова, Н. Кривенко, Ю. Лупенка, М. Пугачова, П. Саблука та ін. [2-5]. Вони переважно розглядають аграрну інтеграцію України як форму здійснення зовніш-

© К.М. Пугачова, О.О. Шеремет, 2017

5. Ганза І.В. Експортний потенціал вітчизняних підприємств АПК в дискурсі інтеграції до європейського ринку / І.В. Ганза // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 5. – С.116-121
6. Перспективи розвитку зовнішньоторговельних відносин України з Європейським Союзом в аграрній сфері / [Пугачов М.І., Духницький Б.В., Мельник О.А. та ін.] ; за ред. М.І. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2016. – 40 с.
7. Пугачов М.І. Експортна математика [Текст] / М.І. Пугачов // Агро Перспектива. – 2017. – № 5. – С. 22-25.
8. Стратегія розвитку: інституційний вимір [Текст] / [Гуткевич С.О., Завадських Г.М. та ін.] – Х. : Вид-во «Діса плюс», 2016. – 162 с.
9. Тарифні квоти ЄС на імпорт з України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.beratergruppe-ukraine.de/wordpress/wp-content/uploads/2014/06/PB_06_2015_ukr.pdf.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2017 р.

Фахове рецензування: 10.10.2017 р.

*

УДК 338.43:339.543

*К.М. ПУГАЧОВА, О.О. ШЕРЕМЕТ, кандидати економічних наук, доценти
Національний університет харчових технологій*

Перспективи формування зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною

Постановка проблеми. Характерною особливістю сучасного етапу розвитку країн і світового господарства в цілому є міжнародна економічна інтеграція. Її головна ознака – високий рівень інтернаціоналізації виробництва на основі налагодження глибоких стійких взаємозв'язків і поділу праці між національними економіками, формування зон вільної торгівлі, митних союзів та інших інтеграційних угруповань. Угоди про вільну торгівлю укладаються як між розвинутими країнами, так і країнами трансформаційної економіки, оскільки вони сприяють зростанню міжнародної торгівлі товарами та послугами, виробничої кооперації та підвищенню конкурентоспроможності продукції.

Активно інтегруючись у світовий економічний простір, Україна є учасником багатьох зон вільної торгівлі. Угоди про вільну торгівлю укладено з Європейським Союзом, Європейською асоціацією вільної торгівлі, Канадою, Чорногорією, Македонією, Грузією тощо. Переговори щодо інтеграції Україна розпочала з Туреччиною й Ізраїлем, на черзі В'єтнам, Марокко та інші країни [1].

Перспективним партнером України у політико-економічному плані щодо інтеграції

є Турецька Республіка. За результатами 2016 року Туреччина увійшла в перелік десяти країн, з якими Україна має найбільший товарооборот: посідає шосте місце за показниками експорту та третє за імпортом. Найбільшу частку у взаємній торгівлі займає агропродовольча продукція (товарні групи 01-24 УКТЗЕД). З огляду на це важливо дослідити умови формування зони вільної торгівлі між Україною і Туреччиною, проаналізувати позиції сторін та особливості захисту внутрішнього ринку, визначити напрями взаємовигідної співпраці. При цьому важливо забезпечити отримання економічних та соціальних вигід від інтеграції, зокрема в агропродовольчій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню міжнародної економічної інтеграції як важливої складової подальшого розвитку вітчизняної економіки та пошуку шляхів підвищення її ефективності присвячено роботи багатьох науковців. Так, проблеми аграрної інтеграції України та підвищення на її основі ефективності сільського господарства досліджуються у наукових працях В. Власова, Н. Кривенко, Ю. Лупенка, М. Пугачова, П. Саблука та ін. [2-5]. Вони переважно розглядають аграрну інтеграцію України як форму здійснення зовніш-

© К.М. Пугачова, О.О. Шеремет, 2017

ноекономічної політики в аграрній сфері на основі раціонального використання експортного агропродовольчого потенціалу.

На засадах наукового доробку дослідників постає потреба системного опрацювання проблеми забезпечення інтересів вітчизняних товаровиробників при формуванні зон вільної торгівлі в умовах досить різних, навіть асиметричних, підходів країн до підтримки свого сільського господарства та тарифного захисту внутрішнього ринку.

Мета статті – дослідити умови формування зони вільної торгівлі між Україною та Туреччиною й обґрунтувати напрями взаємовигідної співпраці, які забезпечать отримання економічних вигід українськими товаровиробниками.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасний розвиток країн характеризується прискоренням міжнародних інтеграційних процесів, у т.ч. в агропродовольчій сфері – аграрна інтеграція. Найважливішим чинником аграрної інтеграції України є глобалізація з основними характерними ознаками – розширенням торгівлі та її лібералізацією; інтернаціоналізацією обороту капіталу й усунення перешкод для його руху, розгортанням діяльності транснаціональних корпорацій та їх зростаючою експансією, переважаною орієнтацією попиту на світовий продовольчий ринок тощо [6, с. 257-258].

Інтеграція охоплює систему зовнішньоекономічних інтересів, цілей, ідей, цінностей, концепцій, стратегій, тактики, програм, доктрин, курсів, практичних дій, спрямованих у системі міжнародних відносин на досягнення агропродовольчим сектором України певних переваг на світових ринках і водночас на захист внутрішнього ринку країни, та має компонентну, територіальну та організаційно-управлінську структури.

Першим етапом інтеграції є формування зони вільної торгівлі, яка за змістом розглядається як система преференційної лібералізації зовнішньої торгівлі в межах угоди між країнами, в основі якої лежить усунення імпорتنих тарифів стосовно сторін цієї угоди. Функціонування зон вільної торгівлі може відбуватися у різних комбінаціях їхнього формату, при виключенні окремих товарів з

режиму вільної торгівлі зважаючи на національні інтереси.

У торгівлі агропродовольчими товарами з Туреччиною Україна традиційно має позитивне сальдо. Зокрема, за підсумками 2016 року експорт вітчизняної агропродовольчої продукції до цієї країни становив 608 млн дол. США, а імпорт – 324 млн дол. США. Така тенденція спостерігається і в поточному році. За I півріччя 2017 року Україна до Туреччини експортувала агропродовольчої продукції на суму 485 млн дол. США, а імпортувала – на 143 млн дол. США [7].

Основними продуктами українського агропродовольчого експорту до Туреччини є зернові, олійні культури (зокрема соя), соняшникова олія та відходи харчової промисловості. Сумарно товарні групи займають понад 90% у структурі поставок аграрної продукції. За 6 місяців 2017 року до Туреччини було експортовано зернових культур на 82 млн дол. США, олійних – на 171, жирів та олій – на 99 млн дол. США, залишків та відходів – на 95 млн дол. США. Це свідчить про те, що український експорт до цієї країни є переважно сировинним. Щодо продукції з доданою вартістю, то крім олії та відходів харчової промисловості, у нинішньому році Туреччина закупила в України цукру 29 тис. т на 14 млн дол. США, хлібобулочних виробів – відповідно 848 т на понад 1 млн дол. США, алкогольних та безалкогольних напоїв – більш ніж на 1 млн дол. США, насіння овочевих рослин – 616 т на 593 тис. дол. США. Експортується й інша продукція, зокрема оброблене зерно, пшеничне борошно, різні харчові продукти, але у менших обсягах.

Найбільші обсяги імпорту в Україну з Туреччини серед агропродовольчої продукції припадають на фрукти (в основному, цитрусові), овочі (помідори, огірки, перець), насіння олійних культур (насіння соняшнику для сіви), які сумарно забезпечують понад 80% у структурі вартості імпорту. У I-му півріччі 2017 року імпортовано з Туреччини насіння олійних на 68 млн дол. США, фруктів – на 31, овочів – на 22 млн дол. США. Серед продукції з доданою вартістю найбільшим попитом в Україні користують-

ся і ввозяться кондитерські вироби з цукру (1,8 тис. т на 2,8 млн дол. США), готові продукти з зерна (на 2,7 млн дол. США), продукти переробки плодів та овочів (на 4,2 млн дол. США) [7]. Враховуючи існуючу структуру імпорту України та провідні позиції аграрного експорту Туреччини, вітчизняний бізнес найбільше цікавить закупівля переробленої плодоовочевої продукції та готових виробів з зерна. Для вітчизняної аграрної галузі становить інтерес досвід Туреччини з виробництва соняшнику для сіви, адже по цій товарній позиції українські сільгосптоваровиробники відчувають певну імпортозалежність.

Наразі потенціал співробітництва між двома країнами у сфері наукоємної агропродовольчої продукції з доданою вартістю реалізований досить слабо. Однією з основних перешкод цьому можна назвати орієнтацію як українського, так і турецького аграрного сектору на експорт сировинної продукції. При цьому експорт продукції харчової та переробної промисловості розвивається, однак не надто швидко й лише по окремих позиціях. Розширення зовнішньоторговельних операцій між Україною та Туреччиною доцільне по всіх групах продуктів харчової та переробної промисловості. Цьому має посприяти підписання Угоди про вільну торгівлю між двома країнами, консультації щодо якої ведуться вже тривалий час. Очікується, що її буде підписано протягом 2017-2018 років.

Останній – сьомий раунд переговорів щодо укладення Угоди про вільну торгівлю між Урядами України та Турецької Республіки (Угода) відбувся у квітні 2017 року в м. Києві. Головною метою переговорів стало забезпечення в межах майбутньої Угоди збалансованих, взаємоприйнятних для обох сторін і прозорих умов доступу до агропродовольчих ринків. Проте умови захисту ринків країн асиметричні. Туреччина має значно вищий рівень тарифного захисту свого ринку та середній тарифний захист режиму

найбільшого сприяння по агропродовольчій продукції (42,7% у 2015 р.), при якому застосовуються адвалерні та комбіновані ставки мита [1].

Найбільш захищені агропродовольчі товари у Туреччині – м'ясо і субпродукти (225%), сухе молоко та масло тваринне (180%), кисломолочна продукція (170%), сир (140%), інший цукор – лактоза, глюкоза і фруктоза, мальтоза, сиропи, штучний мед (135%), готові та консервовані продукти з м'яса (121,5%), зернові не для сіви (130%), вино (70%) [8]. Як наслідок, надто чутливими турецькими товарами вважаються м'ясо і молочна продукція, зернові та цукор, тому пропонується зберегти право застосовувати діючі митні тарифні ставки та правила щодо імпорту агропродовольчої продукції.

Це неприйнятно для українських експортерів, адже по окремих агропродовольчих товарах Туреччина застосовує додатковий специфічний тариф (аграрний компонент), який розраховується на основі вмісту в продукті молочного жиру, білків молока, крохмалю, глюкози і сахарози тощо й сплачується в євро на одиницю нетто ваги (100 кг). Аграрний компонент застосовується до імпорту кондитерських виробів, морозива, продуктів дитячого харчування, молочних паст, сумішей і тіста для виробництва хлібобулочних виробів, печива, сухарів тощо, що унеможлиблює експорт з України товарів із високою доданою вартістю. Тому аграрна інтеграція України і Туреччини має відбуватися на засадах взаємної лібералізації зовнішньоекономічних відносин, встановлення квот, розширення торгівлі та взаємовигідного доступу до агропродовольчих ринків країн.

За розрахунками ННЦ «Інститут аграрної економіки», ринок Туреччини буде досить перспективним для вина виноградного та ігристого, морозива, виробів із макаронного тіста, плодів і горіхів, баранини та козлятини тощо (табл.).

Прогноз експорту окремих вітчизняних агропродовольчих товарів до Туреччини в умовах зони вільної торгівлі

Найменування продукції	Прогноз обсягів експорту, тис. т
Морозиво та інші види харчового льоду, що містять або не містять какао	0,9
Вироби з макаронного тіста (спагеті, макарони, локшина, ріжки, галушки, равіоли тощо)	0,4
Плоди та горіхи	0,2
Пшениця тверда та м'яка (для сівки)	10,0
Баранина та козлятина	0,2
Вина виноградні, тис. дал	320
Вина ігристі, тис. дал	250
Коньяки, бренді тощо, тис. дал	100

Джерело: Сформовано за даними галузевих асоціацій.

Збільшення обсягів експорту вітчизняної агропродовольчої продукції до Туреччини можливе за умови узгодження в межах договору про зону вільної торгівлі положень щодо скасування дії не тільки митних (імпортних) тарифів, але й додаткових специфічних тарифів (аграрного компонента). Це має бути темою переговорів щодо зони вільної торгівлі.

Висновки. Позиція України у перемовинах з Туреччиною щодо зони вільної торгівлі має бути скерована на створення нових можливостей для вітчизняного аграрного

бізнесу в межах безмитної торгівлі при відповідному відстоюванні національних інтересів. Принципи її формування повинні ґрунтуватися на необхідності збільшення експорту агропродовольчої продукції. Зокрема це стосується м'яса птиці та яловичини, м'ясних консервів, молока і молочної продукції, яєць і меду, зернових, борошна і круп, олії та маргаринової продукції, цукру і кондитерських виробів, соків, морозива, вина, залишків і відходів харчової промисловості.

Список використани джерел

1. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
2. Власов В.І. Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії : монографія / В. І. Власов. - К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2012. - 790 с.
3. Кривенко Н.В. Міжнародна економічна інтеграція [Текст] / Н. В. Кривенко // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. Серія : Економічні науки. – 2016. - № 1 (6). – С. 92-95.
4. Пугачов М.І. Перспективи експорту агропродовольчої продукції України: 20 основних країн-імпортерів кукурудзи / М. І. Пугачов, Б. В. Духницький. – К.: ННЦ ІАЕ, 2017. – 26 с.
5. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство / П.Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
6. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов та ін. ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 392 с.
7. Пугачов Н.И. Экспортная математика / Н.И. Пугачов // Агро Перспектива. 2017. – № 5. – С. 22-25.
8. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / S. Gomez y Paloma et al. – Springer International Publishing Switzerland, 2017. – 318 p.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2017 р.

Фахове рецензування: 13.10.2017 р.

* * *

УДК 334.02:63.327 (ЄС).339.9

*Т.О. ЗІНЧУК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Житомирський національний агроекологічний університет*

Сучасна парадигма Спільної аграрної політики ЄС як протидія глобальним викликам та дезінтеграції

Постановка проблеми. Розвиток глобального співтовариства на фоні зростання темпів чисельності населення світу, деградації природного навколишнього середовища, загрози продовольчій безпеці людства, торгових війн та індустріалізації суспільства потребує активізації багатофункціональної ролі сільського господарства в органічному поєднанні з ефективністю використання великого потенціалу цієї галузі. Одержання економічних і соціальних вигід у таких умовах зумовлює перегляд традиційних напрямів реалізації аграрної політики найпотужнішого гравця світового ринку – Європейського Союзу (ЄС). Європейський сільськогосподарський сектор обмежений інституційними нормами Спільної аграрної політики (Common agricultural policy, САП ЄС), яка є гарантом позитивних змін у сільському господарстві та “захисником” інтересів фермерів в умовах жорсткої ринкової конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії й практичного втілення основних засад САП ЄС визначається логікою процесів інтеграції в аграрному секторі економіки України. Європейська аграрна модель набуває наукового забезпечення з позиції умов виведення вітчизняного сільського господарства на якісно новий рівень розвитку, що відповідно вимагає узагальнення різноманітних підходів щодо етапів аграрного реформування через дослідження як основних переваг, так і окремих недоліків

САП ЄС. У контексті сучасного економічного розвитку переважна сукупність наукових поглядів має за мету визначити, проаналізувати й адаптувати норми та правила САП ЄС до практики сільськогосподарського виробництва й політики сільського розвитку. Винятково важливішою проблемою адаптації до умов сучасної моделі САП ЄС, яка знаходиться у полі зору І. Прокопи [11], є відповідність організаційно-правовим формам, які діють в ЄС, адже аграрну політику ЄС спрямовано на збереження фермерства та сільського способу життя, який доводить свою стійкість і можливість успішно розвиватися.

З огляду на особливості еволюційності розвитку САП ЄС та ключові зміни, пов'язані з мінімізацією глобальних ризиків, виникненням загроз продовольчої незахищеності й загальної деградації навколишнього середовища, проблемами зайнятості сільського населення, створена та продовжує формуватися потужна вітчизняна теоретико-аналітична база з інституційного удосконалення й стратегічного розвитку вітчизняної аграрної політики, розробки якої закладені у наукових працях О. Бородіної [15], О. Могильного [8], С. Кваші та О. Попової [3; 4], В. Онегіної й Н. Шibaєвої [9] та багатьох інших учених. Проблеми формування ринку землі в умовах трансформаційних змін економіки України з урахуванням європейського досвіду й прикладу таких країн ЦСЄ, як Польща, Угорщина, країни Балтії та інших становлять науковий предмет дослідження В. Данкевича й ін. [2].

Водночас актуальними з погляду створення сприятливого інституційного середовища для реалізації основних засад європейської політики сільського розвитку, розвитку експортного потенціалу аграрного сектору, одержання економічної вигоди від агробізнесу є науково-аналітичні розробки Н. Куцмус, Т. Усюк, О. Ковальчука [27]. Таким чином, наукові дослідження вітчизняних учених доводять про необхідність позитивного внеску переваг САП ЄС у розвиток національної аграрної економіки. Він досягається за рахунок інноваційних методів землеробства та сільськогосподарських біотехнологій, максимізації сільськогосподарського виробництва й мінімізації ризику руйнування навколишнього середовища, запровадження професійного менеджменту в практику господарювання, змін інституційного середовища на користь політики сільського розвитку, підвищення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції на європейських і світових ринках.

Прагнення до поглибленого вивчення сучасних пріоритетів САП ЄС пов'язано, з одного боку, із суттєвими зовнішніми впливами глобальної економіки на сільське господарство, що потребує перегляду орієнтирів САП ЄС в напрямі забезпечення нового соціоекономічного рівня розвитку, та, з іншого, об'єктивною мотиваційною готовністю до прискорення адаптаційного періоду запровадження прогресивних норм єдиної, високоорганізованої моделі європейського сільського господарства у процес формування вітчизняної аграрної політики.

Мета статті – узагальнити позитивні зміни, проаналізувати вплив чинників глобалізації на необхідність формування нової моделі САП ЄС, обґрунтувати доцільність пріоритетів розвитку аграрної політики на фоні дезінтеграційних процесів в ЄС.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство і його агропродовольчий сектор відіграють важливу роль у життєдіяльності ЄС як регіонального інтеграційного об'єднання та сприяють збереженню й примноженню європейських цінностей. Історично тенденції та умови розвитку сільського господарства визначаються межами САП ЄС. На всіх етапах рефор-

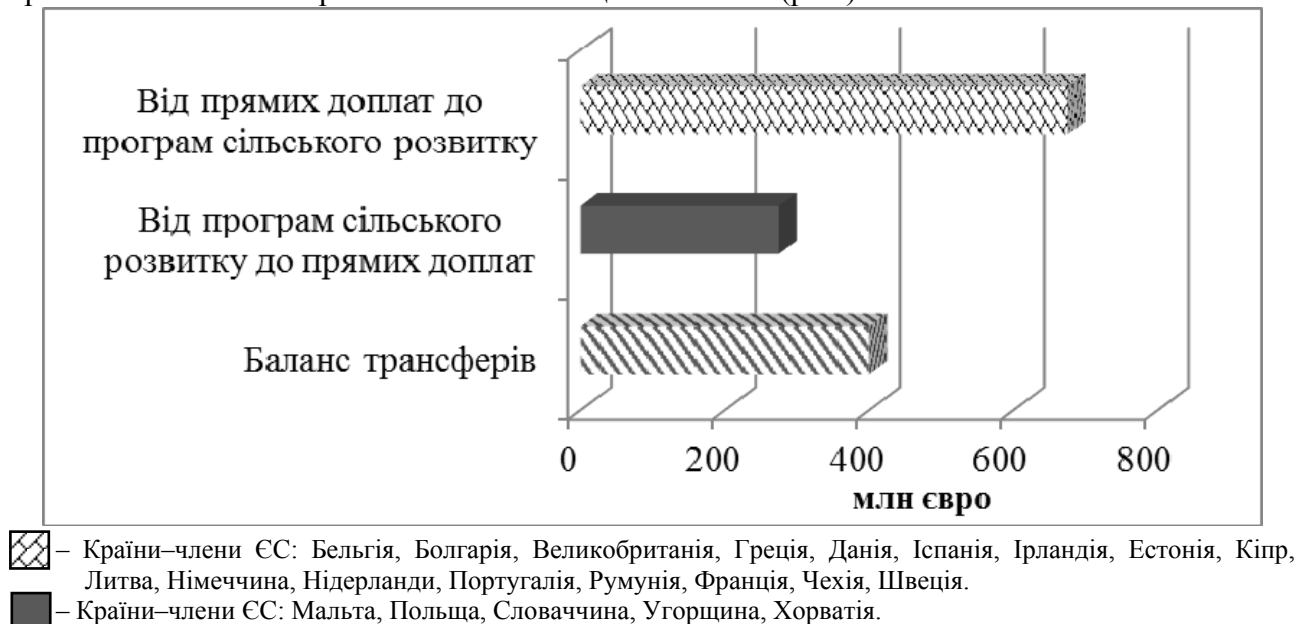
мування розвиток САП ЄС ґрунтувався на двох незмінних “стовпах”: ринковій політиці й політиці сільського розвитку, які підтримуються та фінансуються як окремі напрями з бюджету ЄС. Характерною ознакою є те, що за майже п'ятдесятип'ятирічний період існування САП ЄС лише зміцнила свою стратегічну мету і зорієнтована на збереження економічного сектору з нестандартними інституційними та соціальними рисами. Цілі САП ЄС з періоду набуття чинності Римської угоди (1 січня 1958 р.) залишаються багатоаспектними й рівнопріоритетними. Традиційно аграрна стратегія ЄС спрямована на досягнення п'яти основних завдань: 1) самозабезпечення продовольством; 2) підвищення продуктивності праці у сільському господарстві та рівня життя сільських жителів на основі технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва й оптимального використання виробничих факторів, зокрема – робочої сили; 3) стабілізація сільськогосподарського ринку; 4) доступність продовольства і помірних цін на нього для споживачів; 5) забезпечення добробуту фермерів шляхом збільшення їх особистого прибутку. Завдяки досягненням у реалізації стратегічних напрямів, сільськогосподарський сектор ЄС продовжує зберігати провідні позиції в європейській та світовій економіці.

За даними європейських статистичних джерел (Faostat, WDI, 2012-2015), загальна чисельність населення ЄС становить 506,8 млн осіб, у тому числі сільського – 112,9 млн осіб, або 22,3%; загальна площа територій – 4463,2 тис. км². Основна частина земель зайнята землями сільськогосподарського призначення, на які припадає 188,4 млн га, або 45,05%. Про високий рівень життя сільського населення показують такі критерії, як обсяг ВВП, який сягає майже 14 млрд євро, у тому числі на одну особу припадає 27,4 тис євро. При незначній частці сільського господарства у ВВП (1,4%) ЄС позиціонується як провідний експортер сільськогосподарської продукції в усі регіони світу: на сільське господарство припадає 8% загального обсягу європейського експорту, що в грошовому виразі становить 130 млрд євро [16; 21; 25].

Економічні й соціальні позитивні результати в агропродовольчій сфері ЄС забезпечуються завдяки функціонуванню фермерської моделі господарювання з притаманною їй приватною власністю на землю. Сімейні фермерські господарства виступають основним провідником реалізації сучасних пріоритетів САП ЄС, сполучною ланкою між сільським господарством і сільським розвитком, ключовими учасниками агробізнесу й основними роботодавцями для галузей, поєднаних виробничим інтеграційним ланцюгом із сільським господарством. Спроможність 22-х млн європейських фермерів оцінюється формуванням сфери прикладення праці у таких галузях, як захист рослин (22 тис. зайнятих), ветеринарна медицина (50 тис.), насінництво (52 тис.), виробництво добрив (95 тис.), кормовиробництво (110 тис.), обслуговування сільськогосподарської техніки (135 тис.), непродовольчі види біопродукції (2,7 млн), переробна індустрія (4,6 млн) та роздрібна торгівля (17,3 млн зайнятих) [17, с.12].

Отже, з моменту виокремлення із загальних ринкових принципів функціонування, САП ЄС розвивається й реформується як об'єктивна умова активізації ролі фермерства та сільського господарства в економіці країн-членів ЄС. Історичні етапи еволюції

САП ЄС фактично можна звести до трьох основних фаз розвитку: недовиробництва агропродовольчої продукції, насичення (стабілізації) внутрішнього ринку країн-членів ЄС і перевиробництва основних видів агропродовольства. За будь-яких умов акценти збереження фермерських господарств сімейного типу, багатофункціональність ролі сільського господарства та бюджетна підтримка сільськогосподарських товаровиробників лише посилювалися. У структурі бюджету ЄС САП залишається найбільш витратною статтею: на бюджетний період 2014-2020 років на підтримку першого “стовпа” САП ЄС (ринкова політика) виділено 312,74 млрд євро, на підсилення другого “стовпа” (сільський розвиток) – 95,58 млрд євро. Таким чином загальний рівень підтримки в рамках САП ЄС на період 2014-2020 років становитиме 408,31 млрд євро [26, с. 3], або майже половину всього бюджету ЄС. Причому відзначається прогресивність змін у напрямках фінансування САП ЄС у бік виділення коштів на заходи, які забезпечують розвиток сільських територій і стимулюють поширення несільськогосподарських видів підприємництва. Країни-члени ЄС зорієнтовані – хто більшою, хто меншою мірою – на відхід від прямих виплат (рис.).

Трансфер коштів між “стовпами” САП ЄС у країнах-членах ЄС на період 2014-2020 рр., млн євро

Джерело: За даними : [22 , с. 9].

Непорушність принципів субсидування САП ЄС зберігатиметься принаймні до 2030 року, але разом із тим змінюються пріоритети й цілі, які виправдовують найвищий рівень підтримки фермерів. Етапом аграрної реформи на період 2014-2020 років передбачено досягнення трьох цілей: 1) життєздатного виробництва продовольства; 2) сталого використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків змін клімату; 3) збалансованого сільського розвитку. Відповідно до Постанови Європарламенту та Європейської ради № 1306/2013 щодо фінансування, менеджменту й моніторингу САП ЄС, витрати на реалізацію аграрної політики здійснюються з двох фондів: Європейського сільськогосподарського фонду гарантування (EAGF), з якого забезпечуються прямі доплати для сільськогосподарських виробників і заходи з регулювання аграрних ринків, та Європейського сільськогосподарського фонду для сільського розвитку (EAFRD), який фінансує витрати, пов'язані з реалізацією програм сільського розвитку. В рамках фінансування чітко окреслено відмінні риси заходів САП ЄС періоду 2017-2020 років від періоду 2013-2017 років, які полягають у такому;

забезпечення переходу від підтримки виробництва окремих видів продукції до прямої підтримки фермера;

підвищення конкурентоспроможності сільського господарства;

дотримання норм і правил екологічної безпеки за рахунок відмови від монокультури господарювання;

наповнення й розширення програм підтримки сільського розвитку;

виділення цільових субсидій на розвиток депресивних регіонів ЄС;

застосування методів екстенсивного господарювання;

захист навколишнього природного середовища, консервація земель.

Система прямого субсидування фермерів містить, зокрема, деякі нововведення, а саме: 1) введення системи базового преміювання фермерів (наприклад, у Німеччині базова премія на 1 га сягає 175 євро); 2) додаткові виплати за “перші гектари” (всі сільськогосподарські товаровиробники одержува-

тимуть за перші 30 га приблизно 50 євро за 1 га, за кожні наступні 16 га – майже 30 євро за 1 га); 3) надання субсидій молодим фермерам (до 40 років), які становитимуть протягом максимального п'ятирічного періоду додатково близько 44 євро на 1 га з розрахунку на 90 га сільськогосподарських угідь; 4) доплати за екологізацію (компенсація у розмірі орієнтовно 85 євро на 1 га за реалізацію заходів з охорони навколишнього середовища) [23].

Слід зазначити, що сільськогосподарські субсидії надаються фермерам лише за умови виконання ряду вимог, які стосуються захисту навколишнього середовища, якості продуктів харчування та належного утримання худоби. Цей підхід “cross-compliance” – взаємне дотримання зобов'язань Євросоюзом, державами й сільгоспвиробниками – обов'язковий з 2005 року. Для фермерів, які не дотримують цих вимог, скорочуються виплати. Метою підходу “cross-compliance” є формування багатофункціонального сталого, економічно та соціально збалансованого сільського господарства на всьому європейському просторі [10, с.148].

Прогресивність змін досягатиметься також за рахунок розвитку й впровадження інноваційних технологій у сільськогосподарське виробництво, формування системи продовольчих резервів на випадок криз у сільськогосподарському секторі та безпеки продуктів харчування. Про соціальну спрямованість САП ЄС показує факт збільшення фінансування на запровадження програми безкоштовного/пільгового розподілу молока, фруктів, овочів для харчування дітей у школах.

Усвідомленим і раціональним рішенням у контексті САП ЄС є виділення екологічної складової. Збереження природних основ життя, охорона природи – одна з найгостріших проблем розвитку суспільства. Принцип постійної взаємодії людини та природи є визначальним чинником при формуванні екологічного вектора сільського господарства за рахунок запровадження системи “зелених платежів”. Заходи САП ЄС у межах програми “зелених платежів” – це насамперед:

диверсифікація сільськогосподарських культур (дотримання трипільної сівоzmіни), утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон із консервацією 5%, згодом 7% землі, збереження біорізноманіття й елементів ландшафту з виділенням 3% річного бюджету прямих платежів;

агроекологічні заходи, підтримка органічного землеробства та проектів, пов'язаних з інноваціями й екологічними інвестиціями із виділенням 30% бюджету на сільський розвиток;

стимулювання несільськогосподарської економічної диверсифікації в аграрних регіонах (до 70 тис. євро на проект), грошові компенсації фермерам, які витратили 30% власного доходу через негоду, волатильність ринків та інші непередбачені обставини. Створення фермерами спільних страхових фондів тощо. Відповідно 5,2% фермерських господарств ЄС – диверсифіковані. Найактивніше диверсифікація діяльності фермерів відбувається в таких країнах-членах ЄС, як Данія (52%), Австрія (37,3%), Швеція (33,8%), Німеччина (31%), Фінляндія (26%). Диверсифікована діяльність забезпечує формування майже 19% доходів фермерів. Як правило, до диверсифікації діяльності більшою мірою схильні фермери, що займають-

ся виробництвом продукції галузі тваринництва [18, с.4].

Досліджуючи процес сучасного переформування САП ЄС, не слід ігнорувати дії, особливості й загрози процесу глобалізації. Глобалізація як процес сучасної культури, на думку І. Сертакової, має яскраво виражену просторову горизонтальну спрямованість (поширення по всьому світу) і часову (спрямованість уперед, у майбутнє), та лише малою мірою припускає звертання до минулого [13]. Водночас, разом із перспективами й позитивами глобалізації посилюються також загрози, що спонукає країни до потреби враховувати дію негативних екстерналій – побічних ефектів [5].

Глобалізація веде до перегляду механізму регулювання аграрної політики ЄС. Фактично в усіх країнах-членах ЄС існують проблеми депресивного характеру: протягом 2014-2017 років кожне четверте фермерське господарство припинило своє функціонування, суттєво погіршилася вікова структура фермерів (на кожного фермера у віці до 35 років припадає 9 фермерів віком понад 55 років). Ознаки негативної дії глобалізації породжують конфлікти локального значення. Сучасна парадигма САП ЄС – це своєрідний супротив викликам глобалізації для сільського господарства (табл.).

Вплив викликів глобалізації на зміни в пріоритетах САП ЄС

Виклики глобалізації	Ознаки негативної дії на сільське господарство	Реакційні заходи в межах САП ЄС
1. Втрата біологічного різноманіття (різке скорочення цінних видів рослин та популяцій рідкісних порід тварин)	Знищення лісів; надмірне розорювання земель; знищення дикорослих лікарських рослин; зникнення порід сільськогосподарських тварин; дестабілізація екосистеми та неможливість протистояти стихійним природним лихам	Включення тематики біорізноманіття у коло міжурядових інтересів та суспільства Скорочення прямого навантаження на біорізноманіття Охорона екосистем Збільшення обсягів економічних вигід для фермерів, які забезпечують екосистемні послуги Ефективність освітнього та наукового потенціалу
2. Зміни клімату	Зниження продуктивності сільськогосподарських культур з погляду якості та кількості; зниження урожайності зернових культур; зміна методів ведення сільськогосподарського виробництва; вплив на навколишнє середовище; виникнення дефіциту води; вразливість торговельної інфраструктури (портових споруд, будівель, доріг, залізниць, аеропортів, мостів унаслідок руйнівної дії стихійних лих); зникнення сільських регіонів	Аналіз і моделювання впливу зміни клімату на галузі тваринництва і рослинництва Інвестиції у різні види нових товарних експортоорієнтованих сільськогосподарських культур) Формування адаптаційного потенціалу Надання субсидій для ефективної системи зрошування Субсидії фермерам, які займаються рекреаційною діяльністю та екологічними методами ведення сільського господарства Збільшення частки кормових культур на орних землях, озеленення поверхні ґрунтів, насаджень і розширення захисних лісосмуг, пристосування структури і компактності ґрунту тощо

3. Соціоекономічні зміни	Негативне ставлення сільського населення до суспільних та економічних змін; неповна зайнятість сільського населення; дискримінація в одержанні суспільних благ	Розширення функцій соціальних інституцій Посилення ролі сільських громад Інклюзивність розвитку сільської економіки Сталий розвиток сільських територій у контексті стратегії “Європа 2020” Налагодження взаємодії з фондами ЄС
4. Загрози безпечності харчування	Зростання антропогенного та техногенного навантаження на природне середовище; порушення організації харчового ланцюга; використання генетично модифікованих організмів (трансгенних кормів у тваринництві, виробництво трансгенних культур	Обов'язковість базових екологічних вимог і відповідних зобов'язань фермерів Диверсифікація сільськогосподарського виробництва Обов'язковість контролю на науковій основі Контроль якості імпорту агропродовольчої продукції Дотримання норм європейського харчового законодавства Належне утримання тварин
5. Втрата контролю над управлінням використання ресурсів	Протиріччя при використанні виробничих, фінансових, людських, інформаційних ресурсів; неефективність використання земельних ресурсів	Забезпечення багатофункціональної ролі сільського господарства ЄС Захист доходів товаровиробників від ринкових і природних стихій Дослідження та інновації Нормативно-правові стимули й обмеження землекористування
6. Втрата культурних цінностей села	Тенденції до втрати соціокультурної ідентичності; вестернізація і стандартизація сільського способу життя; «маргіналізація» сільських територій	Бюджетна підтримка розвитку туристичного підприємництва та сфери рекреаційних послуг Відродження стародавніх сільських звичаїв, національних обрядів, фольклоризація побутової та професійної сфери як напрям політики сільського розвитку Виконання вимог “Cross-compliance”
7. Порушення законів економічної життєдіяльності	Недотримання принципу розумного і раціонального використання природних ресурсів; загрози здоров'ю людей	Новий підхід до типізації сільських регіонів у рамках дослідницького проекту “Розвиток сільських регіонів Європи в еру глобалізації” Релокалізація (глокалізація) сільських територій Збалансованість екологічного та економічного розвитку
8. Недовикористання енергетичної корисності біомаси	Ймовірність втрати енергетичного та економічного потенціалу біомаси з відходів (залишків) с.-г. виробництва	Доведення до 2020 р. 20% енергії з відновлювальних джерел енергії у валовому кінцевому енергоспоживанні

Джерело: Авторське дослідження на основі узагальнення [1; 6; 7; 20, с.10; 24].

Рухаючись “у руслі” глобалізації та стаючи її активним співучасником об'єктивно виникає потреба у зміцненні інтеграційних зв'язків між країнами-членами ЄС. Історичні етапи становлення САП ЄС нерозривно зв'язані з масштабнішими процесами інтеграції європейських економік. Певною мірою захищеність і непорушність принципів САП ЄС гарантувалася соціально-економічною природою процесу європейської економічної інтеграції, який у період 1990-2000 років, за словами відомого дослідника євроінтеграції В. Сіденка, інтенсивно розвивався та “просунувся як у глибину, так і вшир”. Все це дало підстави вважати процес інтеграції в ЄС зразком політики регіональної інтеграції та прикладом до наслідування, а саму структуру ЄС перетворювало

на провідний глобальний центр економічної й політичної потуги [14, с. 7].

На такому сприятливому тлі масштабна фінансово-економічна криза 2008-2009 років та її непередбачені результати дії призвели до порушення устоїв і цілісності європейської інтеграції. Фактично внаслідок виходу Великобританії зі складу ЄС за підсумками референдуму 23 червня 2016 року (т. зв. процес Brexit) вперше помітні серйозні ознаки не лише інституційної кризи в ЄС, але й непрогнозованих припущень для розвитку політики, бізнесу, науки, суспільства тощо. Як коротко-, так і довгострокові наслідки дезінтеграції вимагають проведення окремих ґрунтовних досліджень через непередбачуваність виникнення такої події.

Вести мову про реальні втрати або здобутки для САП ЄС на фоні дезінтеграції ще зарано. Зв'язку між явищем дезінтеграції й особливостями розвитку аграрної політики поки що не спостерігається. Інша справа, чи не постраждає аграрний бюджет ЄС від недоодержання внесків від такого фінансово потужного донора, як Великобританія. Адже синергія зв'язку між аграрними здобутками та дотаційною політикою є ключовим фактором стратегії реформування САП ЄС. Недоодержання бюджетом ЄС чистого валового прибутку від Великобританії створить конкретну фінансову прогалину і спричинить певний економічний перебіг у функціонуванні об'єднання й, можливо, нанесе збитки аграрному бюджету.

За різними сценаріями вихід Великобританії зі складу ЄС звільнить її від дотримання спільних прав у сфері сільського господарства та рибальства, у той же час соціально вразливими відчують себе британські фермери, оскільки на них не поширюватиметься програма підтримки, що є одним із правил САП ЄС. Умови нових торговельних відносин між Великобританією і ЄС не стримуватимуть протекційні інтереси САП ЄС у найближчій перспективі. Очевидними нині стають випадки з боку агровиробників ЄС, зокрема французьких фермерів, щодо ізоляції своїх британських конкурентів як відповідь на "оксамитне розлучення" з Британією. Великий обсяг можливих проблем для сільського господарства ЄС унаслідок дезінтеграційних процесів не вичерпується лише вищевикладеними фактами. Як питання для подальшого розв'язання та пом'якшення економічних наслідків Brexit(y) для САП ЄС слід вказати на узгодження цінової політики на європейських ринках, системи контролю якості, безпеки агропродовольчої продукції, питання квот на поставку агропродовольчих товарів на ринки країн-членів ЄС, надання соціальних гарантій фермерам й ін.

Незважаючи на своєрідний "роздоріжний" стан ЄС, бачення перспектив функціонування інтеграційного об'єднання залишається оптимістичним. Це зумовлено виникненням нових технологічних парадигм в економічному світовому розвитку, які потребують ефекту масштабу, що забезпечується в межах

потужних регіональних комплексів. Такий стан, за твердженням В. Сіденка, може зумовити подальший стрімкий розвиток за рахунок стрибка у нову якість, або ж навпаки, призвести до стрімкої дезінтеграції та формування на цьому просторі фактично двох, або навіть більше субрегіональних інтеграційних просторів за моделлю різнорівневої інтеграції [14]. За різних варіантів, майбутні реформи аграрної політики ЄС націлені на формування інструментів мінімізації й управління глобальними та дезінтеграційними ризиками для агротоваровиробників, подальше просування програм агроекологічного змісту, ринкову орієнтацію фермерів, удосконалення програм сільського розвитку.

Висновки. Результати проведених досліджень дають змогу констатувати, що вплив процесів глобалізації на стан і прерогативи САП ЄС є не лише високим, але й має тенденцію до посилення. Завдає певних проблем умовам аграрного реформування і нове явище в історії регіональної європейської інтеграції – процес дезінтеграції, наслідки якого повною мірою ще не відбилися на правилах САП ЄС. Перспективний період розвитку САП ЄС окреслюється межами 2015-2020 років та є віддзеркаленням прописаних сценаріїв у "Стратегії 2020": перетворення ЄС на розумну, сталу та всеохоплювальну економіку з високим рівнем зайнятості, продуктивності та соціальної згуртованості. З огляду на це основні підходи, закладені у САП ЄС, зведені до: чіткого формулювання цілей і дій усупереч глобальним викликам; обґрунтування необхідності й ефективності нового механізму підтримки фермерів (відхід від прямих виплат до програм сільського розвитку); екологічних принципів господарювання та стимулюючого значення заходів зі збереження навколишнього середовища; обов'язковості з боку фермерів дотримання вимог "cross-compliance"; незмінності курсу на зміцнення фермерської моделі господарювання; позбавлення стереотипів про відсталість сільського укладу життя популяризацією досягнень у політиці сільського розвитку тощо.

Урахування норм і принципів оновленої та "озеленої" САП ЄС, адаптація хоча б до окремо взятих вимог, безумовно, матиме

позитивний ефект для аграрного сектору економіки України й сприятиме реалізації умов Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Процес запровадження у вітчизняну практику підходів САП ЄС може служити прикладом для формування механізму під-

тримки агротоваровиробників при розробці бюджету, актуалізації ролі малих і середніх виробників агропродовольчої продукції, які нині залишаються поза межами інституційного середовища.

Список використаних джерел

1. Глобальная перспектива в области биоразнообразия 4. Выводы и заключение / Секретариат Конвенции о биологическом разнообразии. – Монреаль, 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.cbd.int/gbo/gbo4/gbo4-summary-ru.pdf>
2. Зінчук Т.О. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель / Т.О. Зінчук, В.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2016. – № 12. – С. 84–92.
3. Кваша С.М. Стан та тенденції розвитку сільського господарства країн-членів Європейського Союзу / С.М. Кваша. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с.
4. Кваша С.М. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України / С.М. Кваша, О.Л. Попова // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 89–96.
5. Лопатинський Ю.М. Вплив глобалізаційних процесів на розвиток вітчизняного аграрного сектору [Електронний ресурс] / Ю.М. Лопатинський. – Режим доступу: http://zbirnik.bukuniver.edu.ua/issue_articles/4.pdf
6. Маруняк Є.О. Вплив процесів глобалізації на трансформації сільської місцевості: зарубіжний досвід / Є.О. Маруняк // Український географічний журнал. – 2015. – № 3. – С. 41–49.
7. Массей Ерік Е. Досвід Європейського Союзу в адаптації до змін клімату та застосування його в Україні [Електронний ресурс] / Ерік Е. Массей // Сценарії зміни клімату та безпеки в регіоні Східної Європи. – Режим доступу: <http://www.osce.org/uk/ukraine/104020?download=true>, 2012
8. Могильний О.М. Зайнятість сільського населення: нові виклики щодо екологізації аграрного сектору відповідно до європейських вимог / О.М. Могильний // Ринок праці. – 2014. – № 3. – С. 5–10.
9. Онегіна В.М. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС / В.М. Онегіна, Н.В. Шибаєва // Економіка АПК. – 2016. – № 1 – С. 18–24.
10. Попова О.Л. Cross-compliance – європейський підхід взаємного дотримання зобов'язань при наданні державної підтримки сільгоспвиробникам / О.Л. Попова // Економіка і прогнозування. – 2016. – № 3. – С. 148–151.
11. Прокопа І.В. Ідентифікація малих виробників сільськогосподарської продукції: європейський досвід для України / І.В. Прокопа, І.М. Демчак // Економіка і прогнозування. – 2017. – № 1. – С. 58–71.
12. Пугачов М.І. Аграрна реформа: оцінка впливу. Барометр змін. – К.: Український інститут публічної політики, 2014. – 40 с.
13. Сертакова І.Н. Противоречивая глобализация в этнокультурном контексте [Электронный ресурс] / И. Н. Сертакова // Электронное научное издание “Аналитика культурологии”. – 2009. – № 1 (13). – Режим доступа: <http://analiculturolog.ru>.
14. Сіденко В.Р. Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи / В.Р. Сіденко // Економіка і прогнозування. – 2017. – № 1. – С. 7–34.
15. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.
16. Agriculture, forestry and fishery statistics / Statistical books. – Luxembourg: “Publications Office of the EU”, 2016. – 230 p.
17. Agriculture: A partnership between Europe and farmers. – Luxembourg: Publications Office of the EU, 2017. – 16 p.
18. Augère-Granier M.-L. Farm diversification in EU / M.L. Augère-Granier // EPRS. – Briefing, 2016. – 8 p.
19. CAP Reform Post-2020 – Challenges in Agriculture / Workshop Documentation. – Brussels: European Parliament, 2016. – 314 p.
20. Castellano G. Rural development policy / G. Castellano // EC, DG Agriculture and Rural Development, 2014. – 35 p.
21. Cumulative Economic Impact of Future Trade Agreements on EU Agriculture / P. Boulanger, H. Dudu, E. Ferrari, M. Himics, R. M'barek. – Luxembourg: Publications Office of the EU, 2016. – 92 p.
22. Dumitru M. The CAP towards 2020: Implementation of Rural Development Policy [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/uploaded-files/s2_state-of-play_dumitru.pdf
23. FAQ zur Agrarreform und der nationalen Umsetzung [Електронний ресурс] // EU-Agrarpolitik. – Режим доступу: http://www.bmel.de/DE/Landwirtschaft/Agrarpolitik/_Texte/GAP-FAQs.html
24. Green Economy: Opportunities for Rural Europe / EU Rural Review № 23. – Luxembourg: Publications Office of the EU, 2017. – 44 p.
25. Monitoring Agri-trade Policy / MAP 2016-1. – Brussels: European Commission, 2016. – 24 p.
26. Overview of CAP Reform 2014-2020, Brussels: European Commission, 2013. – 10 p.
27. Zinchuk T. Institutional Transformation of Ukraine's Agricultural Sector / T. Zinchuk, N. Kutsmus, O. Kovalchuk, V. Dankevych, T. Usjuk // Review of Economic Perspectives. – Vol. 17, Issue 1. – 2017. – pp. 57–80.

Стаття надійшла до редакції 17.08.2017 р.

Фахове рецензування: 18.08.2017 р.

* * *

*Y.V. TROKOZ, post-graduate student**
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

The importance of Ukrainian corn in the export potential of the animal industry of Spain

Scientific problem. Today, the European Union is one of Ukraine's largest trade partners. About a third of foreign trade turnover of Ukraine falls on trade with EU countries, and the volume of direct investments into the Ukrainian economy from EU countries is equal to 80% of the total amount of investments into Ukraine.

Ukraine is one of the key global exporters of grain crops, and for instance, in terms of corn exports, our country ranked 4th in the world, while Spain is the largest consumer of Ukrainian corn in the EU. Corn remains one of the priority crop species in feeding animals in the export-oriented animal industry of Spain, therefore it is reasonable to carry out a detailed analysis of this crop and examine the existing correlation in trade.

Analysis of recent researches and publications. Number of native scientists devoted their works to the problems of the industry's development, the formation and establishment of economic relations in the market of agricultural products, which are as follows: B.V. Duhnitsky, A.O. Melnyk, S.M. Kvasha [2], M.I. Pugachov [3] and others. At the same time, in connection with the functioning of the Deep and Comprehensive Free Trade Area between Ukraine and the European Union (DCFTA) between Ukraine and the EU, there is an urgent need to carry out analysis of the exports effectiveness of domestic goods within the existing tariff quotas in the context of modern integration processes.

The objective of the article – to explore the importance of the Ukrainian grain crops (corn) in the export potential of the animal industry of Spain.

Statement of the main results of the study. The Free Trade Area between Ukraine and the EU, stipulated by the Association Agreement, became operational on 1 January 2016. Within the next few years, the barriers to mutual trade will be gradually removed, and the Ukrainian producers will implement European standards.

The grain harvest of Ukraine in 2016 distributed as follows: 26 million metric tons of wheat, 28.1 million tons of corn, 9.4 million tons of barley and 392 thousand metric tons of rye, according to the State Statistics Service of Ukraine [5]. Volumes of wheat production give credence to almost identical indicators of successful production for two consecutive years. Thus, it is essentially to note, that corn production increased by 20 percent in comparison with the precedent periods, and barley production showed a growth of 14 percent. Still, the production of rye remained at the level of 2015.

According to the State Statistics Service of Ukraine, domestic consumption in relation to different cultures has different long-term trends. The chart below (Figure 1) shows that both wheat and rye are mainly aimed at consumption in food. Corn and barley are mainly consumed as animal feed. More than a third of corn is processed into starch and molasses by large factories in Dnipro and small processing facilities in Chernihiv and Kyiv. In addition, a small amount of corn is crushed for the production of corn oil. Small volumes of wheat targeted at the production of high quality alcohol and a small amount of barley used in brewing.

* Scientific supervisor – S.M. Kvasha, doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS.

© Y.V. Trokoz, 2017

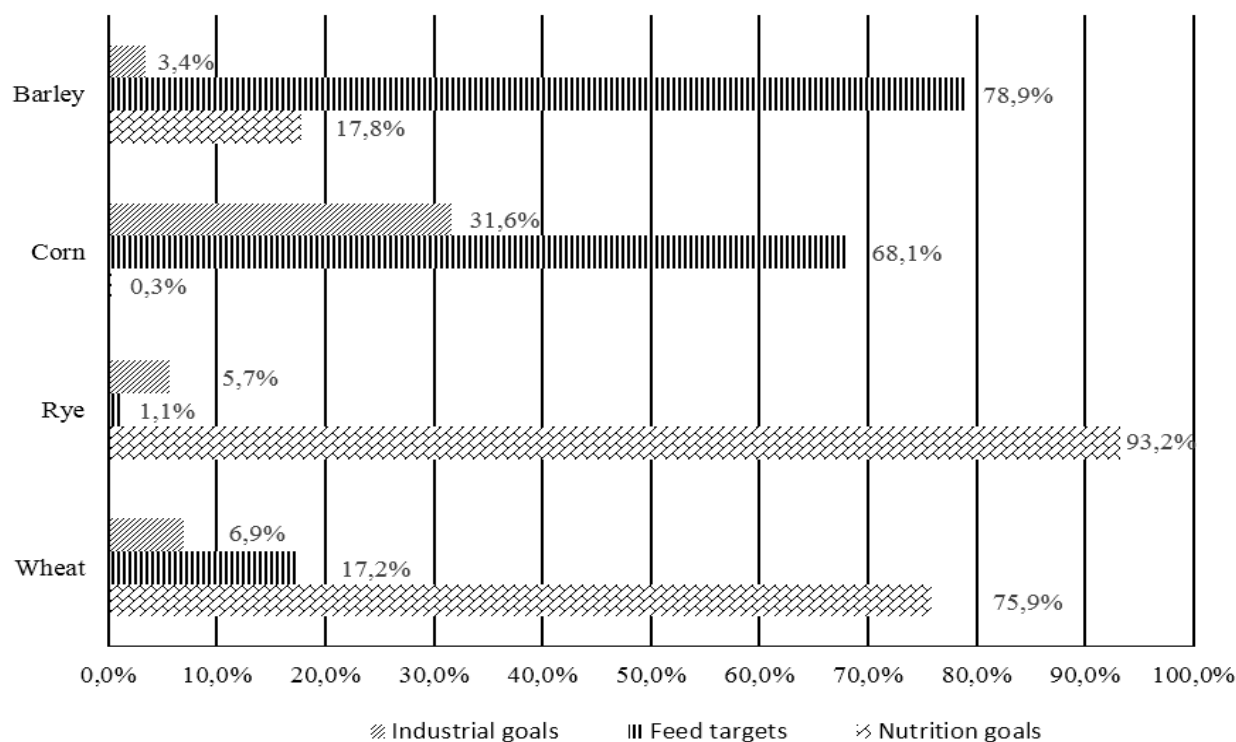

Figure 1. Distribution of domestic consumption of grain in Ukraine for 2016

*Source: developed by the author on the basis of the data of the State Statistics Service of Ukraine.

The production of wheat in the marketing year 2017/18 is projected at the level of 23.9 million tons, which is characterised by a decrease of approximately 11 percent comparing with the previous period based on the reduced winter crop area in comparison with the previous season. Exports of wheat in the new season, as expected, will reach 12.9 million tons, which is characterised by a decrease of 19 percent in comparison with the previous marketing year [4]. The production of corn in 2017/18 is projected at the level of 28.7 million tons, which is of 2 percent higher than the previous season's production, mainly due to increased sown area. According to forecasts, corn exports will come up to 21.5 million tons, which is 7 percent of the growth compared to the previous marketing year. The production of barley in the marketing year 2017/18 is projected at the level of 8.7 million tons, that is 12.5 percent lower than the production volumes in the previous year. Barley exports in the new season are projected at the level of 3.7 million tons, which is characterised by a decrease of 27.5 percent over the previous marketing year. The production of rye in 2017/18 is forecasted to reach 425 thousand tons, which is characterised by an increase of

8.5 percent comparing with the previous marketing year. This will likely lead to a balance in the domestic market, which will result in further reduction of import of this crop and will allow to establish export volume at the level of 10,000 tons [5].

Ukraine continues to develop closer economic ties with the European Union. This leads to an increase in exports for both cereals and flour mill products, which result in strong support by introducing of duty-free tariff quotas agreed by the parties under the Deep and Comprehensive Free Trade Area (DCFTA). This trend is expected to continue in the next years.

Because to the fact that Ukraine is one of the key world exporters of corn, considering that in terms of volume it takes the 4th place, it is expedient to carry out the detailed analysis of this culture.

As it was mentioned, corn production in Ukraine in 2017/18 marketing year is projected at the level of 28.7 million tons, which shows a rising trend in the amount of 2 percent comparing with the previous period of 2016/17 - 28.1 million tons. This forecast is based on the data concerning the crop area under such crop, which is 4.7 million hectares in 2017, as well as

average yields information over the past four years.

Notably, Ukrainian farmers effectively adjust their production technologies, both in accordance with weather conditions and market situations. In the fall of 2016 due to high production volumes of different crops, some producers decided to leave corn standing in fields, because of the limited storage areas. According to numerous viewpoints, the remaining corn does not lose much of its quality. As an additional advantage, farmers can harvest corn with lower humidity compared to corn harvested in the fall, which reduces the expenses on drying the crop.

Corn remains popular crop for Ukrainian farmers, as it adapts well to existing crop rotation regimes, offering high harvests compared to other crops. Essentially, farmers grow corn from hybrid seeds of domestic production, both large multinational companies and domestic farms. From farmers' perspective, at present, the varieties of corn brought out in the domestic market provide yield, similar to yields as of the international brands subject to the existence of "normal" weather conditions and their cost is much lower. Although, it is necessary to point out that there is a certain risk in such approach, given that the productivity of domestic seed material significantly reducing in the course of adverse weather conditions in comparison with imported hybrids.

Another feature that contributes into the corn production in Ukraine is the increase of expenses on seeds and agrochemicals by the farmers. This has a positive effect on quality and leads to corn yields with higher stability under the terms of adverse weather conditions.

The corn is planted in the end of April or early May when the soil warms up to 10-12° C. Weather is always a risk factor in agriculture and according to NDVI maps (Standardized vegetation index), the apparent lack of moisture in the soil is observed in several regions of the South and Central Ukraine, which can result in low corn yields.

Consumption. According to the State Statistics Service of Ukraine almost two thirds of corn, which was used for fodder purposes, was used for internal grain consumption, in 2016.

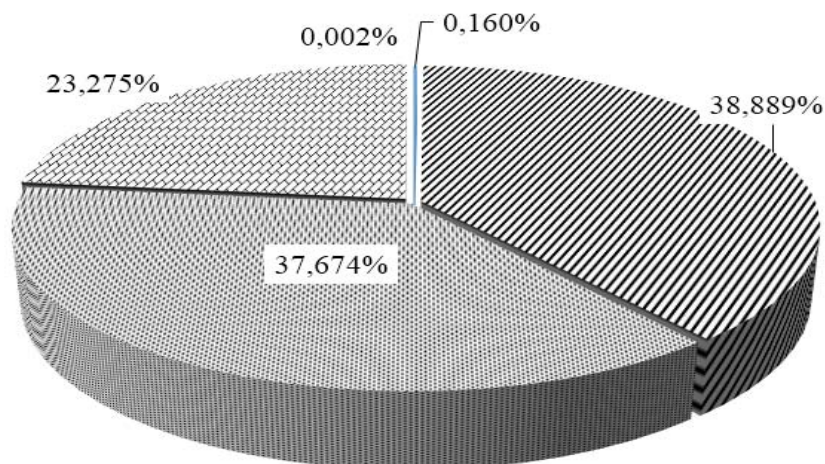
According to the State Statistics Service of Ukraine, within 2016 the number of pigs de-

creased by 5.5 percent, poultry by 1.1 percent and cattle by 1.8 percent. This trend continued in early 2017. For instance, the number of pigs decreased by 7.5 percent, cattle by 1.1 percent, while the number of poultry increased by 2.4 percent in January-March 2017 comparing with the same period last year. For this reason, the expert environment foresees a possible reduction, approximately up to 4.8 percent, of consumption of corn used for fodder purposes. However, it is important to note that such reduction, may be partly caused by an increase in the consumption of wheat feed.

Trade. In the marketing year 2017/18, corn exports are projected at the level of 21.5 million tons, which is 7 percent higher than in 2016/17, an estimated 20.1 million tons. The domestic corn price for most time of the 2015/16 period, as well as the beginning of the 2016/17 period, was on the mark approximately \$155/t, which correlates with international prices. However, due to the large volume of corn on the market, coupled with a good harvest of other cereals, corn prices on FOB terms declined slightly at the end of the 2015/16 period, considering that logistics centres were overloaded with other cereals and oilseeds. Figure 2 displays the general geographical picture of the export of Ukrainian corn.

The diagram shows that in Europe most of the corn is exported to Spain, taking into account the European vector of development of Ukraine, it is reasonable to study the existence of dependencies.

At the beginning of the marketing year (MY) 2016/17 (October 2016 - January 2017), Ukraine shipped about 8.6 million tons of corn, which is 18 percent more than the same period of the previous marketing year. Of this number, 3.2 million tonnes were delivered to EU countries, which is reflecting a decrease of 37 percent compared with the same period of the previous marketing year. Deliveries were mainly carried out at the ports of Spain, the Netherlands and Italy. This decrease was compensated by the growth of exports to some African countries (mostly in Egypt) of about 2.5 million tonnes, which reflecting a 62 percent increase, as well as the Middle East in the amount of almost 2 million tons, which is three times more in comparison with the same period of the previous marketing year.

- CIS - 0,160% (main partner in region - Belarus 90,28 %)
- ▤ Europe - 38,889% (main partner in region - Spain 31,60 %)
- ▦ Asia - 37,674% (main partner in region - China 41,16%)
- ✂ Africa - 23,275% (main partner in region - Egypt 64,01%)
- America - 0,002% (main partner in region Canada 61,41%)

Figure 2. Export of Ukrainian corn for 2016 in terms of continents and major trading partners

*Source: developed by the author on the basis of the data of the State Statistics Service of Ukraine.

Growth of volumes of corn production in Ukraine, in turn, stimulate large seed producers to place hybrid seed production directly in Ukraine, which is reflected in the gradual decrease in imports of corn seeds. In respect to the import of high quality seed hybrid material, in most circumstances it was made from such countries as: Hungary, Romania, France and Serbia, and other countries.

Analysis of the situation concerning production, consumption, and trade of corn in Spain

Planting by corn area continues to decrease for the fifth year in a row in connection with set limits of water usage for irrigation in some river basins, and to a lesser extent, through the diversification of crops specified by the European greening requirements.

The relatively low average grain yield, associated with the high demand of the export-oriented livestock industry, stimulates the import of corn to Spain.

Bioethanol industry of Spain, in turn, consumes more than a million tons of grain per year. Corn, wheat and barley are the main cereals used to produce bioethanol.

Essentially, it should be noted that an increase in the proportion of corn in the raw material feed base of livestock industry is expected to take place. Corn remains one of the priority types of crops in animal feeding, provided that planned harvests in Spain will be reached, and the traditional cooperation in corn supply will continue with the countries such as France, Romania, Ukraine (see Figure 3).

Data on the number of import of corn to Spain shows a fair close connection with the supply of meat from Spain.

The total annual import of corn by Spain is about 6 million tons, according to the data of the UN Statistics Committee, 41% of this volume is provided by grain imports from Ukraine. Therefore, it is possible to confidently make a statement that the Ukrainian-Spanish trade and economic relations with regard to grain imports positively contribute to the economy of both countries. From the side of Ukraine –it is a stable grain buyer; from the Spanish side – it is an opportunity to grow piglets using a quality product without GMOs and, accordingly, increase the quantitative indicators for the export of meat delicacies - the Iberian ham.

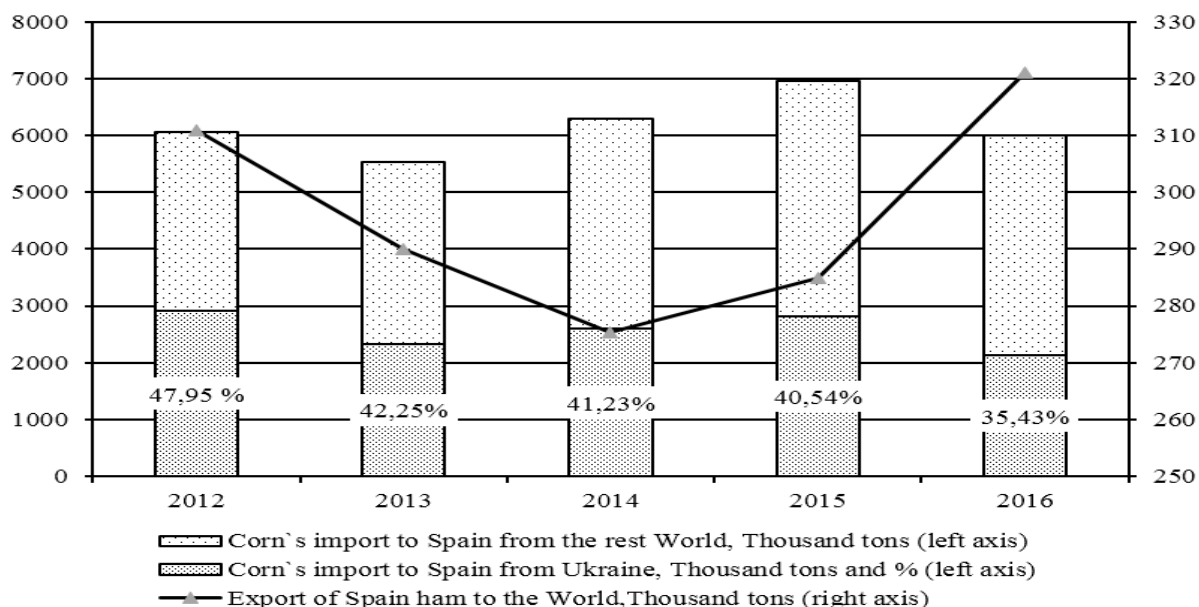

Figure 3. The share of Ukrainian corn in the total import of corn to Spain and the dynamics of export change of livestock industries (Iberian jamon) from Spain

*Source: developed by the author, data from the UNCTAD.

Written sources of the XIV century show that the meat delicacies – jamon became a part of the Spanish household culture. If previously the distant ancestors of the Spanish could only slaughter a pig and saline it, the present process of production of jamon has become a whole culture. Today, jamon is manufactured throughout Italy, except for the coast. Particularly, in the provinces of Belbas, Salamanca, Segovia, Teruel and Granada. For the preparation of ham, only a special breed of pigs is used, namely Iberian ones. The cultivation of this type of farm animal involves a strict diet. The pork diet is composed entirely of acorns, corn and vegetable feed - forage. Corn seed is a highly nutritious and valuable feed for pigs, so immediately after weaning, the pigs are fed on barley and corn for several weeks. After that,

the pigs may be in free grazing on pastures and oak groves to feed herbs, acorns and roots.

Further, Spanish farmers who grow Iberian pigs also note that Ukrainian corn is preferable. After all, Ukrainian grain without GMOs, and Spanish producers include not only acorns but also high-grade Ukrainian corn products to be able to position pigs, as the ones fed solely on organic material.

In order to study the existing tendencies in foreign trade relations, it is reasonable to investigate the cohesiveness of the relationship between Ukrainian corn imports and the trends of the export-oriented livestock industry in Spain. In order to calculate the tightness of the interrelations, for the analysis were taken the complete available data for four years on the export of Ukrainian corn to Spain and the export of the meat delicacies – jamon from Spain (see Table 1).

Table 1. Calculation of the tightness of the link between the export of Ukrainian corn and the export of Spanish meat products (jamon).

Year	x	y	X-Xcp	Y-Ycp	(X-Xcp)* (Y-Ycp)	(Xi-Xcp)2	(Y-Ycp)2
	Export of corn Ukraine-Spain, t	Export of jamon Spain - World, t					
2012	2 907 876	310 884	243 288	20 600	5 011 804 082	7,07451E+11	6404291733
2013	2 333 743	290 017	-330 845	-266	87 948 823	-7,72106E+11	-77095681,05
2014	2 594 861	275 313	-69 727	-14 970	1 043 840 563	-1,80931E+11	-4121556943
2015	2 821 871	284 919	157 283	-5 364	-843 669 045	4,43833E+11	-1528309203
Aver.	2 664 588	290 283		Σ	5 299 924 423	198 247 013 346	677 329 906

*Source: developed by the author, data from the UNCTAD.

To accomplish task at hand we calculate the Pearson correlation coefficient (Karl Pearson), which demonstrates the existence or absence of a linear dependency between two variables X and Y, which takes values from -1 to +1 inclusive. The connection is stronger when the value of the correlation is closer to 1 or -1 the value. If the value is closer to 0, then the connection is weak [1].

Positive correlation is a correlation in which the increase of one variable is associated with an increase in the other, the correlation coefficient shall be positive. If the correlation coefficient is negative, this means the presence of an opposite connection: the higher the value of one variable, the lower the value of another. That is, a negative correlation means that with the increase of one value the friend tends to decrease.

Mathematically, the correlation of two random variables is a correlation coefficient.

$$r_{xy} = \frac{\sum (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{\sqrt{\sum (X_i - \bar{X})^2 * \sum (Y_i - \bar{Y})^2}} \quad (1)$$

*Source: Buxton 2008 [1]

Research result. In the course of carrying out the corresponding calculations, we have the opportunity to see that the correlation coefficient (r) has a positive value with index of 0.5 (middle correlation connection). Thus, the calculation indicates that there is a certain dependency between the quantity of imported Ukrainian corn to Spain and the volume of exports of meat products - jamon from Spain.

In respect of the correlation analysis there is possibility to deeply investigate interrelations of economic phenomena and processes, to identify the influence of factors on the results of economic activity, to identify and calculate the reserves for improving the efficiency of the national economy. All the above-mentioned actions positively affect the implementation of management, marketing and other activities, the economically sound business decision-making, both at the level of the national economy and the projection of international trade.

In addition to the above, it is understood that the connection is characterized by the fact that there is no complete correspondence between the factor and the resultant attributes, but a certain correlation exist. The peculiarity of the cor-

relation connection is that each value of the factor characteristic corresponds not to one, but to a number of meanings of the resultant characteristic. The correlation connection can be detected only in the form of a general tendency in terms of mass comparison of factors.

Conclusions. Free access to the EU market through duty-free tariff quotas allows to encourage Ukrainian exporters to entry with agri-food products to one of the largest high-margin markets.

Ukraine is one of the main suppliers of cereals the European market, in particular, wheat, barley and corn. The average share of Ukraine in exports of wheat is 32%, in exports of barley - 45%, and in corn exports - 48%.

Notably, although there is a positive dynamic in the cultivation of grain, in the process of analysis of the question in relation to efficiency of growing on 1 hectare of land, there is still a need and expediency in introducing world cultivation technologies. With regard to the effectiveness of growing corn per 1 hectare of land, it is quite high, which indicates a great prospect of this culture in terms of export potential.

Corn belongs to the top-10 Ukrainian goods exported to the EU. The largest share of exports to the EU countries comes to Spain with a value of 31.6%, which upon the average accounts for 41% of the total imports of corn by Spain. The research showed that there is a certain squeeze dependency with the correlation coefficient amounting to 0,5, which indicates an average correlation between the export of Ukrainian corn to Spain and the Spanish export of meat delicacies - the Iberian ham.

Correct application of correlation methods makes it possible to understand the deep essence of the processes of interconnections. Correlation connections appear not in every single case, but on average in many occasions. In these connections between cause and consequence, there is no complete match, only a certain interrelation can be found.

Thus, for the Ukrainian grain market, the EU market is the most promising. However, activation and growth prospects of grain market require from Ukraine the development and implementation of certain measures and mechanisms.

References

1. Buxton R. (2008). Statistics: Correlation. Mathematics Learning Support Center, available at: <http://www.statstutor.ac.uk/resources/uploaded/correlation.pdf>.
2. Kvasha S.M., Kvasha K.S. (2013). Status and trends of agricultural development in the European Union member states. Kyiv, IAE. – 40 p.
3. Pugachov M.I. et al. (2016). Prospects for the Development of Foreign Trade of Ukraine with the European Union in Agriculture. Kyiv, IAE. – 40 p.
4. Pugachov M.I. Export Mathematics (2017). Agro Perspective. N5, p. 22-25.
5. State Statistics Service of Ukraine (2017). Economic results of agricultural production 2016-2017, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. The European Commission, Agriculture and rural development (2017). EU tariff quotas and volume of their usage. Principle "Import Licenses, available at: https://ec.europa.eu/agriculture/cereals_en.
7. The European Commission, Taxation and Customs Union (2017). Taxation and Customs Union, Tariff quota consultation, available at: http://ec.europa.eu/taxation_customs/dds2/taric/quota_consultation.jsp?Lang=en.
8. UN Comtrade Database (2017). The Committee of the UN Trade, available at: <http://comtrade.un.org/>.

The article has been received 02.10.2017

Revision: 02.10.2017

* * *

Новини АПК

Мінагрополітики України та ФАО ООН поглиблюватимуть співпрацю в рамках комплексної стратегії розвитку сільського господарства на 2015–2020 роки

Мінагрополітики та Продовольча сільськогосподарська організація ООН (ФАО) активно співпрацюють відповідно до підписаної Рамкової програми співробітництва для України з ФАО на 2016–2019 роки. Проекти, які здійснюються в рамках програми та спрямовані на реалізацію ключових пріоритетів Єдиної комплексної стратегії розвитку сільського господарства і сільських територій України на 2015–2020 роки, вже мають успішні результати.

Про це повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції Ольга Трофімцева під час зустрічі із заступником Регіонального представника Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) для Європи та Центральної Азії паном Раймондом Єлем.

«Ми дуже вдячні нашим колегам з ФАО за успішну співпрацю та реалізацію проектів технічної допомоги. Надзвичайно важливою є програма підтримки фермерів на сході України та комплексне дослідження ролі сільського господарства у постраждалих від конфлікту Луганській та Донецькій областях. Саме такі конкретні й ефективні проекти є для нас чудовим прикладом роботи над практичними моделями для забезпечення стійких продовольчих систем і ефективніших ланцюгів доданої вартості на регіональному рівні», - відмітила заступник Міністра з питань євроінтеграції.

Ольга Трофімцева розповіла, що підтримка ФАО охоплює такі надзвичайно важливі сфери, як земельна реформа, лісове господарство, розвиток сільського підприємництва в Луганській та Донецькій областях, адаптація аграрного сектору до змін клімату та інші.

«Міністерство аграрної політики та продовольства України зацікавлено в подальшій активній співпраці з ФАО за даними напрямками і в активнішому залученні експертів організації у процеси підтримки реформ, якими займається Мінагрополітики», – зазначила заступник Міністра.

Ольга Трофімцева додала, що на сьогодні пріоритетними завданнями для співпраці України та ФАО є такі напрями: розвиток бізнес-клімату та встановлення стабільної правової основи функціонування агробізнесу, земельна реформа і продовольча безпека, формування стійких ланцюгів доданої вартості для аграрного та харчового секторів, а також відкриття нових висомаржинальних ринків для експорту української аграрної та харчової продукції. З огляду на важливість якісної статистичної та аналітичної бази для даних цілей заступник Міністра та пан Єлем обговорили можливість підтримки ФАО щодо приєднання України до інформаційної платформи SNAP (safety net alert platform – платформа сповіщення про продовольчу безпеку).

Під час зустрічі сторони також відзначили важливість подальших скоординованих спільних дій з метою активнішого розвитку сімейних фермерських господарств, відновлення системи дорадництва в Донецькій та Луганській областях, підтримки підприємництва у сільській місцевості для ветеранів антитерористичної операції та формування комплексного підходу до розвитку сільських територій.

Прес-служба Мінагрополітики України